

T.C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ (KELÂM) ANA BİLİM DALI
(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

AYETLER IŞIĞINDA İMANIN MAHİYETİ

Ayla AYHAN

ŞANLIURFA – 2019

T.C.

HARRAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ (KELÂM) ANA BİLİM DALI

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

AYETLER IŞIĞINDA İMANIN MAHİYETİ

Ayla AYHAN

Danışman

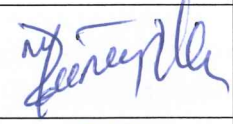
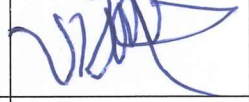
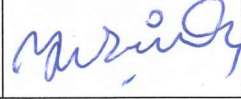
Dr. Öğr. Üyesi M. Cüneyt GÖKÇE

ŞANLIURFA – 2019

HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE
TEZ ONAY SAYFASI

Enstitünüz Temel İslâm Bilimleri Kelâm Anabilim Dalı 145230041 numaralı Ayla AYHAN'ın hazırladığı "Ayetler Işığında İmanın Mahiyeti" konulu yüksek lisans tezi ile ilgili tez savunması, 03/05/2019 tarihinde, saat 14.00'te yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABUL (başarılı) olduğuna oybirliği/oy çokluğu ile karar verilmiştir.

03/05/2019

Sınav Jürisi	Unvan, Adı Soyadı	Kanaati	İmzası
Danışman	Dr. Öğr. Üyesi M. Cüneyt GÖKÇE	KABUL	
Üye	Dr. Öğr. Üyesi Veysel KASAR	KABUL	
Üye	Dr. Öğr. Üyesi Hacer ŞAHİNALP	KABUL	

Bu tezin Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalında Yapıldığını ve Enstitümüz Kurallarına Göre Düzenlendiğini Onaylarım.

12...10.6.2019

Prof. Dr. Abdullah CELİK

Müdür

Not: a) Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan alıntıların, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.

b) Tez, HÜBAK'tan Bilimsel Araştırma Projesi mali destek Almıştır Almamıştır

HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ORJİNALLİK RAPORU VE BEYAN BELGESİ

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ

Adı – Soyadı	Ayla AYHAN
Öğrenci Numarası	145230041
Enstitü Ana Bilim Dalı	Temel İslâm Bilimleri/Kelâm
Programı	Yüksek Lisans
Başlık (Türkçe)	Ayetler Işığında İmanın Mahiyeti

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Yukarıda belirtilen Yüksek Lisans Tezi Çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 153 sayfalık kısmına ilişkin, 08/04/2019 tarihinde şahsım/ danışmanım tarafından **Turnitin** adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orjinallik raporuna göre, benzerlik oranı %30'dur.

Uygulanan Filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve bildirim sayfaları dâhil
- 2- Kaynakça dâhil
- 3- Alıntılar dâhil
- 4- 6 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Yukarıda bilgileri verilen tezli/tezsiz lisansüstü programlarda seminer, dönem projesi, tez vb Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu tarafından kabul edilen lisansüstü orijinallik raporu alınması uygulama esasları ile belirlenen azami benzerlik oranlarını aşmadığımı ve bütün bilgilerin, akademik kurallara uygun olarak toplanıp sunulduğunu, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı, blok şeklinde alıntılar yapmadığımı ve tüm alıntıların bilimsel atıf kuralları çerçevesinde kaynağını gösterdiğimi, Yükseköğretim kurulu bilimsel araştırma ve yayın etiği yönergesi ile Harran Üniversitesi bilimsel araştırma ve yayın etiği yönergesinin 8. maddesinde yer alan etik ihlallerden herhangi birisinin yer almadığını, etik ihlal tespiti halinde, Enstitü yönetim kurulunca, diplomamın iptal edilmesini kabul ediyorum.

Gereğini saygılarımla arz ederim .

08/04/2019
Ayla AYHAN

Yukarıda yer alan raporun ve beyanın doğruluğunu onaylarım. 08/04/2019

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Cüneyt GÖKÇE/Danışman

ÖZET
AYETLER IŞIGINDA İMANIN MAHİYETİ
AYHAN, Ayla
Yüksek Lisans Tezi
Temel İslâm Bilimleri (Kelâm) Ana Bilim Dalı
Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi M. Cüneyt GÖKÇE
Mayıs, 2019, 153 sayfa

Çalışmamızın konusu iman edenlere hitap eden ayetlerin iman olgusuyla temellendirilerek araştırılmasıdır. Bu bağlamda ana metni iki bölümden oluşan çalışmamızın ilk bölümünde “iman” mefhumu çeşitli boyutlarıyla ele alınıp incelenmiştir. İkinci bölümde ise Kur’ân’da “Ya eyyühellezine amenü” ibaresiyle başlayan ayetler tespit edilerek içerdiği konulara göre sınıflandırılmış ve sistematik bir şekilde ele alınmıştır. Konular mütalaa edilirken genel olarak betimsel metot kullanılmıştır.

Bu çalışmanın sonunda Kur’ân’ın iman bağlamında muhataplarına itikadî, amelî ve ahlakî hususlar ile birlikte cihat ve muamelata dair sorumluluklar yüklediği tespit edilmiştir. Ayrıca iman nosyonu ile çalışmamızın konusunu teşkil eden ayetler arasında yakın bir ilişki olduğu ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kelâm, İman, Ayet, Amel, Ahlak.

ABSTRACT
THE IMPORTANCE OF FAITH IN THE LIGHT OF QURANIC VERSES
AYHAN, Ayla
Master's Thesis
Department of Scripture
Advisor: Asst. Prof. Dr. M. Cüneyt GÖKÇE
May, 2019, 153 pages

This study examines the verses that address believers on the basis of faith. The main body has two chapters. In the first chapter, the phenomenon of 'faith' is analysed through various aspects. In the second chapter, the verses of Quran that begin with "O' Believers" are identified and then classified according to their contents. They are also analysed systematically. While examining these issues, descriptive method is mostly used.

At the end of this study, it is concluded that, on the basis of faith, Quran encumbers its addressees with some responsibilities regarding creed, deed and morality along with war and daily actions. In addition, it is revealed that there is a close relation between the notion of faith and verses analysed in the present study.

Key Words: Scripture, Faith, Verse, Deed, Morality.

AYETLER IŞIĞINDA İMANIN MAHİYETİ

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	III
Orjinallik Raporu ve Beyan Belgesi	IV
ÖZET.....	V
ABSTRACT	VI
İÇİNDEKİLER	VII
KISALTMALAR	XI
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

FARKLI YÖNLERİYLE İMAN VE TARİFİ

1.1. İMANIN TARİFİ	2
1.1.1. Lafız Olarak İman	2
1.1.2. Terim Olarak İman	3
1.2. İMANIN RÜKÜNLERİNE DAİR GÖRÜŞLER	3
1.2.1. Tasdik ve İkrar.....	3
1.2.2. Mârifet	8
1.2.3. Tasdik, İkrar ve Amel.....	12
1.3. İMANLA MÜTENAKİZ DURUMLARI İFADE EDEN KAVRAMLAR	15
1.3.1. Küfür	15
1.3.2. Şirk	158
1.3.3. Nifak- Münafık.....	23
1.3.4. İrtidâd- Mürted	25
1.4. FARKLI AÇILARDAN İMAN	26
1.4.1. İcmalî ve Tafsilî İman	26
1.4.2. Taklîdî ve Tahkîkî İman	27

1.4.3. İmanda Artma – Eksilme.....	29
1.4.4. İmanda İstisna Meselesi	32
1.4.5. İman ve İslâm	36
1.4.6. İmanın Yaratılmışlığı	41

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN-I KERİM'DE İMAN EDENLERE HİTAP EDEN AYETLER

2.1. İMAN EDENLERE ÇAĞRIDA BULUNAN AYETLERİN GEÇTİĞİ SÛRELERE GENEL BİR BAKIŞ.....	46
2.1.1 Mekkî Sûreler	47
2.1.2. Medenî Sûreler	48
2.2. İMAN AYETLERİNİN İÇERDİĞİ KONULAR	49
2.2.1. İtikâdî Esaslara İlişkin Bahisler.....	49
2.2.1.1. Doğru İnanç Üzere Sabit Kalmak.....	49
2.2.1.2. İlâhî Takdir	50
2.2.1.3. İmanı Mükemmelleştirme.....	51
2.2.1.4. Ebedî Kurtuluşun Yolu: Allah ve Rasulüne İman	52
2.2.2. Amelî Bahisler.....	52
2.2.2.1. Allah'ın Yardımını Dilemenin Yolları	52
2.2.2.2. Şükür.....	53
2.2.2.3. Oruç	54
2.2.2.4. Dostluk ve Barışın Tesisi.....	55
2.2.2.5. İnfak	557
2.2.2.6. İnfakta Bulunma Adabı.....	57
2.2.2.7. İnfak Edilecek Malın Keyfiyeti	58
2.2.2.8. Faiz.....	59
2.2.2.9. Allah'a ve Rasûlüne İtaat.....	61
2.2.2.10. Sabır	67
2.2.2.11. Namazın Edasına Engel Durumlar ve Çözümleri.....	69
2.2.2.12. Allah'a, Peygamber'e ve Ülü'l – Emr'e İtaat	71

2.2.2.13. Verilen Söze Sadık Kalmak ve Etinin Yenilmesi Helâl Olan Hayvanlar	713
2.2.2.14. Allah'ın Hükümlerine Hürmet, İyilik ve Takvada Yardımlaşma	75
2.2.2.15. Abdest, Gusül ve Teyemmüm	78
2.2.2.16. Allah'a Tevekkül	83
2.2.2.17. Helâller ve Haramlar Hususunda İlâhî Sınırları Aşmamak	84
2.2.2.18. İçki ve Kumarın Kesin Olarak Yasaklanması.....	84
2.2.2.19. İhram Yasakları.....	84
2.2.2.20. Öncelikli Olarak Dinî Yükümlülükleri Yerine Getirmek ve Faydasız Sorulardan Kaçınmak	89
2.2.2.21. Kendi Sorumluluklarının Bilincinde Olan Mü'minin Yanlış Yola Sapan Kimselerden Mes'ul Tutulmaması.....	91
2.2.2.22. Kişisel İhtiraslarını Her Şeyin Üstünde Tutan Din Temsilcilerini ve Allah Yolunda Harcama Yapmaksızın Servet Biriktirenleri Bekleyen Acı Azap	93
2.2.2.23. Allah'a Kulluk Vazifesinin Gereği Olan İbadetleri Yerine Getirmek ve İyilik Yapmak	94
2.2.2.24. Mü'minlerin Kötülüğü Emreden Şeytana Uymaktan Sakındırılması..	94
2.2.2.25. Allah'ın Dinine Destek Olmak	95
2.2.2.26. Zikir	96
2.2.2.27. Peygambere Salât Getirmek.....	97
2.2.2.28. İlâhî Yardımın Tahakkuku.....	97
2.2.2.29. Cuma Namazı	99
2.2.2.30. Tevbe	100
2.2.3. Ahlakî Bahisler.....	101
2.2.3.1. Peygambere Saygı ve Mü'minlerin O'na Karşı Saygısızlıktan Sakındırılmaları	101
2.2.3.2. Allah ve Rasûlü Tarafından Tevdi Edilen Emanete İhanet Etmemek .	105
2.2.3.3. İnanç, İrade, Niyet, Söz ve Davranışlarda Doğru Olmak	106
2.2.3.4. Evlere ve Ev İçinde Özel Mekânlara Girip Çıkma İle İlgili Muaşeret Kuralları.....	107
2.2.3.5. Hz. Peygamber'in Evine Misafir Olmaya Dair Muaşeret Kuralları	109
2.2.3.6. Sosyal İlişkilerde Riayet Edilmesi Gereken Edep Kuralları.....	110
2.2.3.7. Söz ve Davranışlarda Tutarlı Olmak	114

2.2.4. Cihad ile ilgili Bahisler.....	115
2.2.4.1. Düşmanlara Karşı Teyakkuz Halinde Olmak	115
2.2.4.2. Allah'a Yaklaştıracak Vesileler Aramak ve Cihad.....	116
2.2.4.3. Savaştan Kaçmak.....	117
2.2.4.4. Düşman Birliklerine Karşı Zafer Elde Etmenin Altın Kuralları.....	118
2.2.4.5. Cihada Teşvik	119
2.2.4.6. Hendek Savaşı.....	121
2.2.5. Muamelat ile ilgili Bahisler	121
2.2.5.1. Kısas.....	121
2.2.5.2. Borçlanmayı Kayıt Altına Alma.....	124
2.2.5.3. Mü'minlerden Başkasını Dost Edinmeme.....	127
2.2.5.4. Kadınlara Zorla Varis Olmak	127
2.2.5.5. Canın ve Malın Korunması.....	135
2.2.5.6. Müslüman Olduğunu İkrar Eden Bir Kimsenin Öldürülmemesi.....	136
2.2.5.7. Adalet İlkesinden Ayrılmadan Şahitlikte Bulunmak.....	139
2.2.5.8. İrtidat ve Doğurduğu Sonuçlar	141
2.2.5.9. Vasiyet	142
2.2.5.10. Müşriklerin Harem Bölgesine Yaklaşmasını Engellemek.....	145
2.2.5.11. Boşanma.....	145
2.2.5.12. Göçmen Kadınlara İlişkin Getirilen Düzenlemeler	145
SONUÇ.....	150
KAYNAKÇA	151

KISALTMALAR

A.S	Aleyhi Selam
B	İbn
ED	Editör
HZ	Hazreti
Ö	Ölümü
R.A	Radiyallahu anh
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
TRC	Tercüme
V.B	Ve benzeri

GİRİŞ

Bismillah...

Âlemlerin Rabbi olan Allah'a hamd olsun.

Hz. Peygamber'e ve ehl-i beytine de salât ve selam olsun.

Kur'ân-ı Kerim, içerdği evrensel mesajlar ile bireyleri hakiki ve sağlam inanç temelleri üzerinde dünya ve ahiret mutluluğuna ulaştırmayı hedeflemektedir. Bu hedefler doğrultusunda içerdği evrensel mesajlardan en üst düzeyde faydalanabilmek öncelikle iman etmek ile mümkündür. İman ettikten sonra ise geriye muhataplarında anlam kazanan ilâhî mesajların içeriğini en doğru şekilde idrak etmek kalır. Bu bağlamda çalışmamızın iskeletini oluşturan “iman edenlere hitap eden ayetler” konusu analiz edilmeden önce kelimelerin temel konularından olan “iman” kavramının farklı boyutlarıyla incelenmesi gerektiği kanaatindeyiz. Zira iman nedir? nasıl oluşur? gerekleri nelerdir? gibi sorular doğru cevabını bulduğunda ve ancak kişide bu hakiki iman hasıl olduğunda ayetlerin hangi hususlarda iman ehlinde neler istediğinin bir değeri olacaktır.

Bir toplumun barış, huzur ve güven ortamında devamını sağlayabilmesi Kur'ân'ın öngördüğü ilke ve kurallara uymakla mümkündür. Bu noktada İlâhî mesajın içerdği hükümlerin doğru anlaşılıp hayata geçirilmesi son derece önemlidir. İslâm toplumunun inşasında muhataplarınca ayetlerin doğru anlaşılmasını hedefleyen çalışmamızın bu amaca hizmet edeceğini ümit ediyoruz.

Çalışmamız giriş, ana metin ve sonuç olmak üzere üç bölüme ayrılmıştır. Ana metin ise iki bölüme ayrılmıştır. İlk bölümde “iman” kavramını farklı boyutlarıyla itikadî mezheplerin görüşlerine de yer verilerek mütalaa edilmiştir. Temel kelimelerin eserleri referans alınmıştır.

İkinci bölümde ise iman edenlere hitap eden ayetler içerdği konulara göre sistematik bir şekilde sınıflandırılmıştır. Ayetlerin içerdği mesajların açıklamasında farklı tefsir kaynaklarına dayanarak betimsel metot kullanılmıştır.

Bu tezin hazırlanmasında yardımlarını esirgemeyen Kıymetli Hocam Dr. Öğr. Üyesi M. Cüneyt Gökçe'ye şükranlarımı sunarım.

BİRİNCİ BÖLÜM

FARKLI YÖNLERİYLE İMAN VE TARİFİ

1.1. İMANIN TARİFİ

1.1.1. Lafız Olarak İman

İman kavramı Arapça اَمِنَ (Emine) fiilinin if'âl veznine nakledilmiş اَمْنٌ fiilinden masdardır. اَمِنَ fiili لازم (geçişsiz) ya da müteaddi (geçişli) fiil kuralına bağlı olarak farklı anlamlar içermektedir. Fiil لازم hükmünde olduğunda “güvende (emniyette) olmak” anlamına gelirken müteaddi (geçişli) olduğunda “güvenmek” demektir. İman kavramının karşılığı ise fiilin müteaddi kullanımıyla ilgilidir. “Emine” fiili ve müştaklarının içerdiği anlamlar dikkate alındığında kavram “güven”, “güvenmek”, “güven vermek”, “güvene girmek”, “doğrulamak”, tasdik etmek” anlamlarına gelmektedir.¹ Tasdik etmek, bir durumu doğrulamak demektir. İman gözle görülüp, duyu organlarıyla algılanan bir durum olmayıp gayp alemiyle ilgilidir. Bu bağlamda şüphe ve tereddüt edilebilecek bir durum ancak güven duygusu ve kalbin mutmain olmasıyla tasdik edilebilir.

Kelâm âlimleri, dinî bir terim olan iman kavramını Kur’ân’daki kullanımlarını dikkate alarak tasdik kavramı ile özdeşleştirmişlerdir. Nitekim “sen bize iman etmezsin” (el-Yusuf 12/17) ayetinde iman terimi haber veren birini, verdiği haberler hususunda doğrulamak anlamında kullanılmıştır. Söz konusu ayette kardeşlerinin Yusuf (a.s) hakkında verdikleri haberde babalarının kendilerini doğrulamasına ilişkin bir durumdan bahsedilmektedir.²

¹ Şerafettin Gölcük – Süleyman Toprak, *Kelâm* (Konya: Tekin Kitabevi, 2014), 109.

² Nüreddin es- Sâbûnî, *Mâtürîdiyye Akaidi*, trc. Bekir Topaloğlu (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2013), 170.

1.1.2. Terim Olarak İman

Allah tarafından vahyolunanı din adına tebliğ ettiği kesinlik kazanan hususlarda peygamberleri tasdik etmek ve onları güven duygusu içinde doğrulamaktadır. Kalbin ameli olan bu doğrulama eylemini gerçekleştiren insana “mü'min” denir.

1.2. İMANIN RÜKÜNLERİNE DAİR GÖRÜŞLER

İmanı oluşturan temel unsurlar hususunda ehl-i sünnet ve diğer itikadi mezhepler farklı görüşlere sahiptirler. İman, kalbin tasdiki midir, dilin ikrarı mıdır, mârifet midir yoksa salih amel midir? Kitap ve sünnette sıklıkla mü'minlerin vasıflarından bahsedilmiş ayrıca Kur'ân ayetlerinde iman edenlere hitap eden ayetler -ki bunların sayısı seksen dokuzdur- iman edenlerin durumlarını detaylı olarak dile getirmiştir. Dolayısıyla mezhepler nakli delillere dayanarak aklın ışığında görüşlerini temellendirmişlerdir.

1.2.1. Tasdik ve İkrar

Ebu Mansûr el- Mâtürîdî'ye (ö. 333/944) göre; imanın oluşumunda temel dinamik kalbin tasdikidir. Hucurât 49/14,17; Mümtehine 60/10, Tevbe 9/9, Nisâ 4/65, 145; Bakara 2/8. ayetlerde münafıkların sözleriyle dile getirdikleri imanın geçersizliği, iman olgusunun en iyi Allah tarafından bilineceği (el-Mümtehine 60/10) beyan edilmektedir. Münafıklara haber verilen cehennem de dilleriyle ikrar ettikleri imanı hükümsüz kıldığını göstermektedir. Aksi takdirde onlar için de cennet vaat edilmesi gerekirdi. Sözle dile getirilen inkârın –kalbe yerleşmiş olmaması şartıyla- küfür sebebi olmaması da (en-Nahl16/106) imanın kalbin tasdikinden olduğunu gösterir. Ebu Mansûr el- Mâtürîdî, Kelime-i şهادeti dilleriyle ifade edinceye kadar insanlarla savaşılabacağını bildiren hadisi de şu şekilde açıklamaktadır:

Söz konusu hadisten imanın kalbin tasdikiyle oluşmayıp dilin ikrarından meydana gelmesi iddiası çıkarılamaz. İman olgusu kalbin ameliyle ilgili bir durum olduğu için Allah ‘tan başka kimsenin kalbî hususlara vakıf olması mümkün değildir. İkrar ise kalbin ameli olan imanın dille ifadesidir ve geçerliliği ise ancak dünyevî hükümlerin uygulanmasında kabul edilir. Mâtürîdî, kâfirlerle mü’minlerin ayırt edilmesinde de benzer durumun söz konusu olduğunu ifade etmektedir. Bu hususta simgeler, belli kıyafetler, çeşitli gruplara mensubiyetlik gibi hususlar göz önünde bulundurulur, haddizatında bu sayılanlar küfür veya İslâm’ın kendisi değilse de; işte dille kelime-i şehadeti söylemek de aynı durumdadır.³

Mâtürîdî, imanın asıl gerçekleştiği yerin kalp olduğunu bazı aklî delillerle de açıklamıştır. Buna göre dilsiz birinin, imanını söz ile ifade edemediği için küfür içinde olduğu söylenemez. Bir kişinin dinî anlamda mükellef sayılabilmesi için aklın mevcudiyeti zorunludur. Dolayısıyla akıllı olmayan kişilerden iman etmeleri beklenemez ancak dilsizler için aynı durum söz konusu değildir onlar iman etmekle mükelleftirler. Dil, cebir altında tutularak başkaları tarafından kullanılacak bir organdır. Dolayısıyla imanın böyle bir organa nispet edilmesi “Dinde zorlama yoktur” ilâhî beyanı ile örtüşmemektedir. Oysaki kalbin güven içerisindeki tasdiki ile gerçekleşen imana hiçbir yaratığın müdahalesi söz konusu değildir.⁴

Kur’ân’da “Ey iman edenler” İlâhî hitabının muhatabı olan mü’minler bu ayetlerin bir kısmında davranışlarından dolayı uyarılmış ve kınanmışlardır. (es-Saf 61/2, et-Tevbe 9/38, en-Nisâ 4/75, el-Hadid 57/16) Bu ayetler bağlamında iman olgusunun sadece dinî vazifelerini eksiksiz bir şekilde ifa eden mü’minlere nispet edilmediği anlaşılmaktadır. “İman edenler” sıfatı bazı farzları terk eden veya dinî anlamda yapılması hoş görülmemeyen davranışları sergileyen kişileri de kapsamaktadır. Söz konusu davranışlar, bu kişilerin İlâhî beyanın deyimiyle “iman edenler” vasfını ortadan kaldırmamıştır. Dolayısıyla iman olgusu dinî görevlerin tümünü eksiksiz olarak yerine getirmeyi değil kalbin ameli olan güven içerisinde tasdik etmeyi ifade etmektedir.

³ Ebû Mansûr el- Mâtürîdî, *Kitâbü't- Tevhîd*, trc. Bekir Topaloğlu (İstanbul: İSAM Yayınları, 2015), 569.

⁴ Mâtürîdî, *Kitâbü't- Tevhîd*, 571.

Ehl-i sünnet düşüncesinin bir diğer ekolünü oluşturan Eş'arîyye mezhebinin öncüsü İmam Eş'arî, (ö. 324/935-36) *İbâne* ve *Lüma'* isimli eserlerinde farklı şekillerde imanın tanımına yer vermiştir. *İbâne*'de imandan şu şekilde bahsedilmektedir: “Biz, bütün islâmın iman olmaması şartıyla(oysa bütün iman zarureten İslâmdır) islâmın imandan daha geniş bir kavram olduğunu ve imanın “demek” ve “yapmak” olup, artabilip azalabildiğini öne sürmekteyiz.” *Lüma'* da ise “İman... Allah'ı tasdiktir” şeklinde bir tanım geçmektedir.⁵ Eş'arî *İbâne* 'deki tanımına göre ‘demek’ ve ‘yapmak’ ile imanın ikrar ve amel boyutuna vurgu yapmıştır. Diğer tanımda ise imanın sadece tasdik olduğunu dile getirmiştir. Şehristanî, (ö. 548/1153) iman formülünde temel unsurun kalben tasdik olduğunu, ikrar ve amelin ise kalbin ameli olan tasdik eyleminin üzerine inşa edilmiş unsurlar olduğunu belirterek Eş'arî'nin farklı tanımlarını şu şekilde birleştirerek açıklamaktadır. “İman esasen kalben tasdiktir, dil ile ‘söylemek’ ve ana görevlerin ‘yapılması’ (erkân) yalnızca onun ‘dallarıdır.’ Bu nedenle gerçek mü'min kalbi ile Allah'ın birliğini tasdik eden (saddeka) yani onun hakikatini kabul eden ve resullerin Allah'tan getirdikleri şey konusunda hakikatli olduklarını tasdik eden kimsedir. Böyle bir kişinin imanı gerçek imandır.”⁶

Eş'arî'ye göre imanın vazgeçilmez unsuru olan tasdikin, *İbane*'de zikredilmeyişi tasdiki kabul etmediği anlamına gelmez bilakis *Lüma'* da sadece bu unsura vurgu yaparak Kur'ân dilinin Arapça olduğunu dolayısıyla Kur'ân terimleri yorumlanırken dilin Araplar arasındaki kullanımının göz ardı edilmemesi gerektiğini vurgulamaktadır. Şöyle ki; Araplar “ Falan kimse, kabir azabına ve (peygamberlerin) şefaatine iman ediyor (yu'minu)” derler. Cümlede geçen ‘yu'minu’ terimi ‘yusaddiku’ (tasdik ediyor) manasında kullanılmış ve ‘onu doğru kabul ediyor’ anlamını ifade eder. Dolayısıyla Eş'arî'nin iman formülünde, ‘tasdik’ unsuru imandan ayrı düşünülemez bir özelliğe sahiptir ki bunun *İbâne*'de tanımı yapılırken açıkça zikredilmesine gerek yoktur.⁷

⁵ Toshihiko Izutsu, *İslâm Düşüncesinde İman Kavramı*, trc. Selahattin Ayaz (İstanbul: Pınar Yayınları, 2017), 194.

⁶ Izutsu, *İslâm Düşüncesinde İman Kavramı*, 194-195.

⁷ Izutsu, *İslâm Düşüncesinde İman Kavramı*, 194-195.

İmanın, tasdik, ikrar ve amel olmak üzere üç temel unsurdan meydana geldiği görüşünü savunan İbn Hazm'a (ö. 454/1064) göre Eş'arî, şirkin temsilcisidir. Cehmiyye ile aynı tezi savunduklarını ve imanın sadece kalbin bir ameli olduğu görüşünü isnad eder. Buna göre kişinin "dilinde küfrün mü, teslis inancının mı olduğunun ya da İslâm dairesi içinde kalıp takiiye yapmadan haça mı ibadet ettiğinin hiç önemli olmadığı düşüncesini atfeder."⁸ Ehl-i Sünnet düşüncesini oluşturan Eş'ari ve Mâtürîdî'nin iman öğretisi yukarıda ayrı ayrı ele alınmıştır. Bunlar incelendiğinde böyle bir sonuca ulaşmak mümkün görünmemektedir. Zira gerek Mâtürîdî ve gerekse Eş'arî, imanın varoluşsal yapısının tasdik olduğunu yani imanın direğinin tasdik olduğunu belirtmişler bununla birlikte ikrarın ve amelin gereksizliğini ya da önem arzetmediğini kesinlikle dile getirmemişlerdir. Kaldı ki kalbinde iman olgusu mevcut bir kimsenin haça ibadet etmesi realiteyle bağdaşmaz. Ayrıca Mâtürîdî ve Eş'arî, ikrar ve ameli kalpteki imanın dışı yansıması olarak açıklamışlardır. Bu da demek oluyor ki iman, ikrar ve amel gibi önemli sorumlulukları beraberinde getiriyor. Ancak ilgili ayetler ışığında baskı ve zorlama durumunda imanın aksine ortaya çıkan küfür imanı geçersiz kılmaz. Çünkü böyle bir durumda insanların sözlerine ve davranışlarına tahakküm eden dış olgular vardır. Kalplere ise Allah'tan başka hiç kimse tahakküm edemez.

Müteahhirûn dönemi kelamcılarında Teftâzânî, (ö. 792/1390) tasdik teriminin lügat anlamında mantık ilmine göre "zihnin bir hükme varmasını" ifade ettiğini şer'i mânâda (terim anlamı) ise tasdik özel anlam kazandığını belirtmiştir. Bu bağlamda dinî bir terim olarak iman mantıksal doğrulamayı ifade eden tasdikten farklıdır ve tasdik edilecek temel unsurlar ön plandadır. Buna göre iman, Allah Teâlâ tarafından getirdiği zarurî ve kesin olarak bilinen şeylerin tümünü icmalen (toptan, kısaca ve özet olarak) kalp ile tasdik etmektir.⁹ Bu anlamda iman; Allah'ın varlık ve birliğini, peygamberleri ve peygamberlerin gayb âlemi dahil getirdiği tüm haberlerin doğruluğunu tasdik etmektir. Şer'i mânâdaki iman bu tarifine göre müşrik, Allah'ın varlığını kabul etmekle birlikte peygamberleri ve onların getirmiş oldukları haberleri kabul etmeyerek tevhid anlayışını reddettiği için sadece lügat

⁸ Izutsu, *İslâm Düşüncesinde İman Kavramı*, 193.

⁹ Sa'düddin et- Teftâzânî, *Kelâm İlmi ve İslâm Akaidi Şerhu'l - Akaid*, trc. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2015), 223.

manada mü'min olur. Kuran'da "Onların çoğu sadece şirk koştukları halde Allah'a iman ederler" (el- Yusuf 12/106) ilâhi beyanındaki sözü edilen iman lügat anlamında kullanılmıştır. Nitekim şer'î anlamdaki iman şirk olgusunu kabul etmez niteliktedir.

İkrar; kalpteki mevcut iman olgusunun dil ile ifade edilmesidir. İmam Eş'arî, İmam Mâtürîdî, el- Cüveynî, (478/1085) Gazzâlî ve Teftâzânî gibi ehl-i sünnet âlimleri ikrarı naklî delilere dayanarak imanın temel unsurlarından biri olarak görmeyip kalbin ameli olarak kabul etmişlerdir. Nitekim ikrah ve cebir halinde kalbinde iman olgusu mevcut olan kimse bunu saklayıp sözle ifade etmeyebilir. Tersî durum da söz konusudur. Kalbinde iman olmadığı halde dilleriyle inandıklarını ifade ederler. Kalp ise hiçbir varlığın dıştan tahakkümünün olamayacağı derûnî bir realitedir ve orda meydana gelen sevgi, nefret ve güven gibi duyguların başka insanlar tarafından gerçek anlamıyla gözlemlenmesi mümkün değildir. Ancak kalbin fonksiyonunu oluşturan bu duygular dille ifade edildikleri zaman ortaya çıkmış olurlar. Aynı durum iman olgusu için de geçerlidir. İman da kalpte gerçekleşen bir olgu olduğuna göre insanlar nezdinde bir kimsenin mü'min olarak vasıflandırılabilmesi için imanını dili ile ikrar etmesi gerekir. Dolayısıyla dünyevî hükümlerin uygulanabilmesi için ikrar şarttır ancak imanı oluşturan temel unsurlardan sayılmadığı gibi imanın sıhhatini de hiçbir şekilde etkilemez.

Ehl-i Sünnet âlimlerinden İmâm Ebû Hanîfe, (ö.150/767) Pezdevî (ö.482/1089) ve Serahsî (ö. 490/1097) gibi hanefî fıkıhçılara göre iman, kalp ile tasdik, dil ile ikrardır. İmanın iki rüknü vardır. Bunlardan biri eksik olursa iman gerçekleşmez. Hanefî fıkıhçıları arasında benimsenen bu yaklaşıma "kavl-i meşhur" denir.¹⁰

Ebû Hanîfe iman kavramını tanımlarken her biri geniş anlamlar ifade eden farklı terimleri bir arada kullanmıştır. *El-âlim ve'l- Müteallim'de* "iman" kavramını tasdik, mârifet, yakîn, ikrar ve İslâm olarak tanımlamıştır. Her biri geniş anlamlar ifade eden bu terimlerle aslında imanın "tasdik" olduğunu açıklamaya çalışmıştır. Çünkü Ebû Hanîfe'nin iman anlayışında her ne kadar kalpte mevcut olan iman olgusunun sözle ifadesi olan ikrar önemliyse de asıl olan kalple tasdiktir. Nitekim İmam Mâtürîdî, Ebû Hanîfe 'nin görüşlerinden yola çıkarak imanın kalbin tasdiki

¹⁰ Gölcük – Toprak, *Kelam*, 121.

olduğunu benimsemiş ve bu teorinin aklî olarak kanıtlanabileceğini ileri sürmüştür. Buna göre kalp ile gerçekleşen bir tasdike hiçbir zorlayıcının gücü yetmeyeceğinden, imanın tasdik olarak tanımlanması bir zorunluluktur.¹¹ Ebû Hanîfe *El-âlim ve'l-Müteallim*'de ki iman tanımını *el- Vasiyye*'de netleştirerek “kalbin tasdiki dilin ikrarı” demek sûretiyle sınırlandırmıştır. Ona göre tasdik ikrarın en büyük rüknü (rükn-ü a'zam) dür. İkrar ise onu gösteren bir delildir. Bu ise dünyevî hükümlerin uygulanması için bir zorunluluktur. Dolayısıyla imanın aslî rükünlerinden sayılamaz.¹²

1.2.2. Mârifet

Cehmiyye mezhebine göre iman, kalbin tasdiki olmaksızın ma'rifetten (bilmek) ibarettir. Buna göre Allah'ı ve Hz. Peygamber'in haber verdiği şeyleri kalben bilmektir.¹³

Sözlükte masdar olarak “bilmek, tanımak, ikrar etmek anlamlarına gelen mârifet, mânevî tecrübeyle doğrudan elde edilen bilgiyi ifade etmektedir.¹⁴ Dolayısıyla mârifet de tasdik gibi kalbin bir amelidir. Ancak tasdik varoluşsal yapısında kesb ve ihtiyar mevcut iken mârifet sadece kalpte meydana gelen bir bilgidir ve bu salt bilgiye iman denmez. Çünkü İman bilginin ötesinde bir rızayı, kalbin güven duygusu içindeki onayını ve teslimiyeti ifade eder.

İmam Mâtürîdî, imanı kalpteki mücerred bilgi olarak kabul etmeyip iman ve mârifet kavramının semantik analizinden hareketle “iman, mârifettir” teorisini çürütmeye çalışmıştır. Buna göre söz konusu terimleri karşıt kavramları ile değerlendirmiştir. İman küfrün zıddı iken mârifetin zıddı ise bilmemek, tanımamaktır. (Nükret, cehalet) Bir şeyi bilmeyen ya da tanımayan bir kimse, bilmediği ya da tanımadığı şeyi inkâr ediyor anlamına gelmez. Yine bir gerçeği

¹¹ Temel Yeşilyurt, “İmanın Mahiyeti”, *Kelâm El Kitabı*, ed. Şaban Ali Düzgün (Ankara: Grafiker Yayınları, 2012), 294.

¹² Yeşilyurt, “İmanın Mahiyeti”, 294.

¹³ Gölcük – Toprak, *Kelâm*, 125.

¹⁴ Izutsu, *İslâm Düşüncesinde İman Kavramı*, 126.

bilmeyen herkes onu tekzip etmekle nitelendirilemez.¹⁵ Eğer iman mârifet ile özdeşleştirilecek olursa cahillik iman olgusunu ortadan kaldıran bir durumu ifade ederken bilgili olmak imanın varlığının göstergesidir. Bu da her cahilin kâfir her âlimin mü'min olması gerekir düşüncesine yol açar ki böyle bir düşünce tutarsızdır. Zâhirî İbn Hazm bu konuda şöyle der: “Eğer iman mârifet olsaydı, Yahudi ve Hristiyanlar’ın Hz. Peygamber’i, şeytanın da Allah’ı bildiği için mü'min olmaları gerekecekti. Bu ise Kur’ân ayetlerine aykırıdır.”¹⁶

Mârifet, imanın varoluşsal boyutunu oluşturan tasdikî oluşmasında önemli bir yere sahiptir. Çünkü tasdike sevkeden bir sebeptir dolayısıyla tasdikî oluşumuna zemin hazırlar. Bu vasıflarından dolayı mârifet imana nispet edilmiştir tıpkı imanın Allah’ın lütfu, nimeti ve rahmetine nispet edilmesi gibi. Burada imanın Allah’ın fiili olduğu anlamına gelmez fakat iman hakikatının bu gerçekliklerden soyutlanması da mümkün değildir.¹⁷ Sebebin zikredilip müsebbibin kastedilmesi ise bir mecazdır.¹⁸

İman olgusu salt bilgiye indirgenemez. Bilginin de ötesinde kalbin gönüllü olarak güven duygusu içinde teslimiyetle birlikte bir benimseyişini ifade eder. “Kim iman ettikten sonra Allah’ı inkâr ederse kalbi imanla dolu olduğu halde cebir altında tutulan kimse hariç...” (el – Nahl 16/106) İlâhî beyanına göre, iman mârifetten ibaret olmuş olsaydı insanların kalplerine yerleşen bilgi anlamındaki imanın küfürle ortadan kaldırılmasından söz edilemezdi. Söz konusu ayette imandan sonra inkârı tercih eden kimselere büyük bir azap haber verilirken böyle bir durumdan zorlama ve baskı altında tutulup da kalbi imanla dolu olan kimseler ayrı tutulmuştur. Eğer mârifet imanın aslî rüknünü oluşturuyor olsaydı böyle bir ayırımın yapılmasının da bir anlamı olmazdı.¹⁹

Mürcie isminin ‘ertelemek’, ‘sonraya bırakmak’ anlamlarına gelen ‘irca’ ya da ‘beklenti içinde olmak’, ‘ümit etmek’ manalarında ki “recâ” kökünden türediği şeklinde farklı görüşler ileri sürülmüştür.²⁰ Mürcie’nin “tehir etmek” anlamında

¹⁵ Mâtürîdî, *Kitâbü't - Tevhîd*, 574.

¹⁶ A. Saim Kılavuz, *Anahatlarıyla İslâm Akaidi ve Kelâm'a Giriş*, 18. Baskı (İstanbul: Ensar Yayınları, 2012), 40.

¹⁷ Mâtürîdî, *Kitâbü't - Tevhîd*, 574.

¹⁸ Yeşilyurt, “İmanın Mahiyeti”, 296.

¹⁹ Mâtürîdî, *Kitâbü't - Tevhîd*, 575.

²⁰ Bekir Topaloğlu – İlyas Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2013), 236.

kullanıldığına dair dilciler tarafından görüş birliği sağlanmıştır. Nitekim eş-Şuarâ 26/36 ve et-Tevbe 9/106 ayetlerinde geçen ircâ kavramları da ertelemek anlamlarında kullanılmıştır.²¹ İslâm tarihinde Hz. Osman'ın şehit edilmesi, akabinde Cemel vak'ası ve Sıffin savaşlarının yaşandığı çalkantılı bir dönemin neticesinde ortaya çıkan fikirlere aksülamel teşkil eden siyasî bir yapı olarak vücut bulmuştur. Hariciler'in, vacibi terk de dahil büyük ya da küçük günah işleyen her mü'mini tekfir eden düşüncesine karşı Mürcie, büyük günah işleyenlerin mânevî sorumlulukları hakkında fikir beyan etmeyenlerin ismi olmuştur.²² Siyasî olayların cereyan ettiği bir zeminde meydana gelen siyasî yapı, daha sonraları iman mahiyeti ile ilgili tezleri ile itikadî bir yapıya dönüşmüştür. Mürciîler, teolojik olarak iman kavramını ciddi bir şekilde inceleyen ilk müslümanlardır. İslâm düşünürlerinin iman teorilerini oluşturmalarında Mürciî yaklaşımının etkili olduğu görülmüştür. Ehl-i Sünnet düşünürlerinin ameli imandan bir cüz kabul etmemeleri Mürciî yaklaşımının diğer ekoller üzerindeki etkisini ortaya koymaktadır.²³

Eş'arî, *Makâlâtü'l- İslâmiyyin* adlı eserinde Mürciîler'i iman yapısı ile ilgili yaklaşımlarına dayanarak on üç gruba ayırmıştır. Dolayısıyla ekolün önde gelen düşünürlerince imanın öz yapısı ile ilgili farklı görüşler benimsenmiştir. İslâm düşüncesinde iman ile ilgili ortaya atılan tezlerde genel olarak tasdik, ikrar ve amelden oluşan üç temel unsur çerçevesinde konu incelenmektedir. Mürciîler, kalpteki bilgi anlamında (mârifet) tasdiki ve içsel bir eylem olan tasdik dışı yansımaları ifade eden ikrar unsurlarını iman varoluşsal yapısını oluşturan unsurlar olarak kabul etmişlerdir. Üçüncü unsuru teşkil eden amelleri ise iman rükünlerinden kabul etmemişlerdir.²⁴

Mürciîlerin iman öğretilerinde en önemli unsuru kalbin bilgisini ifade eden mârifet oluşturur. İmanın haricî olarak dışı yansıyan hiçbir emaresi yoktur; iman olgusu sadece kalbin derinliklerinde gerçekleşen içsel bir hadisedir. Bu görüş Kerramiye grubu hariç tüm Mürciî grupları tarafından benimsenmiştir.

²¹ Mâtürîdî, *Kitâbü't - Tevhîd*, 576.

²² İlyas Çelebi, "İlk Kelâm Tartışmaları ve İnanç Grupları", *Kelâm El Kitabı*, ed. Şaban Ali Düzgün (Ankara: Grafiker Yayınları, 2012), 57.

²³ Çelebi, "İlk Kelâm Tartışmaları ve İnanç Grupları", 58.

²⁴ Izutsu, *İslâm Düşüncesinde İman Kavramı*, 138 - 139.

Mürciîlerin iman yaklaşımı ile ilgili bir başka görüşünü ise imanın ikrar olduğu formülü oluşturmaktadır. İkrar, bilgiden sonra imanın ikinci unsurudur. Bu Mürciî düşünürlerin çoğunun düşüncesini yansıtır. Ancak Kerramiye bu konuda kalbin bilgisini kabul etmemiş iman öğretisinde dilin ikrarını yegâne temel unsur olarak benimsemiştir.²⁵

Kerramiye, imanı, “inanılması gereken hususlarda kalbin tasdiki olmaksızın dilin ikrarıdır” şeklinde tanımlamışlardır. Bu mezheplerin düşünürleri teorilerini Hz. Peygamber’in “İnsanlar, Allah’tan başka tanrı yoktur. Muhammed O’nun elçisidir” deyinceye kadar kendileriyle savaşmaya emrolundum. Ne zaman bunu söylerlerse kanlarını (canlarını) ve mallarını benden korumuş olurlar. Ancak dinî cezalar bundan müstesnadır. İç yüzlerini hesaba çekmek ise Allah’a aittir.”²⁶ hadisi ile temellendirmeye çalışmışlardır.²⁷ Söz konusu hadis imanın sadece ikrardan ibaret olduğuna delil teşkil etmediği gibi imanın mahiyeti ve hakikati hakkında bir bilgiyi de içermemektedir. Sadece diliyle Allah’a ve Hz. Peygamber’e iman ettiğini ifade eden bir kimsenin öldürülmeyeceğini haber verir. Dolayısıyla diliyle mü’min olduğunu ifade eden bir kimsenin dünyada mü’min muamelesi görmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Üstelik hadiste geçen “iç yüzlerini hesaba çekmek ise Allah’a aittir” ifadesiyle imanın ikrar dışında farklı, derûnî, kalbe ait bir varoluşsal yapısından bahsedilmektedir.

İmâm Mâtürîdî, Kerramiye’nin ileri sürmüş oldukları “iman, dilin ikrarıdır” görüşlerine “yakınıınızda bulunan kâfirlerle savaşın”(et- Tevbe 9/123) “müşriklere karşı topyekün savaşın”(et- Tevbe 9/36)“müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün”(et- Tevbe 9/5) İlâhî beyanlarını referans alarak cevap vermiştir. Buna göre müşriklere karşı, kalplerinde iman olsa bile dilleriyle ortaya koydukları şirk ve küfür üzerine iman edinceye kadar savaşılır. Sonra her ne kadar iman hakikati kalpte gerçekleşmiş olsa da bunu dilleriyle ifade ettiklerinde savaş men edilir. Bu dış görünüş imanın varoluşsal yapısının “kalbin tasdiki” olduğu realitesini değiştirmez.²⁸

²⁵ Izutsu, *İslâm Düşüncesinde İman Kavramı*, 141.

²⁶ Buhâri, “Cihad”, 102; “İman”, 17.

²⁷ Kılavuz, *Anahatlarıyla İslâm Akaidi ve Kelâm’a Giriş*, 41.

²⁸ Mâtürîdî, *Kitâbü’t – Tevhîd*, 570,

1.2.3. Tasdik, İkrar ve Amel

Hâriciyye ve Mu'tezile'ye göre iman, kalbin tasdiki, dilin ikrarı ve organların amelidir. Dolayısıyla imanın tasdik, ikrar ve amel olmak üzere üç rüknü vardır ve bunlardan biri eksik olursa iman gerçekleşmez. Ameli terk eden kimse ise mü'min olma sıfatını kaybeder.²⁹

İmam Mâlik, (ö. 179/795) Evzâi, ((ö. 157/774) Şâfiî, (ö. 204/820) Ahmed b. Hanbel, (ö. 241/855) İbn Hazm, İbn Teymiyye (ö. 728/1328) gibi ehl-i sünnet âlimleri de imanın tasdik, ikrar ve amel olmak üzere üç rüknü olduğunu savunmuşlardır. Ancak ameli terk etmenin ya da büyük günah işlemenin imanı geçersiz kılmayacağını ifade etmişlerdir. Buna göre ameli terk eden ya da günah işleyen kimse kâfir değil günahkâr mü'min kabul edilmiştir.³⁰

İmanın rükünleri arasında ameli de kabul ettiği için ehl-i sünnet âlimlerinden İbn Teymiyye'nin de iman anlayışından bahsedeceğiz. İbn Teymiyye, ehl-i sünnetin çoğunluğunun görüşünün aksine iman kavramının tasdik terimi ile özdeşleştirilmesine karşı çıkmıştır. İman öğretisinin oluşumunda kavramların semantik yönden incelenmesi etkili olmuştur. Buna göre tasdik olgusunun metafizik konularını kapsamadığı, gayb hakkındaki haberlerin ancak iman terimi ile karşılık bulduğu görüşündedir. Zira iman kavramının özünde 'güven içinde olmak', kalbin huzur ve sükûn içinde olması' anlamları mevcuttur. Duyu organlarıyla algılanılabilen bir durumda kalbin huzur bulmasına ve habercinin güvenilir olmasına gerek yoktur. Bir kimse 'güneş battı' dese, sözleri doğru kabul edilebilir (tasdik edilebilir) ama o sözlere iman edilmez. Çünkü gözle görülebilen bir durum ortadadır; gaybî bir mesele ile alakalı güven içinde olmayı gerektiren bir durum söz konusu değildir. Dolayısıyla iman, tasdikten ötesinde 'güvenmek' ve 'emin olmak' manalarını da içerir.³¹

İbn Teymiyye'nin kavramların semantik yapısından hareketle ortaya koymuş olduğu imanın tasdikle özdeş olmadığı görüşüne Mâtürîdî âlimlerinden Tefâtânî, tasdik terimini, mantık ilmi açısından ve ıstılahî açıdan incelemek sûretiyle ehl-i

²⁹ Kılavuz, *Anahatlarıyla İslâm Akaidi ve Kelâm'a Giriş*, 43.

³⁰ Kılavuz, *Anahatlarıyla İslâm Akaidi ve Kelâm'a Giriş*, 43.

³¹ Izutsu, *İslâm Düşüncesinde İman Kavramı*, 223-224.

sünnetin iman teorisiyle örtüşür biçimde açıklık getirmiştir. Mantık ilmine göre “ilim ya tasavvur olur veya tasdik olur”³² ifadesinde tasdik, tasavvurun karşılığı olarak kullanılmıştır. Tasavvur ise zihinde canlandırmayı ifade eder. Zihinde canlanan şeyler ise somut nesnelere ile ilgilidir; gaybî âlemi bağlamaz. Dolayısıyla bu anlamıyla tasdik, duyu organlarıyla algılanabilen durumlar için söz konusudur. Müşriklerin mucize karşısındaki onayları, doğrulamaları mantık ilmi açısından yapılan tanıma uygun bir tasdiktir. Ancak Teftâzânî, İmam Gazzâlî’nin tasdik hususundaki tanımlamasını da referans göstererek tasdikın gönüllü bir benimseme ve kabul ediş olduğunu dile getirmiştir. Gazzâlî’nin tanımı ise şu şekildedir: “ İman ve tasdik Farsça’da ‘girevîden’ (inanmak, tasdik etmek, boyun eğmek, tabi olmak) kelimesiyle ifade edilen manadır.”³³ Bu bağlamda teslim olmayı, gönüllü bir benimseme ve kabul edişi kapsayan tasdik, Teftâzânî’nin iman anlayışına göre şer’î manadaki tasdik teriminin karşılığıdır. “Allah’ın varlığını ve sıfatlarını tasdik eden bir müşrik, şer’î manada değil de, sadece lügat manada mü’mindir”³⁴ demek sûretiyle Teftâzânî, tasdik kavramını lügat ve terim anlamları açısından açıklamış ve şer’î anlamda kullanıldığında kavramın “teslim olmak”, “gönüllü benimsemek” ve “kabul etmek” anlamlarını da kapsadığını dolayısıyla imanın tasdik olduğunu dile getirmiştir.

İbn Teymiyye’ye göre bir kimse inanılacak hususları tasdik etmekle ancak müslüman olabilir; mü’min olabilmesi için tasdikle birlikte salih ameller olmalıdır. İbn Teymiyye, imanın bir cüz’ü kabul ettiği ameller hususunda “amel-i kalbiye” dediği kalp amelleri terimini geliştirmiştir. Buna göre imanın gerçekleşmesi için tasdikle birlikte, kalpte sevgi ve nefret türünden eylemler olmalıdır. Zira Allah ve Râsûlünü sevmek imandandır. Mesela güzel ameline sevinen ve kötü ameline üzülen kimse mü’mindir. Böyle bir kimse salih ameli sever hatalı davranışlardan ise nefret eder.³⁵

İbn Teymiyye’ye göre kalbin amelleri zorunlu olarak birtakım haricî bedensel eylemlere yansır. Bu durumu şu şekilde açıklamaktadır. “Yine de hatırlamalıyız ki, iman bir başına tasdikten ibaret değildir, buna kalp amellerinin (amel-i kalbiye) de

³² Teftâzânî, *Kelâm İlmi ve İslâm Akaidi Şerhu’l - Akaid*, 223.

³³ Teftâzânî, *Kelâm İlmi ve İslâm Akaidi Şerhu’l - Akaid*, 222.

³⁴ Teftâzânî, *Kelâm İlmi ve İslâm Akaidi Şerhu’l - Akaid*, 223.

³⁵ Izutsu, *İslâm Düşüncesinde İman Kavramı*, 228.

eşlik etmesi gerekir. Kaldı ki bu fiiller de zaruri olarak haricî bedenî hareketlere ihtiyaç duyar.”³⁶ İbn Teymiyye’nin ifadesinden şu sonuçlara ulaşılabilir: Ameller ikiye ayrılır; kalbî ameller ve bedenî ameller. Bu bağlamda “ameller imanın cüz’üdür” anlayışında bedenî amelleri imanın rükünlerinden hariç tutmak mümkündür. Böyle bir anlayış ise Mâtürîdî ve Eş’arî’nin iman öğretisiyle örtüşür. Çünkü adı geçen düşünürler açısından iman, gönüllü bir benimseme ve kabul edişi kapsayan bir tasdiktir. Gönüllü bir benimseme ise sevgi eylemini kapsar.

Büyük günah işleyen -ki vacibi terk de büyük günahdır böyle bir kimsenin durumu Hariciler’e göre kâfirdir. Mu’tezile ise bu durumu “el- Menzile beyne’l menzileteyn” formülü ile açıklamıştır. Buna göre büyük günah işleyen kimse, ne mü’mindir ne de kâfirdir; fasıktır. Tövbe etmeden ölürse ebedî cehennemde kalır, cezası ise kâfirlerinkinden daha hafiftir.³⁷

Haricîler’in ve Mu’tezile mezhebinin büyük günah işleyen kimsenin durumu ile ilgili ortaya koymuş olduğu tez, iman – amel münasebetini gündeme getirmiştir.

Mâtürîdî düşünürlerinden Sâbûnî, (ö.580/1184) “ameller imandan değildir” demiştir. Kur’ân’da “iman edenler ve salih ameller işleyenler” şeklinde başlayan ayetlerde, iman edenler ve salih amel işleyenler ayrı ayrı zikredilerek ameller iman üzerine atfedilmiştir. Oysaki ma’tuf ma’tuf aleyhin gayrı olur.³⁸ Arapça’da atıf harfleriyle birbirine bağlanan isimler ayrı ve farklı şeyleri ifade eder. Dolayısıyla amel, imanın bir parçası olmuş olsa söz konusu ayetlerde iki olgudan ayrı ayrı zikredilip biri diğerine atfedilmez. Ayrıca Sâbûnî, “Mü’min olmak şartıyla iyi amel işleyenler...” İlâhî beyanına dayanarak imanın amellerin geçerli olması için bir şart olduğunu belirtmiştir. Arapça gramer kurallarına göre ise şart ile şart koşulan şey birbirinden ayrıdır.³⁹

Ehl-i sünnet düşünürleri, “Eğer mü’minlerden iki grup birbirleriyle vuruşurlarsa aralarını düzeltin”(el-Hucurât 49/9) İlâhî beyanına dayanarak Kur’ân’da ‘mü’min’ kimseler sınıfına ameli terk eden veya büyük günah işleyenlerin de dahil

³⁶ İzutsu, *İslâm Düşüncesinde İman Kavramı*, 228.

³⁷ Recep Ardoğan, *Delillerden Temellere* (İstanbul: Yeni Asya Yayınları, 2014), 322

³⁸ Sâbûnî, *Mâtürîdiyye Akaidi*, 171

³⁹ Sâbûnî, *Mâtürîdiyye Akaidi*, 171

edildiği fikrini ileri sürmüşlerdir. Dolayısıyla amel imanının özünü teşkil eden bir unsur olsaydı Kur'ân'da bu kimseler için mü'min sıfatı kullanılmazdı.⁴⁰

İmanın amelden bir cüz olmadığı hususunda İslâm âlimleri fikir birliğine varmıştır. Buna göre, kalbinde imanı bulunduğu ve bu imanını diliyle söylediği halde amelleri işlemeyen veya yasakları çiğneyen kimseleri mü'min kabul etmek sûretiyle icmâ etmişlerdir.⁴¹

1.3. İMANLA MÜTENAKIZ DURUMLARI İFADE EDEN KAVRAMLAR

1.3.1. Küfür

Küfür; sözlükte örtmek, gizlemek, nankörlük etmek anlamlarına gelmektedir. Terim olarak ise, Allah'tan alıp din adına tebliğ ettiği hususlarda peygamberi tasdik etmemek, ona inanmamak diye tanımlanır. Küfrü benimseyen kimseye de fitrî yeteneğini köreltip örtmüş olmasından dolayı “kâfir” denir.⁴² Kâfir kelimesinin çoğulu “küffar” ve “kefere”dir. İkfâr ve tekfir terimleri ise bir kimseyi küfre nispet etmeyi ve kâfir saymayı ifade eder.⁴³

Kur'ân'da kırk bir yerde “küfür” kavramı kök halinde geçmekle birlikte çok sayıda aynı kökten türemiş fiil ve isimler bulunmaktadır. Ayrıca Kur'ân'da çiftçiler “küffar” terimiyle ifade edilmektedir. Çünkü sözlük anlamı itibariyle örtmeyi, gizlemeyi ifade eden küfür terimi ve türevleri, çiftçinin de tohumu toprağa atıp gizlemiş olma özelliğini yansıtmaktadır. Aynı şekilde nimeti inkâr hususunda da Kur'ân'da küfür kelimesinin sözlük anlamıyla kullanıldığı görülmektedir.⁴⁴

Kur'ân'da muhtelif ayetlerde kâfirlerin inanç sistemleri tasvir edilmek sûretiyle küfrün genel çerçevesi de çizilmektedir. Buna göre, Allah'ı inkâr etmek, O'na oğul isnat etmek, yolundan yüz çevirmek, ulûhiyetinde ortak tanıyarak şirke

⁴⁰ Kılavuz, *Anahatlarıyla İslâm Akaidi ve Kelâm'a Giriş*, 47

⁴¹ Kılavuz, *Anahatlarıyla İslâm Akaidi ve Kelâm'a Giriş*, 47

⁴² Mustafa Sinanoğlu, “Küfür”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26: 533-534.

⁴³ Kılavuz, *Anahatlarıyla İslâm Akaidi ve Kelâm'a Giriş*, 57.

⁴⁴ Sinanoğlu, “Küfür”, 26: 535.

düşmek ayrıca Allah'ın ayetlerini, peygamberlerini inkâr ederek onlara ulûhiyyet özelliği vermek, Hz. Peygamber'in tebliğ ettiklerini, Kur'ân'ı, melekleri, öldükten sonra dirilmeyi ve ahireti reddetmek küfrün sebeplerindendir. Ayrıca Allah'ın ulûhiyyetine uygun olmayan sıfatlar isnat etmek, sıfatları, isimleri veya emirlerinden biriyle alay etmek, O'nun rahmetinden ümit kesmek de küfür olarak kabul edilmiştir.⁴⁵

İslâm düşünürleri küfrü meydana geliş şekli ve sebepleri bakımından dört gruba ayırmışlardır.⁴⁶

a. Küfr-i İnkâr

Allah'ı, peygamberleri ve onların getirmiş oldukları haberleri kalp ile tasdik dil ile ikrar etmemedir. “Gerçek şu ki, kâfir olanları (azap ile) korkutsan da korkutmasan da onlar için birdir; iman etmezler.”(el-Bakara 2/6) İlâhî beyanında zikredilen inkârcı grubun küfrü, İslâm düşünürlerinin küfr-i inkâr diye nitelendirdiği gruba girmektedir.

b. Küfr-i Cühûd

Kişinin kalbiyle Allah'ı tanıyor olmasına rağmen inanç esaslarını kabullenmemesini ifade eden bir küfür çeşididir. Şeytanın ve meşhur müşrik Ümeyye b. es- Salt'ın küfrü bu gruba dahildir.⁴⁷

c. Küfr-i İnâdî

Kişinin kalben Allah'ı bilip bazen de diliyle de ikrar etmesine rağmen şan, şöhret, haset, makam endişesi ve kavmiyetçilik gibi nedenlerle İslâm'ı bir din olarak kabullenmemesidir. Bu inkâr çeşidinde fikir arkadaşlarından çekinip, İslâm'ı kabullenmek gurur meselesi yapıldığı için bu tür küfre “küfr-i ârî” de denilmiştir. Hz. Peygamber'in amcası Ebû Tâlib'in küfrü bu gruba dahildir.⁴⁸

⁴⁵ Sinanoğlu, “Küfür”, 26: 536.

⁴⁶ Kılavuz, *Anahatlarıyla İslâm Akaidi ve Kelâm'a Giriş*, 58.

⁴⁷ Kılavuz, *Anahatlarıyla İslâm Akaidi ve Kelâm'a Giriş*, 59.

⁴⁸ Kılavuz, *Anahatlarıyla İslâm Akaidi ve Kelâm'a Giriş*, 59.

d. Küfr-i Nifak

Kişinin Allah'ın varlığını ve peygamber'in Allah'tan getirdiği haberleri kabul ettiğini diliyle ikrar ettiği halde kalben tasdik etmemesini ifade eden bir küfür türüdür. Münafıkların küfrü bu gruba dahildir.⁴⁹

Allah'ın ulûhiyyetinde, sıfatlarında ve fiillerinde eşi ve ortağı bulunduğunu ifade eden şirk ve Müslüman iken başka bir inanç sistemini kabullenerek İslâm'ı terk etmek şeklinde tanımlanan irtidad da başka bir tür küfür olarak kabul edilmektedir.⁵⁰

Küfrün dinî yönden doğuracağı sonuçlar Kur'ân'da muhtelif ayetlerde izah edilmiştir. Buna göre küfür içinde olan bir kimsenin -ki bu kişi kâfir olarak nitelendirilir- durumları şu şekillerde tasvir edilmiştir. “Her şeye rağmen küfürde ısrarlı olanların amelleri boşa çıkarılacak, kâfir olarak ölenler ahirette hiçbir şekilde kurtulamayıp acıklı bir azapla karşılaşacak, cehennemde ebedî olarak kalacaklar ve azapları hafifletilmeyecektir.”⁵¹

Vahyi ve vahiyden zorunlu olarak çıkan dinî hükümleri inkâr etme niteliği taşıyan sözleri ifade etmek kişiyi küfre götüren sebeplerdendir. Bu tür sözlere İslâm kaynaklarında “elfâz-ı küfür” denilmiştir. Kur'ân'da da münafıkların küfür kelimesini söyleyerek Müslüman iken kâfir oldukları belirtilmiş ve bu durum için “kelimetü'l- küfr” ifadesi kullanılmıştır. Kur'ân'da “kelimetü'l- küfr” tabiri olarak bazı ifadeler yer verilmiştir ve bu ifadeler şunlardır:⁵²

- Meryem oğlu Mesih Allah'tır. (el-Mâide 5/17)

- Allah üçlünün üçüncüsüdür. (el-Mâide 5/73)

- Bu peygamber yalancı bir sihirbazdır. (el-Sâd 38/4)

- Hayat ancak bu dünya hayatıdır; ölürüz ve yaşarız, bizi ancak zaman yok eder. (el-Câsiye 45/24)

- Bu çürümüş kemikleri kim diriltebilir. (el-Yâsîn 36/78)

- Kıyametin kopacağını sanmıyorum. (el-Kehf 18/36)

Müslümanları tekfir etmek, Allah'tan başkasının adına yemin etmek ve Kur'ân hakkında tartışmak ise hadislerde bildirilen küfrü kapsayan davranışlardır.

⁴⁹ Kılavuz, *Anahatlarıyla İslâm Akaidi ve Kelâm'a Giriş*, 59.

⁵⁰ Sinanoğlu, “Küfür”, 26: 536.

⁵¹ Sinanoğlu, “Küfür”, 26: 535.

⁵² Sinanoğlu, “Küfür”, 26: 536.

İslâm düşünürleri; puta tapınmak, tapınmak amacıyla güneşe, aya, yıldızlara, ateşe veya herhangi bir şahsa secde etmek, peygamberlerden birini öldürmek, tâzim ve hürmet amaçlı haç takınmak, gayrî müslimlerin kendilerine mahsus kıyafetlerini giyinmek, iman esaslarından birinin inkârını gerektirecek tarzda sihir yapmak ve kehanette bulunmak gibi fiil ve davranışları küfür sebebi kabul etmişlerdir. Bununla beraber hadislere dayanarak dile getirildiğinde kâfir olmaya neden olacak bir şeyi zihnen düşünmek, kalpten geçirmek küfür sayılmamıştır. Hz. Peygamber'in, dilleriyle söylemedikleri ve fiil haline getirmediikleri müddetçe Müslümanların içlerinden geçirdikleri kötülükleri Allah'ın bağışlayacağını bildirdiği rivayet edilmiştir.⁵³

İslâm âlimleri iman hakkında ileri sürdükleri tezler doğrultusunda küfrün mahiyetini ortaya koymaya çalışmışlardır. Zira “imanın zıddı küfürdür” anlayışı tüm İslâm âlimlerinin geneli tarafından kabul gören bir düşüncedir. Bu bağlamda imanı kalbin tasdiki kabul eden Ehl-i sünnet kelâmcılarına göre, zarûrât-ı dîniyye'den olduğu kesinlikle bilinen hususların tamamını veya bir kısmını kalben tasdik etmemek küfür sayılmıştır. Mârifeti imanın temel unsuru kabul eden Cehmiyye'ye göre ise küfür Allah'ı ve Rasûlünün haber verdiği hususları bilmemektir. İmanı dilin ikrarı kabul eden Kerramiye'ye göre ise küfür imanın temel unsurunu teşkil eden dil ile ikrarı terk etmeyi ifade eder. Ebû Hanîfe, Ebû'l- Yüsr el- Pezdevi gibi âlimlere göre küfür, imanın varoluşsal unsuru kabul edilen kalbin tasdiki ve dilin ikrarı öğelerinden birini mazeretsiz olarak terk etmektir. Haricî, Mu'tezilî ve Şîî kelâmcıları ise imanın üç temel unsurundan sayılan tasdik, ikrar ve amelden herhangi birinin terk edilmesini küfür kabul etmişlerdir.⁵⁴

1.3.2. Şirk

Şirk, şerike (شَرِكَة) fiilinin masdarı olarak “ortak olmak”, işrak (الإشْرَاق) kalıbından isim konumunda ise “ortak koşma, şirk, küfür” anlamlarına gelir.⁵⁵ Şirk koşana “müşrik” şirk koşulana “şerik” denir.⁵⁶

⁵³ Sinanoğlu, “Küfür”, 26: 536.

⁵⁴ Sinanoğlu, “Küfür”, 26: 535.

⁵⁵ Topaloğlu – Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 293.

Terim olarak şirk; Allah'a zatında, sıfatlarında ve fiillerinde veya kendisine ibadet edilmesinde ortak tanımak, bu hususta O'nun benzeri ve denginin bulunduğuna inanmaktır. Şirk kapsamında kabul edilen kavramlardan misl (مثل), nazîr (نظر), şebîh (شبهه) ve küfüv (كفوء) mahiyette ortak olmayı ifade ederken zıd (ضد) ve nid (ندّ ج انداد) kavramları ise misli olmakla birlikte rakibi durumunda bulunma anlamlarına gelmektedir.⁵⁷

Politeizm, tek tanrıya inanmanın karşıtı olan inanç türlerini ifade eden bir kavramdır. Grekçe polus (çok) ve theos (tanrı) kelimelerinden oluşmuştur. Bazı araştırmacılara göre çok tanrılı inancın, bir büyük tanrı egemenliğindeki çok tanrıya inanma sûretiyle -ki buna henoteizm denir- kadir-i mutlak bir tanrıya inancı da içerebileceğini öne sürerken bazıları ise politeist dinlerdeki henoteist eğilimlerin monoteizme geçiş süreci biçiminde görülebileceğini belirtmişlerdir.⁵⁸

Şirk ve küfür kavramları birbiriyle iç içe yakın iki kavramdır. Ebu Hanîfe'ye göre küfür şirke göre daha genel bir kavramdır. Dolayısıyla her şirk küfürdür ancak her küfür şirk değildir. Eş'arî'ye göre de her kâfir müşrik değildir. Zira şirk Allah'a uluhiyyetinde ve fiillerinde ortak tanımayı ifade ederken küfür doğrudan Allah'ı inkâr etmektir. Mâtürîdî, nasslardan hareketle Allah katında haram kılındığı sabit olan şirkin aklen de imkânsız olduğunu dile getirmiştir. Akıl sahiplerinin, kâinatı tefekkür ederek uluhiyyet ve rububiyette Allah'ın birliğine ve O'nun bilgisine ulaşmaları gerektiğini bildirmiştir.⁵⁹

İbn Teymiyye, şirki uluhiyyette ve rububiyette olmak üzere iki kısımda incelemiştir.⁶⁰

a. Uluhiyyette Şirk

Yüce Allah'a ilahlığında ortak koşmayı ifade eder. Allah'tan başka bir varlıktan gerçekleştirilmesi gücünü aşacak bir şey istemektir. Allah'tan başka bir varlık için ibadet ve dua etmek bu şirk türünden kabul edilmektedir. “ Ancak sana

⁵⁶ Mustafa Sinanoğlu, “Şirk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39: 193.

⁵⁷ Topaloğlu – Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 294

⁵⁸ Sinanoğlu, “Şirk”, 39: 193.

⁵⁹ Sinanoğlu, “Şirk”, 39: 196.

⁶⁰ Sinanoğlu, “Şirk”, 39: 196.

ibadet eder ve ancak senden yardım dileriz”(el-Fatiha 1/4) ayeti ile İhlas ve Kâfirûn sûrelerinde de bu şirk çeşidi yasaklanmıştır.⁶¹

b. Rububiyette Şirk

Yüce Allah’a rablığında ortak tanımayı ifade eder. Sıfat ve fiillerinde bir başka varlığı O’na eş tutarak başka bir hüküm ve otorite sahibinin varlığını kabul etmektir.⁶² “ De ki; Allah’tan başka tanrı saydığımız şeylere el açıp istekte bulunun. Onların göklerde de yerde de zerre kadar bir şeye sahip olmadıklarını göreceksiniz. Evet onların buralarda hiçbir ortaklığı olmadığı gibi Allah’ın da bunlardan oluşan herhangi bir yardımcısı yoktur”(es- Sebe 34/22) ayetinde göklerde ve yerde yegâne hüküm ve otorite sahibinin Allah olduğu vurgulanmıştır ve söz konusu ayetten bu tür bir şirkin asılsızlığı sonucuna varılmaktadır.⁶³

İzmirli İsmail Hakkı, İslâm bilginlerinin şirk olarak kabul ettikleri inanç biçimlerini beş kısımda incelemiştir.⁶⁴

a. Şirk-i İstiklâl (Vasitasız Şirk)

İki bağımsız ilahın varlığını kabul eden grupların şirkidir. Dualist inanç grupların şirkini temsil eder. Mecusi ve Seneviler’in şirki bu çeşide örnektir.

b. Şirk-i Teb’iz (Kısmi Şirk)

Allah’ın birliğini kabul etmekle birlikte Hıristyanlıktaki teslis inancında olduğu gibi ilahlardan oluşan bir tanrı anlayışını ifade eder.

c. Şirk-i Takrib

Allah’ın bir olduğunu kabul etmekle birlikte O’na yakınlık sağlamaları ve O’nun katında şefaathçi olmaları için putlara ve heykellere tapınmayı ifade eder. Cahiliye Araplarının şirki, şirk-i takribe örnektir.

d. Şirk-i Taklid

Cahiliye Araplarında olduğu gibi atalarını taklit ederek putlara ve heykellere tapınmayı ifade eden bir şirk türüdür.

⁶¹ Sinanoğlu, “Şirk”, 39: 196.

⁶² Kılavuz, *Anahatlarıyla İslâm Akaidi ve Kelâm’a Giriş*, 61

⁶³ Sinanoğlu, “Şirk”, 39: 196.

⁶⁴ Sinanoğlu, “Şirk”, 39: 197.

e. Şirk-i esbâb

Tabiat olaylarında Allah'ın herhangi bir müdahalesi olmayıp eşyanın kendi kendisinin gerçek sebebi ve yaratıcısı olduğuna inanmayı ifade eden şirk türüdür. Tabiatçı ve maddeci filozofların şirk, şirk-i esbâba örnektir.

Kelam âlimleri naslardan hareketle şirk kapsamındaki inanç ve davranışları belirlemişlerdir. Buna göre tevhid inancına aykırı olduğu gerekçesiyle Maniheizm, Deysâniyye, Merkuniyye ve Mecusilik gibi inanç gruplarını reddetmişlerdir. Kur'ân'da ehl-i kitap olarak ifade edilen Yahudi ve Hıristiyanların tanrı anlayışları küfür kabul edilmektedir. Hz İsa'nın hiçbir zaman ilahlık iddiasında bulunmadığı ve kavmini Allah'a ortak koşmama yönünde uyardığını bildiren ayetler ehl-i kitabın da şirke düştüğünü göstermektedir.⁶⁵

Kâinat olaylarının oluşumunun Allah'ın yaratmasının değil de eşyanın öz yapısı itibariyle meydana geldiği, yıldızlara; konum ve hareketlerinden dolayı gaybî bilgiler elde edilebileceği ve evreni yönettikleri gibi atfedilen birtakım inanışlar da tevhid doktrinine aykırı bulunmuş ve şirke götüren inançlardan kabul edilmiştir.⁶⁶

Politeist dinlerde ilâhî varlıkları temsil ettiği kabul edilen obje ve figürlere yanlış sebeplerle değer verme ve tazimde bulunmayı bir başka deyişle tapınmayı ifade eden putperestlik de şirk olarak kabul edilmiştir. İslâm kaynakları putperestliğin Hz. Nuh dönemine dayandığını Âd ve Semûd kavimleriyle devam ettiğini ve Hz. İbrahim'in putperest kavmiyle mücadele ettiğini bildirir.⁶⁷

Putperestler, ulûhiyyetin Allah'a ait olduğunu kabul ediyorlardı ancak kendilerini Allah'a karşı doğrudan ibadet etmeye layık görmedikleri ve gereğince kulluk yapamadıkları için putların tanrı ile aralarında şefaatchi olacağına inanıyorlardı. "Allah'a ortak koşanlar dediler ki: Eğer Allah dileseydi ne biz, ne de atalarımız O'ndan başka hiçbir şeye ibadet etmezdik..."(Nahl 16/35) ilâhî beyanında ifade edildiği gibi müşrikler, atalarının da aynı inanca sahip olduğunu ve dilerse Allah'ın putlara tapınmalarına engel olabileceğini dile getiriyorlardı.⁶⁸ Bu bağlamda

⁶⁵ Sinanoğlu, "Şirk", 39: 197.

⁶⁶ Sinanoğlu, "Şirk", 39: 197.

⁶⁷ Sinanoğlu, "Şirk", 39: 194.

⁶⁸ Sinanoğlu, "Şirk", 39: 195.

denilebilir ki müşrikler putlara tapmakla birlikte Allah'ın varlığını, sonsuz güç ve kudretini biliyorlardı. Peki onları putlara tapınmaya götüren sebepler neydi?

Şirk, insanın kendini aldatması olup cehaletin aczin ve tembelliğin neticesidir. Kendini(nefsini) tanıyan Rabbini de tanımış olur. Zira insan özelliklerinin, yeteneklerinin ve sınırlılıklarının farkında olduğu ölçüde bir ve kadir olan yegâne yaratıcının varlığına hükmeder. İnsan, tam anlamıyla işitme, görme gibi yeteneklerinin inceliklerine vukuf olmadığı gibi biyolojik yapısında meydana gelen birtakım rahatsızlıkların düzeltilmesi hususunda da yetersizliği söz konusudur. Aynı zamanda insan kendi yaşantısını ilgilendiren birtakım bilgilerden de yoksundur. Bu bilgiler insan için gaybî bilgi niteliği taşır. Mesela ne kadar süre yaşayacağını ve hayatı boyunca hangi mekânlarda bulunup, nelerle karşılaşacağını bilemez. Dolayısıyla insan kendi hakkında sınırlı bilgilere sahiptir ve bu durum insanı, nefsinin yaratılmasında ve yönetilmesinde yüce bir yaratıcının olduğu inancını kabullenmeye zorlamaktadır.⁶⁹

İnsan; yaratılış serüvenini, nefsinde meydana gelen birtakım değişim ve gelişimleri, yaratılmışlar arasında tabiat olayları ile ilgili en yüksek derecede idrake sahip oluşunu ve mahlukat arasında en yüksek derecede tedbirli ve becerikli olduğunu gözlemler. Sonuç olarak en nihayetinde “insan, kendi mevcudiyetinin, acze düşmeyen bir kadir, cehle maruz kalmayan bir âlim, yönetişinde alternatifi ve rakibi bulunmayan bir cebbâr (iradesini her durumda yürüten) sayesinde gerçekleştiğinin şuuruna ulaşır.”⁷⁰

İnsanların, makam, mevkî, servet ve şöhret arzuları da şirk düşme sebepleri arasında yer almaktadır. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'a göre ise şirkin sebepleri arasında iftira ve sapkınlık ön plandadır. Ehl- i kitab müşriklerinin şirkinde âmil olan unsur iftira iken diğer müşriklerin şirki daha çok sapkınlıktan kaynaklanmaktadır.⁷¹

Kur'ân'da, Allah'a şirk koşmak bağışlanılmayacak en büyük günah, sapkınlık ve büyük bir zulümdür.(en - Nisâ 4/48, el - Lokman 31/13)⁷²

⁶⁹ Mâtürîdî, *Kitâbü't - Tevhid*, 172

⁷⁰ Mâtürîdî, *Kitâbü't - Tevhid*, 173

⁷¹ Sinanoğlu, “Şirk”, 39: 198.

⁷² Sinanoğlu, “Şirk”, 39: 196.

1.3.3 Nifak- Münafık

Nefk (نّفق) kökünün müfâale kalıbından masdar alan nifak, “farenin yuvasına girmesi, kişinin olduğundan başka görünmesi” anlamını ifade eder. Nifak kavramından türemiş olup sıfat olan münafık ise sözlük anlamını ifade eden “farenin yuvasına bir delikten girip diğerinden çıkması” manasına dayanarak “içindeki inancın aksini ortaya koyan, dinin bir kapısından girip, diğerinden çıkan çifte şahsiyetli kimseyi ifade eder. Kur’ân’da nifak kavramı, ikisi fiil kalıbında, üçü nifak ve yirmi yedisi de münafık şeklinde olmak üzere otuz iki ayette geçmektedir.⁷³

Batılı araştırmacıların bir kısmına göre, münafık kavramı Habeşçe “kararsız olmak” anlamına gelen “nafaka” terimini ifade etmektedir. Ancak bu iddia Kur’ân’da anlam benzerliği dışında herhangi bir şekilde kanıtlanamamıştır.⁷⁴

Kur’ân’da münafıkların genel özelliklerinden, mü’minler hakkındaki düşüncelerinden bahseden on bir ayetten oluşan Münâfikûn isimli bir sûre bulunmaktadır. Bazı kaynaklara göre münafıklar, mü’minler ve kâfirlerden sonra üç temel inanç grubundan birini oluşturmaktadırlar. Kur’ân’da münafıkardan bahsedilmesi dahası bu gruba ait özel bir sûrenin bulunması, mü’minler ve kâfirler dışında münafıkları temsil eden ayrı bir inanç grubunun varlığını göstermez. Zira “aslında inanmadıkları halde Allah’a ve ahiret gününe iman ettik derler” (el -Bakara 2/8) ilâhî beyanında görüldüğü üzere onlar inançlarında inkârı kabul etmişlerdir. Dolayısıyla kâfirler zümresine aittirler. Münafıklık ise onların çifte şahsiyetli olma vasıflarının bir neticesidir. Kâfirler zümresine ait olmakla birlikte münafıklar, müslüman gibi gözüktükleri için dünya hayatında İslâmî hükümlerin uygulanmasından mahrum bırakılamazlar.⁷⁵

Kur’ân’da münafık teriminin inanç bakımından iki farklı insan özelliğini yansıttığı görülmektedir. Birincisi, “aslında inanmadıkları halde Allah’a ve ahiret gününe iman ettik” (el-Bakara 2/8) diyenleri ifade etmektedir. Burada sözü edilen grup, terim anlamına birebir uygun olarak “nifak” eylemini gerçekleştiren halis

⁷³ Topaloğlu – Çelebi, *Kelâm Terimler Sözlüğü*, 247.

⁷⁴ Hülya Alper, “Münafık”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31: 565.

⁷⁵ Alper, “Münafık”, 31: 565.

münafıklardır. İkincisi ise, zihin karışıklığı, irade zayıflığı gibi birtakım nedenlerden dolayı şüphe içinde bocalayıp imanla küfür arasında gidip gelen, daha çok küfre yakın olan grubu oluşturur. Has münafıklar, müminlerle karşılaştıkları zaman inandıklarını dile getirirken başbaşa kaldıklarında müminlerle alay ettiklerini söylerler. (el-Bakara 2/14) Şüphe içinde bocalayan çifte şahsiyetli grupları oluşturan münafıkların dine bağlılıkları ise maddî menfaatleri ölçüsündedir.⁷⁶ İbn Teymiyye'ye göre bu ikinci grubu teşkil eden, şüphe içinde bocalayan münafıklara cennet vaat edilmemekle birlikte cehennemde ebedî kalmayacakları umulmaktadır. Zira hadislerde “kalbinde hardal tanesi kadar iman bulunan kimse cehennemden çıkacaktır” haberi verilmektedir.⁷⁷

Nifak hareketinin başlangıcı yaygın kanaate göre Medine dönemidir. Ancak Mekki ayetlerde de münafıklardan bahsedildiği görülmektedir. Bu bağlamda münafıklar hakkında sözü edilen iki tip ayırımın isabetli olduğunu söylemek mümkündür. Zira Medine dönemindeki nifak eylemi sistemli bir hareket olarak halis münafık tipiyle sınırlandırılmıştır. Mekke dönemindeki münafıklık ise imanla küfür arasında gidip gelen şüphe içinde bocalayan nifak eylemini ifade etmektedir.⁷⁸

Kur'an ayetlerinden hareketle münafıkların özellikleri şu şekilde sıralanabilir: her şeyden korkarlar, savaştan endişe duyarlar, cimri, yalancı ve kibirlidirler. Maddi menfaat için namaz kılarlar, gösterişe önem verirler, ekini ve nesli bozmaya uğraşırlar, kötülüğü yaygınlaştırıp iyiliğe engel olmaya çalışırlar, Allah'ı ve müminleri alaya alırlar, müslümanlara yardım edilmesine engel olmaya çalışırlar, müminlere karşı kin beslerler, kötü haberler yayarlar, günah, düşmanlık ve Hz. Peygamber'e isyan konusunda gizli faaliyet yürütürler.⁷⁹

Hiz. Peygamber, münafıkları şahıslara atıf yapmadan kişilik olarak tanımlıyordu. Bu bağlamda bir hadise göre imanla küfür arasında gidip gelen münafık, iki sürünün ortasında durup nereye katılacağını bilemeyen koyuna benzetilmiştir. Bir başka hadiste ise münafık şu şekilde dile getirilmiştir: mümin suya atlar ve karşıya geçer, ardından münafık atlar mümine yetişmek üzere olduğu sırada

⁷⁶ Alper, “Münafık”, 31: 565.

⁷⁷ Alper, “Münafık”, 31: 567.

⁷⁸ Alper, “Münafık”, 31: 565.

⁷⁹ Alper, “Münafık”, 31: 566.

bir taraftan kâfirin bir taraftan müminin “ Bu tarafa gel!” çağruları ile ikisi arasında bocalarken kuvvetli bir su dalgasıyla boğulur.⁸⁰

İmanı dille ikrardan ibaret gören Kerrâmiyye mezhebi dışında diğer itikâdî mezhepler, münafık teriminin anlamında ve münafıkların ahiret açısından akıbetleri hususunda görüş birliği içindedirler. Buna göre kalben inanmadığı hâlde mümin görünen kimse dünyada Müslüman muamelesi ile karşılaşacaktır ancak ahirette ebediyen cehennemde kalacaktır.⁸¹

1.3.4. İrtidâd- Mürted

Sözlükte, “dönmek, geri çevirmek, kabul etmemek” anlamlarına gelen “redd” kökünden türeyen “ridde” ve “irtidad” bir müslümanın kendi iradesiyle İslâm dininden çıkmasını veya İslâm’dan başka bir dine girmesini ifade eden bir terimdir. İrtidad eden erkeğe mürtedd, kadına mürtedde denir.⁸²

Fıkhî bir terim olan irtidâdın, mahiyeti ve cezaî müeyyidesi İslâm hukukunun konusunu oluşturmaktadır. Dolayısıyla kâfir ile mürted küfür bakımından beraberlik içinde olduklarından tezimizde ayrı bir alt başlık altında kısaca bahsetme ihtiyacı duyduk. Mürtede uygulanan dünyevî hükümler gayr-î müslimlere göre farklılık arz etmektedir. Maverdî bu farklılıkları şu şekilde sıralamaktadır:

a. Gayr-î müslimlerle sulh ya da ittifak anlaşması yapılabilirken mürtedlerle bu tür anlaşmalar yapılması yasaktır.

b. Gayr-î müslimlere verilebilen eman ya da zımmîlik (Müslüman olmayıp İslâm devleti sınırları içinde yaşayan, güvenliği altında bulunan ve cizye ödeyen halk) statüleri verilemez.

c. Köle edinilemez, hayatı bağışlanamaz.

d. Mürteddin mal varlığı devlet hazinesine aittir. Ganimet olarak paylaştırılmaz. Ancak Hanefîler’in cumhuruна göre miras sayılır.

⁸⁰ Alper, “Münafık”, 31: 566.

⁸¹ Alper, “Münafık”, 31: 567.

⁸² Kılavuz, *Anahatlarıyla İslâm Akaidi ve Kelâm’a Giriş*, 64.

e. Mürtedd savaş esiri gibi fidye karşılığında serbest bırakılamaz. Dinden dönmesine neden olan durumlar giderilmeye çalışılır ve yeniden İslâm'a davet edilir. Gerektiğinde düşünme fırsatı verilir. Bunlara rağmen tövbe edip dönmeyen mürtedde ölüm cezası uygulanır. Çeşitli sebeplerle bu cezanın uygulanmadığı mürtedde selam verilmez, kestikleri yenmez, müslüman kadınla evlenemez. Müslümana varis olamaz. Cenaze namazı kılınmaz ve müslüman kabristanına gömülmez.⁸³

1.4. FARKLI AÇILARDAN İMAN

1.4.1. İcmalî ve Tafsilî İman

Kelime-i tevhid (Allah'tan başka tanrı yoktur, Muhammed O'nun elçisidir.) ve Kelime-i şehâdetle (Ben Allah'tan başka ilâh olmadığına, Muhammed'in O'nun kulu ve elçisi olduğuna şahitlik ederim.) ifade edilen hususlara kalben tasdik edip dil ile ikrar etmeye icmalî iman denir. İnanılacak hususlara toptan ve kısaca iman etmeyi ifade eder. İcmalî iman, imanın ilk derecesi ve en basit mertebesidir.⁸⁴

Bir bireyin mü'min ve Müslüman olabilmesi için öncelikle kelime-i tevhid ve kelime-i şehadette ifade edilen, İslâm dinin yapı taşlarını oluşturan hususları kabul etmesi gerekir. Bunları kabul eden birey ise Allah'ı yegâne ilâh tanımış ve Hz. Peygamber'in O'ndan haber verdiği diğer iman esaslarını da toptan tasdik etmiş demektir.

Tafsilî iman, inanılacak hususların her birine açık ve geniş bir şekilde ayrıntılı olarak inanmayı ifade eder. Tafsilî iman üç derecede incelenmektedir.

1. Birinci Derece

İcmalî imandan farklı olarak tafsilî imanın bu ilk basamağına ahiret inancı da eklenmiştir. İcmalî imanda sadece Allah ve Rasûl'üne iman söz konusudur.⁸⁵

2. İkinci Derece

⁸³ Kılavuz, *Anahatlarıyla İslâm Akaidi ve Kelâm'a Giriş*, 64.

⁸⁴ Gölcük - Toprak, *Kelâm*, 117.

⁸⁵ Gölcük - Toprak, *Kelâm*, 117.

Tafsilî imanın bu basamağı Allah'a, Allah'ın meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ahiret gününe, öldükten sonra tekrar dirilmeye, cennet ve cehennem varlığına, sevap ve ikâba, kaza ve kadere ayrı ayrı inanmayı ifade eder.

Bir kısım Kelâm bilginleri kadere iman hususunun Kur'ân ve mütevatir hadislerde açıkça zikredilmemesi ve bu konudaki rivayetlerin de ancak meşhur seviyesine ulaşabildikleri nedeniyle kadere imanın iman esaslarından olmadığı ve bu hususun Allah'ın sıfatlarını ilgilendiren bir konu olduğu kanaatindedirler. Ancak Allah'ın sıfatlarına iman etmenin neticesi kadere imanı zorunlu kılmıştır. Bazı ayetlerde açıkça iman esasları olarak zikredilmese de her şeyin Allah'ın takdirine, kaza ve kadere bağlı olduğu dile getirilmiştir. (el-Kamer 54/49, el-Meryem19/21, el-Furkân25/2, el-Hicr 15/21) Kelâm literatüründe kader konusu sübûtî sıfatlardan irade bahsinde incelenmekte ve iman esaslarının altıncısı olarak kabul edilmektedir.⁸⁶

3. Üçüncü Derece

Tafsilî imanın üçüncü derecesi, diğer iman mertebelerine göre en geniş olanıdır. Ayet ve mütevatir hadislerle sabit olan tüm hükümlere ayrı ayrı ve detaylı olarak Allah ve Rasûlünün bildirip emir buyurduğu şekilde iman etmeyi ifade eder.⁸⁷

Kur'ân-ı Kerim'de el-Bakara 2/177, 285 ve Nisâ 4/136. ayetlerde iman konusunda tafsilat dile getirilmiştir. Avamın imanının, tafsilî imanın ikinci derecesinde olması yeterli görülmüştür. Bu da amentüde belirtilen imanın altı esasını oluşturan hususlara yani Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ahiret gününe, kaza ve kadere, hayır ve şerrin Allah'ın dilemesiyle olduğuna inanmaktır. Bunları bilip, kalben tasdik ve ikrar etmek mü'min olmak için yeterlidir.⁸⁸

1.4.2. Taklîdî ve Tahkîkî İman

Taklîdî iman, anne-babadan, öğretmenden ya da çevredeki bireylerden görerek ve öğrenerek iman etmeyi ifade eder.⁸⁹ Bir başka deyişle akıl süzgecinden

⁸⁶ Kılavuz, *Anahatlarıyla İslâm Akaidi ve Kelâm'a Giriş*, 50.

⁸⁷ Kılavuz, *Anahatlarıyla İslâm Akaidi ve Kelâm'a Giriş*, 51.

⁸⁸ Gölcük - Toprak, *Kelâm*, 119.

⁸⁹ Kılavuz, *Anahatlarıyla İslâm Akaidi ve Kelâm'a Giriş*, 51.

geçirmeyip, naklî delillerle temellendirmeden bir başkasının söylediğini kabullenmektir. Böyle bir kimsenin imanı, Ehl-i sünnet âlimlerine göre sahihtir ancak istidlâli terk ettiği için günahkârdır. Mu'tezile'ye göre ise, taklid yoluyla iman geçersizdir. Bir birey dinî bir meseleyi akıl süzgecinden geçirmediği ve ileri sürülebilecek zıt fikirlere karşı koyabilecek bilgiye sahip değilse mü'min sayılmaz.⁹⁰

Mukallidin imanı ile ilgili öne sürülen görüşler temelde imanın öz yapısı ile ilgili bir meseledir. Mu'tezile'nin öne sürdüğü teze göre iman akılla temellendirilmediği sürece- ki doğru bilgi mantıkî ispata dayalıdır- geçerli değildir. Bu durumda müslümanların büyük bir çoğunluğu, mantık ilmi ve diyalektik sanatında eğitim almamış avam, mü'min değildir. Mü'min olma sıfatını sadece bu konuda eğitim almış, profesyonel kişiler kazanacaktır. Bu iddia "el-kavlü bi-küfrü'l-âhme" avamı kâfir olarak lanetleyen tez olarak bilinir.⁹¹

Gazzâlî, küfrü'-l-âhme tezini imanı "nur" kavramıyla tanımlayarak reddetmiştir. Gazzâlî'ye göre skolastik teoloji ve insan zihninde meydana gelen iman birbirinden farklı şeylerdir. İman aklî temellendirmelerle elde edilen bir olgu değildir. Japon şarkiyatçısı Toshihiko Izutsu, eserinde Gazzâlî'nin bir bedevinin Müslüman olma hikâyesinden yola çıkarak bu durumu temellendirdiğine vurgu yapmış ve Gazzâlî'nin aynen su sözlerine yer vermiştir:

" Hatta iman, bizzat Allah'ın, bir ikram olarak kullarının kalplerine koyduğu bir çeşit aydınlatıcı nûrdur. Bu bazen ruhun ta derinliklerinden gelip dille ifadesi imkânsız olan, sağlam ve inkâr edilemez bir kanaat şeklinde ortaya çıkar. Bazen dindar bir kimsenin belirli bir hasletinin gözlemlenmesiyle vaki olur; kişi o kimse ile oturup konuşurken birden ondan bir ışığın çıkıp kendisine çarptığını hisseder. Yine bazen şahsi bir durum buna sebebiyet verir. Bir defasında peygambere şiddetli bir düşmanlıkla karşı koyan bir bedevi geldi. Gözleri peygamberin ıslı ıslı yüzünü ve oradan çıkan parlak bir peygamberlik nurunu gördüğü zaman, "Allah'a yemin olsun ki, bu bir yalancının yüzü değildir!" dedi. Peygamberden kendisine İslâmiyet'i tanıtmasını rica etti ve Müslüman oldu."⁹²

⁹⁰ Sâbûnî, *Mâtürîdiyye Akaidi*, 172.

⁹¹ Izutsu, *İslâm Düşüncesinde İman Kavramı*, 168.

⁹² Izutsu, *İslâm Düşüncesinde İman Kavramı*, 172.

Gazzâli'ye göre, çocuklukta doğru bir eğitimle kalplere yerleşen veya yetişkinlikte bazı şahsî deneyimlerle kazanılan iman,-ki bu iman, avamın imanını ifade eder- skolastik argümanlarla elde edilen imandan daha sağlam ve kökleri daha derinlere inmiştir. Aklî faaliyetler sonucu elde edilen iman, her an dağılıp parçalanmaya hazırdır.⁹³

Sonuç olarak, ister taklid yoluyla ister aklî faaliyetler sonucunda kalben İslâm'ı benimseyen bir kimse müslüman ve mü'mindir. İmanın kalplere ve zihinlere yerleşmesinde, sadece aklî faaliyetleri (istidlâl) zorunlu kılmak doğru sayılmaz. Aksi takdirde sadece istidlâl ile elde edilen imanın geçerli olduğunu kabul etmek Bakara sûresinin 146. ayetinde dile getirilen “Kendilerine kitap verdiğimiz kimseler o Peygamber'i öz oğulları gibi tanır. Öyle iken içlerinden bir zümre bile bile gerçeği gizlerler.” İlâhî beyanına aykırı bir düşüncüyü ifade eder. Delillerle kuvvetlendirilen imana ise tahkikî (istidlâlî) iman denir.⁹⁴

1.4.3. İmanda Artma – Eksilme

İmanda artma ve eksilme hususunu, imanın özüne ilişkin geliştirilen teoriler temellendirmektedir. Bu bağlamda genel olarak ameli imandan kabul edenler, imanın artıp eksilebileceği tezini savunurken amelin imandan ayrı olduğunu dile getirenler ise imanda artma ve eksilmenin olmadığını kabul ederler.

Eş'arî, Mu'tezile, Hariciyye ve Selefîyye'ye göre iman artar ve eksilir. İmam Ebu Hanîfe ve ashabı ile Ehl-i sünnetin cumhuruna göre iman ne artar, ne de eksilir. Ebu Hanîfe *el- Vasiyye* isimli eserinde durumu şöyle izah eder: “İman ziyadelik ve noksanlık kabul etmez. Çünkü imanın artması ancak küfrün azalmasıyla, eksilmesi de küfrün artmasıyla tasavvur olunabilir. Bu bir şahsın aynı anda hem mü'min, hem de kâfir olmasını gerektirir ki, bir şahsın aynı anda mü'min ve kâfir olması nasıl mümkün olabilir.”⁹⁵

⁹³ Izutsu, *İslâm Düşüncesinde İman Kavramı*, 173.

⁹⁴ Kılavuz, *Anahatlarıyla İslâm Akaidi ve Kelâm'a Giriş*, 51.

⁹⁵ Gölcük - Toprak, *Kelâm*, 126.

İmanın artıp eksilebileceğini benimseyenlerin referans gösterdiği ayetlere gelince(et-Tevbe 9/124, el-Feth 48/4, el-Enfal 8/2) Sâbûnî durumu şöyle izah etmektedir: Asr-ı saâdet'te Kur'ân-ı Kerim tamamlanıncaya kadar sürekli yeni bir ayet nazil oluyordu. Sahabenin, icmâlî imanlarını kapsayan bu yeni vücud bulan hükümlere ayrı ayrı iman etmeleri söz konusuydu. Dolayısıyla inanılacak hususlarda bir tür artıştan bahsedilebilirdi. Ayrıca söz konusu ayetlerdeki artışın teceddüd-i emsal bakımından bir ziyadeleşme anlamında olması mümkündür. İmanın bereket ve tesirinin artması, nurunun parlaması şeklinde de yorumlanabilir.⁹⁶

Gazâlî, bu konudaki farklı görüşlerin temelini “iman” kavramının çok anlamlı olmasına dayandırmıştır. Kavramlardaki bu çok anlamlılık Aristo'nun “iştirak” teorisi ile ifade edilir. Eğer kavramın birbirinden farklı olan anlamları bilinirse fikir ayrılıkları ortadan kalkacaktır. Buna göre “iman” kavramının üç farklı anlamı vardır.⁹⁷

Birinci anlamı: Kuvvetle tesis olunmuş doğal bir ispata dayalı tasdik. Bu manadaki iman bireyin tanrıyı aklî delillerle bildiğini ifade eder. Buradaki bilgi yakîndir. İman kemale erişmiştir. Artma ve eksilme söz konusu olamaz. Ancak burada kalbin mutmain olma durumu hariç tutulmuştur.

İkinci anlamı: Aslen tartışılmaz bir otoriteye dayalı olup kuvvetli ve kararlı bir itikat safhasına erişmiş tasdik. İkinci anlamıyla iman sıradan insanların imanını ifade eder. Bu anlamda imanın artma ve eksilme durumu söz konusudur.

Üçüncü anlamı: Amelin eşlik ettiği tasdik. Hadislere dayanan ve bedensel aktivitelerin kendisinden kabul edildiği imandır. Burada da artma ve eksilme söz konusudur. İlâhî emir ve yasaklara uyma bakımından insanlar farklıdırlar. Dolayısıyla“amellerin düzenli olarak yapılması imanı etkiler mi ve beraberinde imanda bireysel farklılıklar getirir mi”? sorusuna cevap aramak gerekir.

Gazzâlî, taat fiillerinin imanı etkilediği ve bireysel farklılıkları ortaya çıkardığı düşüncesindedir. Bunu insanın kendi iç dünyasındaki deneyimlerinden hareketle temellendirmeye çalışmıştır. Bir amele düzenli olarak devam edilmesi halinde insan, itikat açısından güven duygusunun ve kalp huzurunun arttığını tecrübe

⁹⁶ Sâbûnî, *Mâtürîdiyye Akaidi*, 174.

⁹⁷ Izutsu, *İslâm Düşüncesinde İman Kavramı*, 244.

edecektir. Bu kıvamdaki iman, ruhun derinliklerine doğru kök salmaya başlayacaktır.⁹⁸

İbn Teymiyye, çeşitli açılardan imanın artıp eksilebileceğini tezini savunmuştur. İzutsu, İbn Teymiyye'nin bu konudaki görüşlerini sekiz başlık altında sıralamıştır. Buna göre iman, icmal-tafsil, bireysel farklılıklar, tasdik dereceleri, Allah sevgisi ve Allah korkusu gibi "kalp amelleri", dış ameller, ilâhî emirlere gösterilen önem ve dinî bir konudaki hakikatin sonradan farkına varılıp hatadan dönülmesi gibi unsurlar imanın artıp eksilmesinde etkilidir. İbn Teymiyye, bu unsurları insanların dinî yaşamlarından ve iç dünyalarından örnekler vererek izah etmiştir. Bu örneklerde genel olarak iman eden iki tip insan vardır. İmanın artıp eksilmesine söz konusu olan unsurlar vesilesi ile birinin imanı diğerine göre daha mükemmel, daha güçlü ve daha kâmindir. Burada önemli olan nokta şudur. İcmâlî iman sınırlarında olup, ilâhî emir ve yasaklara aykırı hareket eden ya da bu konuda ihmalkâr olan kimseler de iman vasfından mahrum edilmemişler ve mü'min kabul edilmişlerdir. İbn Teymiyye, bu konudaki örneklerinden birini aynen şu şekilde ifade eder:

"...Bu sebeple Kur'ân ile sünnetin tamamını ve bunların ima ettiği her şeyi bilen birisinin, başkaları üzerine farz olmayan, tafsilatlı bir imanının olması zorunludur. Bu yüzden bir kimse Allah ve râsûlüne gerek dahilen gerek haricen iman etmiş ve hemen sonrasında dini yasanın maddelerini bilme fırsatı bulamadan ölmüşse imanca üzerine farz olan her şeyi yerine getirmiş bir mü'min olarak ölür. Böyle birisine farz olan imanla şeriatın bütün maddelerini bilen, bunlara inanan ve uygun hareket eden birinin imanı aynı değildir. Tersine ikinci kişinin imanı hem zorunluluklar hem de ameller bakımından birincininkinden daha kâmindir."⁹⁹

İnsanlar, Allah'a ve rasûlünün haber verdiklerine iman etmek hususunda farz hükmünde sorumludurlar. Bu sorumluluğu yerine getiren bir başka deyişle icmâlî olarak iman eden her insan zorunlulukları yerine getirme noktasında eşit kabul edilir ve dolayısıyla mü'mindir. Ancak, iman olgusu bazı kalplerde yüzeysel bazı kalplerde ise derinliklere kök salmıştır. İmanın artıp eksilmesinden kastedilen de bu olmalıdır. Bazı kimselerde kalplerindeki İmanlarının bir yansıması olarak, imanlarının zorunlu

⁹⁸ İzutsu, *İslâm Düşüncesinde İman Kavramı*, 245.

⁹⁹ İzutsu, *İslâm Düşüncesinde İman Kavramı*, 246.

kıldığı, terim olarak “amel”le ifade edilen bedensel aktiviteler ve ilâhî emirler hususunda hassasiyet gözlemlenmektedir. Bazılarında ise ameli terk ve ilâhî emir ve yasaklara aykırı davranışlar mevcuttur. Amel, imanın bir sonucu olduğuna göre ilâhî emirlere karşı hassas olan bir kimse ile bu konuda ihmalkâr olan bir başka kişinin imanın eşit olduğu savunulamaz.

1.4.4. İmanda İstisna Meselesi

Kelam ilminde “inşallah ben mü’minim” ifadesi imanda istisna meselesi olarak incelenir. İstisna, dürmek, kıvrıp bükme; ayırıp uzaklaştırmak anlamlarına gelen “seny” kökünden türemiştir. Bir şeyi küllî hüküm veya kural dışında tutmak demektir. Terim olarak ise kesin olarak iman ettiğini ifade etme yerine Allah’ın dilemesine havale ederek “inşallah mü’minim” (Allah isterse mü’minim) şeklinde söylemeyi ifade eder.¹⁰⁰

Mâtürîdî, imanda istisnayı reddetmektedir. Kitabü’t- Tevhid’de şunları dile getirmektedir: “İmanında kesinlik mertebesinde bulunup samimiyetinin bilincini taşıyan ayrıca kendisini imanın kapsamını bilenler içinde görüp onun hakkını ifade edenlerden sayan kimse Allah’ın lutfettiği nimetin şükrünü eda edebilmesi için “Ben hakkıyla mü’minim” demelidir. Bunda kişinin nefisini temize çıkarması gibi bir durum yoktur. Çünkü bütün mü’minler bu noktada kendisiyle beraberdir, ayrıca onlara bunu söylemeleri emredilmiştir.”¹⁰¹

Mâtürîdî, bu konudaki düşüncelerini aşağıdaki kuramlarla temellendirmiştir.

1- “Tamamının bulunmasıyla kulda tam bir iman oluşturacak olan bir kavramda istisna yapınca o kavram oluşmuş bulunmaz.”¹⁰² Burada Mâtürîdî, inanılması gereken hususlarda yapılan istisna ile mü’min olma durumu ifade edilirken yapılan istisnanın aynı olduğunu belirtmiştir. Nasıl ki Allah’tan başka tanrının bulunmadığına tanıklık ederim” ifadesinde inşallah diyerek istisna

¹⁰⁰ Topaloğlu – Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 167.

¹⁰¹ Mâtürîdî, *Kitâbü’t – Tevhîd*, 590.

¹⁰² Mâtürîdî, *Kitâbü’t – Tevhîd*, 585.

yapılmıyorsa kişinin mü'min olarak kendini ifade etmesinde de istisna yapılmamalıdır.

2- Hukukî statü içindeki ikrar, akid, vaadlerde istisna ifadesinin kullanılması söz konusu ikrar, akid ya da vaadleri geçersiz kılması gibi imanı da batıl kılar.¹⁰³ “İnşallah demedikçe hiçbir şey için “bunu yarın yapacağım” demeyin”(el-Kehf 18/23-24) ve “İnşallah beni sabreder bulacaksın”(el-Kehf 18/69) ilâhî beyanlarında istisna ifadesinin kullanılması yapılacak işlerde verilen sözlerden dönmeyi bir başka deyişle vaadinden caymayı ifade etmez. Buradaki istisna, fiilin gerçekleşmesi ile ilgilidir. Yapılacak işlerde birey ne kadar kararlı olursa olsun o işin muhakkak sûrette gerçekleşeceğini bilemez.

3- “Zannedirim, tahmin ederim, şüphe ile karşılarım ifadelerinin kullanılmayacağı her yerde “inşallah” demek isabetli değildir.”¹⁰⁴ Burada “inşallah” ifadesinin günlük hayattaki pratik kullanımından hareketle, şüphe ve zan ifade eden hususlarda kullanılan istisna ifadesi, iman gibi kesinlik bildirmesi gereken bir hususta kullanılamaz.

4- “Peygamber, Rabbi tarafından kendisine indirilene iman etti, mü'minler de. Her biri Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine iman ettiler...” (el-Bakara 2/285)

“Biz Allah'a ve bize indirilene, İbrahim, İsmail, İshak, Ya'kub ve torunlarına indirilene, Mûsâ ve İsâ'ya verilenlerle Rableri tarafından diğer peygamberlere verilenlere iman ettik. Onlardan hiç biri arasında fark gözetmeyiz. Biz sadece Allah'a teslim olduk deyiniz.” (el-Bakara 2/136)

Ayetlerinde iman sahipleri, istisna ifadesi kullanılmadan zikredilmiş ve imanın kesin bir şekilde ifade edilmesi övgüye mazhar kılınmıştır. Ayrıca mü'min olan hiçbir kimsenin, iman olgusunun kendinde gerçekleşmediğini, ilâhî emir ve yasaklar karşısında sorumlu olmadığını iddia edemiyorsa imanda istisna da kabul edilemez.

5- İman, ayetlerden hareketle Allah'ın onu minnettar kalmayı gerektiren bir nimet olarak lutfetmiş olması, inanacak kimselerin kalplerine güzel ve sevimli

¹⁰³ Mâtürîdî, *Kitâbü't – Tevhîd*, 585.

¹⁰⁴ Mâtürîdî, *Kitâbü't – Tevhîd*, 586.

göstermiş olması ve ihsan etmiş olmasından Allah'a nispet edilen bir olgudur. İman konusunda istisnayı kabul eden bir kimse için üç durum söz konusudur. Birincisi, iman konusundaki samimiyetini ve Allah'ın ona yönelik nimetleri ve lütûfkârlığının azametini bilmektedir. İkincisi, söz konusu samimiyet ve nimetleri bilmemektedir. Üçüncüsü, kendisini başka bir konumda kabul etmektedir. Eğer üçüncü durum söz konusu ise dile getirdiği istisna bilmediğini zannettiği bir konuda sadece kendine şüphe kazandırmıştır. İkinci durumdaki bir kimse için en büyük ilâhî lütfu bilemeyip ona karşı nankör davrandığı söylenir. Samimiyetini ve Allah'ın nimet ve lütfünü bilen kişi de istisna yaparak Allah'ın nimetlerini gizlemiş ve bunlara karşı nankörce davranmıştır.¹⁰⁵

6- “İnşallah” zor olan bir şeyden kaçınma bağlamında kullanılır. İmanda istisna yaparak kişinin kaçındığı şey gerçekleşirse –iman oluşmazsa- onun bu kaçınma eylemi kişiye bir fayda sağlamaz aksine Allah'ın gazabı ve cezasına maruz kalır. Eğer kaçınılan şey gerçekleşmezse –imani üzere bâki kalırsa- Allah'ın nimetlerine karşı nankörlük yapmış olur çünkü imanı Allah'ın bir lütfü olarak görmemiştir.¹⁰⁶

İmanda istisnayı reddeden bir diğer Mâtürîdî düşünürü Sâbûnî'dir. “Ben inşallah” canlıyım demenin mümkün olmayacağı gibi iman konusunda da inşallah diyerek istisna yapmak doğru değildir. Çünkü “inşallah” ifadesi şüphe ihtimali taşır. Sâbûnî, konuyu Eş'arîlerin ileri sürdüğü muvafat teorisine cevap olacak nitelikte incelemiştir. Buna göre, canlı bir kimsenin bir müddet sonra öleceği ilm-î ilâhîde mevcut olmasına rağmen şu anda hayatta olması sebebiyle Allah'ın ilminde canlı olarak bilinmektedir. Aynı şekilde sonradan kâfir olacağı ilm-î ilâhîde bilinen bir kimsenin, şu anda tasdik ile ikrara sahip olduğu için kendisinde iman bulunduğundan Allah katında da mü'mindir. Dolayısıyla böyle bir kimsenin ömrünün sonunu kastederek şimdiki durumu için “inşallah” demesi doğru değildir.¹⁰⁷

Eş'arî kelam düşünürlerinden Tefâtânî, bu konuyu daha uzlaştırmacı bir yaklaşımla incelemektedir. Bir kimse, mü'min olduğunu ifade ederken açıkça “Ben hakikaten mü'minim” demelidir. Allah dilerse (inşallah) ben mü'minim demesi

¹⁰⁵ Mâtürîdî, *Kitâbü't – Tevhîd*, 587.

¹⁰⁶ Mâtürîdî, *Kitâbü't – Tevhîd*, 587.

¹⁰⁷ Sâbûnî, *Mâtürîdiyye Akaidi*, 175.

uygun olmaz. Teftâzânî, “inşallah” ifadesinin şüpheyi içermediği sürece kullanılması halini uygun olmamakla belirtir ve “caiz değildir” ifadesini kullanmaz. Çünkü O’na göre sahabe ve tabiûn bu ifadeyi kullanmıştır.¹⁰⁸

Teftâzânî’ye göre, “inşallah mü’minim” cümlesi “inşallah zâhidim, takva sahibiyim” ifadesine benzer. Çünkü her ikisi de iradeye ve kazanmaya dayanan fiillerdir. Ancak “inşallah Teâlâ gencim” demek yukarıda sözü geçen cümlelerin benzeri değildir. Zira bu cümle daimî bir durumu ifade etmeyip kazanılan fiillerden değildir.¹⁰⁹

Teftâzânî, eserinde İmamü’l- Haremeyn’in bu konudaki düşüncelerine de yer vermiştir. Buna göre kişiyi küfürden çıkaracak derecedeki bir tasdikle iman eden bir kimsenin “ben hakikaten mü’minim” diyebileceği gibi kâmil imana sahip bir kimsenin de imanda istisna yaparak “inşallah mü’minim” şeklinde durumunu ifade edebilir. Çünkü tam ve kâmil tasdik sadece Allah’ın meşiyetinde ve dilemesindedir.¹¹⁰

Eş’arîlere göre ise imanda istisna yapmak gerekir. Çünkü selef âlimleri de “inşallah” ifadesiyle teberrükte bulunarak istisna yapmışlardır. İbn Teymiyye’ye göre, Selefîn, taat fiillerini de içermesi bakımından imanda istisna yapmaları yerinde idi. Çünkü eksiksiz bütün taat fiillerini yerine getirdiklerini ve takvalarının kemâle erdiğini iddia etmeye cesaret edememişlerdir.¹¹¹ Bunun gibi, nefsi temize çıkarmaktan veya durumunu beğenmekten uzak durmak gibi nedenlerle istisnanın yapılması çoğu kelam âlimine göre kabul gören bir düşünce idi.

Eş’arîlerin bu konudaki kuramsal temellerinden biri de teorik bir problemi ifade eden “muvaflat” düşüncesidir.¹¹² “Allah’ın ilmi ile kulun ölüm anında iman – küfür açısından durumu arasındaki ilişkiyi” ifade eder. Hayatı boyunca mü’min olarak yaşayıp kâfir olarak ölen kimse ile tüm yaşamını küfür üzere geçirmiş ancak hayatının sonuna doğru iman edip müslüman olarak ölen kimsenin ahiret halleri belli olmakla birlikte hayatta iken Allah’ın ilmi ayrıca rızası ve gazabı karşısında konumları nedir? sorularına cevap aranır. Eş’arîler’e göre eğer bir insan kâmil bir

¹⁰⁸ Teftâzânî, *Kelâm İlmi ve İslâm Akaidi Şerhu’l – Akaid*, 231.

¹⁰⁹ Teftâzânî, *Kelâm İlmi ve İslâm Akaidi Şerhu’l – Akaid*, 231.

¹¹⁰ Teftâzânî, *Kelâm İlmi ve İslâm Akaidi Şerhu’l – Akaid*, 231.

¹¹¹ İzutsu, *İslâm Düşüncesinde İman Kavramı*, 264.

¹¹² Ardoğan, *Delillerden Temellere*, 349.

mü'min olarak ölürse, hayatı boyunca yaptıklarına bakılmaksızın mü'mindir. Ancak küfür üzere ölürse yaşadığı sürece müslüman olmuş olursa olsun kâfirdir.¹¹³ Dolayısıyla böyle bir iman anlayışının neticesi olarak imanda istisnanın önemi açıktır.

1.4.5. İman ve İslâm

İmam Mâtürîdî'ye göre, İslâm düşünürleri tarafından iman ve İslâm münasebetinin ele alınıp incelenmesi aslında iki kavramın temelde aynı olduğunu gösterir. İmanın bütün iyiliklerin karşılığı olarak kabul edenler sadece detaylarda fikir ayrılığına düşmüşlerdir. Bu fikir ayrılıklarının temelinde ise Hucurât sûresinin on dördüncü ayeti ve meşhur Cibril hadisi olarak bilinen Hz. Peygamber'in iman, İslâm ve ihsan konularında Cebrail tarafından sorgulandığı rivayet vardır. Söz konusu ayet ve hadisler neticesinde konu etrafında genel anlamda iki görüş belirmiştir: Birincisi iman ve İslâm aynı şeylerdir. İkincisi iman tasdikten başka bir şey değildir. Bu ikinci görüş çerçevesinde o halde İslâm nedir? soruları gündeme gelmektedir. İkinci görüşü benimseyenlerin bir kısmı İslâmı dış amellere hamletmiş, bir kısmı ise hem dış hem de iç ameller olarak kabul etmiştir.¹¹⁴

İmam Matürîdî, iman ve İslâm kavramlarının dinî anlamda nihaî olarak kendileriyle hedeflenenler noktasında aynı olduğunu savunmuştur. Ancak bir dinin ismi olması münasebetiyle İslâm, iman kavramından ayrılabilir. Nitekim iman, “akıl ve nasların Allah'ın birliği ilkesinin doğruluğuna tanıklık etmesi ve yaratmanın da yaratıklara hükmetmenin de kendisine ait olup bu konuda ortağının bulunmadığına tanıklık etmektir.” İslâm ise “kişinin bütünüyle varlığını ve her şeyini tam bir kulluk statüsü içinde Allah'a teslim etmesi ve bu konuda O'na hiçbir ortak koşmamasıdır.”¹¹⁵

İmam Mâtürîdî, iman ve İslâm kavramlarının ayrı olduğu görüşünü, “Allah nezdinde hak din İslâm'dan ibarettir.”(el- Âl-i İmrân 3/19)ve “İslâm'dan başka din

¹¹³ Topaloğlu – Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 230.

¹¹⁴ Mâtürîdî, *Kitâbü't – Tevhîd*, 591.

¹¹⁵ Mâtürîdî, *Kitâbü't – Tevhîd*, 595.

arayan kimseden bulacağı hiçbir din kabul edilmeyecektir.”(el- Âl-i İmrân 3/85) İlahî kelâmlarını referans alarak çürütmeye çalışmıştır. Bu bağlamda dinlerin ayrıldıkları nokta en temelde ameller değil inanç esaslarıdır. İslâm dini açısından inanç esaslarının kabul edilmesi halinde kişi ister mü’min ister müslim olarak vasıflandırılabilir. Her mü’minin müslim olmaması ya da her müslimin mü’min olmaması tezinden hareketle bir mü’min için din açısından üç durum söz konusudur. Birincisi, mü’min Allah katında makbul din olan İslâmı benimsemiştir. İkincisi, dinin tamamını değil bir kısmını benimsemiştir. Üçüncüsü, Allah’ın dininden başkasına sarılmıştır. Eğer mü’min için birinci durum geçerli ise doğru yol üzeredir, ikinci durum haktan uzaklığı ifade eder ve “ Allah’ı ve peygamberlerini inkâr edenler ve Allah ile peygamberlerini birbirinden ayırma cihetine giderek “bir kısmına inanır bir kısmına inanmayız diyenler” ve ikisi arasında bir yol tutmak isteyenler, işte gerçekten kâfir bunlardır.”(el- Nisâ 4/150–151) İlahî beyanı gereği kâfir olduğu açıktır. Üçüncü durumda, mü’min için söz konusu konum, mü’minlerin varacağı yerin cehennem olacağı sonucunu doğurur. Bununla birlikte peygamberlere iman ilkesi ortadan kalkmış ve müslim vasfı kaybedilerek Allah’ın makbul görmediği bir dinin müntesibi olma durumu söz konusu olmuştur. Sonuç olarak bir kimsenin tam olarak mü’min olabilmesi için dinin tamamını benimsemesi gerekir. Başka bir ifadeyle “her mü’min müslim olmaz” demek mümkün değildir.¹¹⁶

İman ve İslâmın ayrı olduğu görüşüne referans gösterilen meşhur Cibril hadisi Mâtürîdî tarafından hadis ilminde rivayet teknikleriyle ilgili bir durumla açıklanmaya çalışılmıştır.¹¹⁷

İslâm ile imanın aynı olduğu görüşünü kanıtlayan çeşitli Kur’ân ayetleri mevcuttur. Söz konusu ayetler de tasdik ettikleri unsurlar vesilesiyle mü’min olanlara İslâm kavramı da nisbet edilmiştir. Bedevî Arapların davranışları gerçekten iman etmiş olmaları halinde İslâm olarak kabul edilmiş ve Lût kavmini helak etmekle görevlendirilen meleklerin ifadesinde de Müslüman olanlar mü’min olarak benimsenmişlerdir. (el- Bakara 2/136, el- Yûnus 10/84, el- Hucurât 49/17 el- Zâriyât 51/35-36) Ayrıca ebedî kurtuluş müjdesi iman kavramına nisbet edildiği gibi İslâm kavramına da nisbet edilmiştir.

¹¹⁶ Mâtürîdî, *Kitâbü’t – Tevhîd*, 595.

¹¹⁷ Mâtürîdî, *Kitâbü’t – Tevhîd*, 596.

İman ya da İslâm kavramlarından herhangi biri ile vasıflandırılan bir kimse için dünya ve ahiret hayatında birinin diğerinden farklı sorumluluk doğuran bir hüküm ya da kısıtlamanın olmadığına göre İslâm ile imanı birbirinden ayırmak abesle uğraşmaktan başka bir şey değildir. Şöyle ki, mezhep düşünürleri kişiyi imandan çıkaracak bir davranışın İslâm'dan çıkaracağı aynı şekilde İslâm'dan çıkarılan davranışın da imandan çıkaracağı hususunda ittifak etmişlerdir. Ahiret hayatında İslâm ehli için müjdelenen cennet iman ehli için de müjdelenmiştir ve birine lutfedilecek nimet diğerine de lutfedilecektir. Dinî mükellefler kâfir ve mü'min olarak iki sınıfa ayrılmıştır. İmandan sonra küfre girenler İslâm dinini değiştirenler konumunda tutulmuştur. İşte bu ve benzeri nedenlerden dolayı Mâtürîdî, iman ile İslâmı ayıran kimseyi yanlışla doğruyu birbirine karıştıran kimseye benzetmiştir.¹¹⁸

Ebû Hanîfe iman ve İslâm kavramlarını sırt ve karın metaforu ile açıklamaya çalışmıştır. Zira İslâm olmadıkça iman olamaz, iman eşlik etmedikçe İslâm olamaz. İman isim ve sıfatlarıyla Allah'ın özü itibariyle kutsal olduğunu dil ile ikrardan ve içsel olarak tasdikten ibarettir. İslâm ise Allah'ın emirlerine tam teslimiyet ve itaattir. Dolayısıyla ikrar ve tasdik olmadan teslimiyet ve taatin tahakkuku mümkün değildir. Ancak kavramların semantik analizinden hareketle ikisinin lisanen farklı olduğu söylenebilir. Çünkü iman, tasdik İslâm ise teslimiyet manalarını içerir. Bu bağlamda İslâm imandan daha geniş bir kavramdır. Çünkü tasdik sadece kalpte tahakkuk eder, dil ise onu ikrar eder. Teslimiyetin tahakkuk ettiği tek bir yerden bahsedilemez. Kalbi, dili ve vücut azalarını kapsar.¹¹⁹

Mâtürîdî düşünürü Sabûnî de iman ile İslâm kavramlarının aynı olduğu görüşündedir. İman, Allah'ı haber verdiği emir ve yasaklarında tasdik etmektir. İslâm ise O'nun ulûhiyetine boyun eğip itaat eylemektir. Bu itaat ise ancak emir ve yasağı benimsemekle gerçekleşebilir. Dolayısıyla taşıdıkları hüküm bakımından iman ile İslâm aynı kavramlardır. İslâm ve iman kavramlarının mükelleflerine yüklediği sorumluluk ve bu sorumlulukların neticeleri bakımından bir farklılıktan söz edilemez. Bir başka deyişle mü'min için geçerli olup müslim için geçerli olmayan yahut

¹¹⁸ Mâtürîdî, *Kitâbü't – Tevhîd*, 598.

¹¹⁹ Izutsu, *İslâm Düşüncesinde İman Kavramı*, 107.

müslim için geçerli olup mü'min için geçerli olmayan bir hükümden bahsedilemez.¹²⁰

İbn Teymiyye semantik dil analizinden hareketle meşhur Cibril hadisine dayanarak ihsan, iman ve İslâm teorisi geliştirmiştir. Buna göre, her Muhsin mü'min ve her mü'min de müslimdir; ancak her mü'min muhsin her müslim de mü'min değildir. Çünkü ihsan, iman ve İslâm kavramları dinî anlamda üç ayrı derecedir. İlk derecede ihsan vardır, ondan sonra sırasıyla iman ve İslâm gelir. İhsan anlam bakımından söz konusu terimlerin en genişidir, mantikî bir terim olan kaplam bakımından ise en dar olanıdır. Anlam bakımından en geniştir çünkü iman ve İslâmın manasını içerir ve ikisinin en mükemmel halini ifade eder. Kaplam bakımından en dar olanıdır çünkü imandan da İslâm'dan da daha az kişiye nasip olmuştur¹²¹.

İbn Teymiyye, “iman ve İslâm aynı mıdır değil midir?” probleminde çözüm arayışlarına itlâk ve takyid teorisini de uyarlamıştır. Buna göre kitap ve hadiste bir kavramın mutlak kullanımı ile sınırlı ve şarta bağlı kullanımı vardır. İman terimi Kur'ân'da mutlak manada kullanıldığında en geniş manasında anlaşılır ve salih amelleri de içermek sûretiyle İslâm kavramını da içerir. Ancak iman ve İslâm kelimeleri birlikte zikredildiğinde iman teriminin anlam sahası daralır. Dolayısıyla iman yalnızca kalbin iç eylemini ifade eden tasdik olarak anlaşılır. Dış ameller ise İslâm sahasına hamledilmiştir. İbn Teymiyye, Kur'ân'daki kavram analizi neticesinde iman ve İslâm terimlerindeki söz konusu kullanımın başka diğer kavramlarda da olduğundan bahseder ve örnek olarak “ma'ruf” ve “münker” terimlerini verir. Mutlak manada kullanıldığında ma'ruf kelimesi ahlaken iyi olan her şey, münker kelimesi de ahlaken kötü olan her şey demektir. A'raf 157'de ki kullanımları bu şekildedir. Nisâ 114'te ise maruf kavramı şarta bağlı olarak kullanılmıştır. Şöyle ki; “Onların fısıldamalarının çoğunda hayır yoktur, ancak sadaka vermeyi veya bir ma'ruf işlemeyi veya insanların arasını düzeltmeyi emreden hariç” ayette görüldüğü gibi sadaka vermek ve insanların arasını düzeltmek, iyilikten ayrı farklı kavramlar gibi gösterilmişlerdir. Oysa ma'ruf, ayette farklı kavramsal birimlermiş gibi ayrı ayrı zikredilen iyilikleri kapsadığı gibi tüm iyiliklerin ismidir. Aynı şekilde münker kavramının da Ankebut 45'de şartlı kullanıldığı görülmektedir.

¹²⁰ Sâbûnî, *Mâtürîdiyye Akaidi*, 175.

¹²¹ Izutsu, *İslâm Düşüncesinde İman Kavramı*, 98.

Ayet şu şekildedir: “ Yemin ederim ki namaz fahşa ve münkeri engeller.”fahşa, münkerden farklıymış gibi ayrı zikredilmiştir. Halbuki fahşa münkerin kapsamında bir kavramdır.¹²²

İbn Teymiyye’ye göre İslâm ve iman kavramları koşullu kullanıldıklarında biri diğ erinin anlam sahasını daraltmak sûretiyle daha kapsamlı ve şûmüllüdür. O halde mutlak kullanıldıklarında neyi ifade ederler ve aralarındaki bağ nedir? İslâm tevazû ile teslimiyeti ifade eden dinin karşılığıdır. İslâm dini ise tam bir teslimiyetten başka bir şey değildir. İnsanın kalbinde doğ ar ve Allah’a teslimiyet ile yalnızca O’na kulluk etmek şeklinde tezahür eder. Bu bağlamda gerek kalbin amelini gerekse dış amelleri ifade eder. Allah’ın birliğini ve Hz. Muhammed’in rasûllüğünü kabul etmek şartıyla dış amellerini samimiyetle yerine getiren kimse bundan dolayı ödüllendirilecektir. Böylesi birinin imanı Allah’ın birliğini ve râsulünü kabullenışı nisbetindedir. Çünkü kabulleniş her zaman şek ve şüphey e hiçbir şekilde yer vermeksizin mutlak bir kanaati (yakîn) ifade etmeyebilir. Müslümanların çoğu da mutlak bir kesinliğ e ulaşmamış imana sahiptirler. İzutsu, bu anlayıştan hareketle Hucurât 14. ayetteki “bedevîlerde mükemmel bir iman olmadığı için müslüman kabul edilmekte fakat mü’min sayılmamaktadırlar” görüşüne yer vermektedir. Ayrıca söz konusu bedevîlerin münafık olmadıklarını ödülü hak edecek derecede iman sahibi olduklarını dile getirmiştir. Söz konusu ayet bağlamında İbn Teymiyye, savaştan ya da esir düştükten sonra müslüman olan veyahut adını duyup İslâm’ı kabul eden kimselerin de müslüman olduklarını ancak gerçek imanın bilgisi henüz kalplerine yerleşmediği için tam manasıyla mü’min olmadıklarını ifade eder. Böyle müslümanların İslâm’a karşı yöneltilen eleştiriler karşısında şüp he ve terreddüte düşmeleri de muhtemeldir. Dolayısıyla Hucurât 15. ayetteki özellikleri anlatılan mü’minler sınıfından kabul edilmeleri mümkün değildir.¹²³

İman ve İslâm kavramlarının aynı olmadığı doktrinini savunan görüşlerden bir diğ eri ise İslâmın daha genel bir kavram olup imanı da içinde kapsadığıdır. Bu bağlamda İslâm, esaslarının bildirildiği hadise göre beş unsur üzerine inşa edilmiştir. Bunlar, iman, namaz, zekât, hac ve ramazan orucudur. Hadise göre iman, İslâmın bir parçasıdır. Dolayısıyla İslâm, imandan daha geniş bir kavram olup iman da dahil

¹²² İzutsu, *İslâm Düşüncesinde İman Kavramı*, 98.

¹²³ İzutsu, *İslâm Düşüncesinde İman Kavramı*, 118.

diğer zahîrî amelleri de kapsamaktadır. İzutsu'ya göre İslâmın esaslarının bildirildiği hadisten hareketle İslâmın daha geniş bir kavram olup imanı da içinde barındırdığı düşüncesini Bakıllânî'nin şu fikirleri de desteklemektedir. “ İslâm boyun eğme ve teslim olma demektir. Kişinin rabbine teslim olduğu ve emrine itaat ettiği her eylem İslâmdır. İman ise İslâmın yalnızca temel öğelerinden biridir. Bu yüzden bütün iman İslâmdır ancak bütün İslâm iman değildir.” İzutsu, sözüne devamla Eş'arî'nin de aynı görüşte olduğunu dile getirir ve Eş'arî'nin şu sözlerine yer verir. “ İslâmın imandan geniş olduğunu kabul ediyoruz bu yüzden bütün İslâm, iman değildir. Yani İslâm, imana ilaveten başka şeyleri de kapsar.” Sonuç olarak bu anlayış “ her müslim mü'mindir ancak her müslim mü'min değildir” teorisini gerekli kılar.¹²⁴

1.4.6. İmanın Yarattığı

Mu'tezîlîlerin temel esaslarından insan sorumluluğunu ve hürriyetini ön plana çıkaran ilâhî adalet ve tevhid ilkesi gereği Kur'ân'ın yaratılmışlığı meseleleri, kelim düşünürlerini iman nosyonunu mahluk mudur değil midir boyutunda ele alıp düşünmeye sevk etmiştir. İlâhî adalet ilkesi, insanın bütün fiillerinin yaratıcısı olduğu tezini öngörüyordu. Dolayısıyla iman ya da küfrün insanda oluşması bakımından insan iradesi mi yoksa ilâhî otorite mi hakimdir soruları zihinlerde cevap bulmaya çalışılıyordu. Mu'tezile'ye göre insan bütün fiillerinin yaratıcısıdır ve o fiillerden sorumludur. İman nosyonu da insanda oluşması bakımından bu temel ilkenin dışında düşünülemez.¹²⁵

Bakara 257. ayette “Allah iman edenlerin dostane koruyucusudur. Allah onları karanlıktan aydınlığa çıkarır.” şeklinde zikredilen ilâhî beyan Kur'ân'ın yaratılmışlığı hususunda farklı yorumlanmak sûretiyle farklı görüşlerin referans noktası olmuştur. Kur'ân'ın gayr-ı mahluk olduğunu savunanlar, söz konusu ayette geçen “nur” (aydınlık) kavramını iman ve taat fiilleri; “zulumât” (karanlık) kavramını ise küfr ve isyan fiilleri olarak yorumlamışlardır. Dolayısıyla kavramların bu şekilde açıklanması ve ayetteki çıkarma fiilinin faili de Allah olması “imanın

¹²⁴ İzutsu, *İslâm Düşüncesinde İman Kavramı*, 100 – 101.

¹²⁵ İzutsu, *İslâm Düşüncesinde İman Kavramı*, 267.

yaratıcısı Allah'tır" tezini gerekli kılar. Mu'tezilî düşünürler ise ayette geçen aydınlık kavramını cennet mükâfatıyla karanlık kavramını ise cehennem cezasıyla yorumlamaktadırlar. Kavramlar bu manalarda düşünüldüğünde "imanın yaratıcısı Allah'tır" fikrine ulaşılamaz. Söz konusu ayet mü'minlerin cennete girmeleri ve cehennemden uzaklaştırılmaları fiillerinin şüphesiz faili Allah'tır mesajını iletmektedir. Ayrıca ayette geçen aydınlık ve karanlık kavramları iman ve küfr olarak kabul edilse bile Allah'ın imanın yaratıcısı olduğu düşünülemez. Burada teşvik ve özendirme söz konusudur. Dolayısıyla karanlıktan aydınlığa çıkarma fiili Allah'ın insanların kalbinde inanma arzusunun uyandırma anlamına gelmektedir.¹²⁶

İmanın yaratılmışlığı sorununun temelini oluşturan bir diğer unsur Mu'tezilîlerin temel ilkelerinden "tevhid" ilkesidir. Bu ilke gereği Kur'ân hadistir yani yaratılmıştır. Bu önermeyi ise "iman yaratılmıştır" doktrini takip eder. Ehl-i sünnet düşünürleri bu konuda farklı fikirler ortaya koymuşlardır.¹²⁷

Eş'arî'ye göre iman kesinlikle yaratılmamıştır. Ancak Eş'arîlerin ortaya koyduğu bu yaklaşımın arka planında farklı bir düşünce yapısı mevcuttur. Buna göre iman her bir insanda ayrı ayrı meydana gelen varoluşsal bir yapı değildir. Bir kez yaratıldıktan sonra varlığını sürekli devam ettiren metafiziksel kozmolojik bir olaydır. Ayrıca Eş'arî'ye göre "Allah'tır o ki kendisinden başka ilah yoktur, üstün olan Rab, Kuddüs, Mümin, Hami..."(el- Haşr 59/23) ilâhî beyanı gereği iman ilâhî sıfatlardan biridir ve mesele Kur'ân'ın mahlukluğu sorunuyla açıklanmaya çalışılmıştır.¹²⁸

Mâtürîdîler, sorunu insan perspektifinden ele almaktadır. Çünkü iman, insan ile ilgili bir olgudur ve temel soru şudur: "İman olgusu bireyde yaratıcı tarafından mı varolmaktadır yoksa bireyin kendi gücü ve sorumluluğu dahilinde mi meydana gelmektedir?"¹²⁹

Semerkind okuluna göre iman, tasdik ve ikrardan oluştuğu için yaratılmıştır. Mahluk olmadığı görüşünde olanlar ise imanın Allah'ın tevfiği ile oluştuğunu dolayısıyla tevfiğin yaratılmamış olduğu kanaatindedirler. Böyle bir düşünce namaz

¹²⁶ Izutsu, *İslâm Düşüncesinde İman Kavramı*, 269.

¹²⁷ Izutsu, *İslâm Düşüncesinde İman Kavramı*, 270.

¹²⁸ Izutsu, *İslâm Düşüncesinde İman Kavramı*, 270-271.

¹²⁹ Izutsu, *İslâm Düşüncesinde İman Kavramı*, 275.

ve oruç nasıl ki bir insan fiili ise ve Allah'ın tevfiği bunlar için de geçerliyse -ki Allah'ın tevfiği mahluk değildir iman da neticede insan fiilidir.¹³⁰

Buhara Mâtürîdîleri imanın varoluşsal yapısında ilâhî ve beşerî unsurların etkili olduğunu savunmaktadır. Bu bağlamda hidayet ve ihtida kavramları ön plana çıkmaktadır. Hidayet Allah tarafından irşad olunmaktır ve bu manada yaratılmamıştır. İhtida ise doğru yolda olmayı ifade eder, mahluktur ve iman olgusunda beşerî unsurların etkili olduğu boyuttur. Beyâdî'ye göre hidayet Allah'ın fiilidir dolayısıyla mahluk kabul edilemez. Ancak hidayet diğer taaat fiillerinde olduğu gibi iman için de sadece bir şarttır. Bu olmadan iman gerçekleşemez ama imanın varoluşsal yapısını meydana getiren unsurlardan değildir. İmanda ilâhî ve beşerî iki unsurun etkili olduğu yaklaşımı şart ile esas öge kavramları arasındaki zihnî karışıklığın neticesidir.¹³¹

Ebû Hanîfe, *Fıkh-ı Ekber* adlı eserinde imanın insanda meydana gelişi hususunda her ne kadar Allah tarafından yaratılmış olsa da insanın olumlu bir etkisinin olduğunu dile getirmektedir. Allah hiçbir kimseyi özgür iradesinin dışında onda iman yaratarak mü'min ya da küfr yaratarak kâfir kılmamıştır.¹³²

Izutsu, "iman yaratılmış mıdır?" sorusuna alınan cevapların Mu'tezili bakış açısından ilâhî adalete gölge düşürmeyeceğini dolayısıyla ciddi anlamda kelâmî bir probleme yol açmayacağını dile getirmiştir. Ancak mesele imanın karşıtı olan küfür açısından düşünüldüğünde aynı şeyleri söylemek mümkün değildir. Zira soru "Allah imanın yaratıcısı ise küfrün de mi yaratıcısıdır?" şekline dönüşür. Eğer Allah küfrün yaratıcısı ise bunu dilediği ve arzu ettiği anlamına gelir. Dolayısıyla ilâhî irade ile insanda küfrün ortaya çıkışı arasındaki münasebetin açıklanması, imanın ortaya çıkışını açıklamaktan daha zordur.¹³³

Yaratma eylemi, arzu etmeyi, irade etmeyi kapsar. Mu'tezilîlere göre, Allah'ın küfrün yaratıcısı olduğunu kabul etmek, küfür gibi bir şerrin Allah tarafından arzu edildiği neticesini doğurur. Bu durumda kâfir bir kimsenin Allah tarafından arzu edileni icra ettiği için ilâhî mükâfatı hak etmiş olması gerekir. Ancak

¹³⁰ Izutsu, *İslâm Düşüncesinde İman Kavramı*, 275.

¹³¹ Izutsu, *İslâm Düşüncesinde İman Kavramı*, 275-276-277.

¹³² Izutsu, *İslâm Düşüncesinde İman Kavramı*, 278-279.

¹³³ Izutsu, *İslâm Düşüncesinde İman Kavramı*, 279.

böyle bir düşünceyi aklî ve naklî deliller kesinlikle reddeder. Dolayısıyla bireyin kâfir olması veyahut masiyet türünden davranışlar sergilemesi Allah'ın arzu edip dilediği (şâ'e) durumlar değildir. Zira "Allah insanın küfründen hoşnut değildir"(el-Zümer 39/7) ilâhî beyanı da bu düşünceyi desteklemektedir.¹³⁴

İlâhî irade ile açıklanması mümkün olmadığı için küfrün Allah tarafından yaratılmamış olduğu tezini savunanlara karşı İbn Hazm, irade ve meşie kavramları üzerinde durur ve meseleyi söz konusu kavramlar yoluyla formüle eder.¹³⁵

İbn Hazm, irade ve meşie sözcüklerinin iki ayrı anlamda kullanıldıklarını ifade eder. Bu anlamlardan biri hoşnutluk (rıza), diğeri ise uygun bulma (istihsân) kavramlarını içerir. İlâhî iradenin hoşnutluk (rıza) anlamında kullanılması halinde Allah'ın yasakladıklarıyla ilgili olması mümkün değildir. Uygun bulma (istihsân) anlamındaki ilâhî irade ise bir şeyin varlığını dilemeyi ya da istemeyi ifade eder. Bu bağlamda iyi ya da kötü her ne olursa olsun irade ve meşie kavramları Allah'a atfen kullanılabilir.¹³⁶

İbn Hazm, ehl-i sünnetin küfrün yaratılması ile İlâhî irade arasındaki bağı açıklayan yaklaşımın şu şekilde olduğunu dile getirir: "Allah'ın irade ettiğini (erâde) ve arzuladığını (şâe) yapan, övgüye layık olan biri kabul edilemez. Gerçek manada salih amel işleyen kişi, Allah'ın emrettiklerini ve razı olduğu şeyleri yapan kişidir." Dolayısıyla küfür, rıza (hoşnutluk) manasını kapsayan ilâhî irade değil, uygun bulma anlamındaki ilâhî irade neticesinde yaratılmıştır. Bu bağlamda küfür içinde olan kimsenin ilâhî mükâfatı hak etmesi mümkün değildir.¹³⁷

İmanın yaratılmış olduğunu Yunus sûresi 100. ayetteki şu ilâhî beyan da desteklemektedir: "Allah'ın izni hariç hiçbir can iman edecek değildir." İbn Hazm, söz konusu ayet gereği, Allah'ın izni ve dilemesi olmadan hiçbir kimsenin mü'min olamayacağını ifade eder. Bir başka deyişle kâfirin küfründen kurtulabilmesi için Allah'ın kâfire iman etmiş olmasına izin vermiş olup bunu arzulaması gerekir. Burada üzerinde durulması gereken önemli kavram "izin" dir. Söz konusu ayette geçen "izin" kavramı Allah'ın isteği manasında olup "emir" ifade etmemektedir.

¹³⁴ Izutsu, *İslâm Düşüncesinde İman Kavramı*, 284.

¹³⁵ Izutsu, *İslâm Düşüncesinde İman Kavramı*, 284.

¹³⁶ Izutsu, *İslâm Düşüncesinde İman Kavramı*, 285.

¹³⁷ Izutsu, *İslâm Düşüncesinde İman Kavramı*, 285.

Dolayısıyla ayet bu anlamda Allah'ın mü'min kimsede imanı yaratıp, kâfırda imanı halketmekten kaçınmasını yani iznin ve isteğin olmayışını ifade eder.¹³⁸

Küfrün yaratılması ve ilâhî irade arasındaki bağı açıklandığında “irade” ve “meşie” anahtar kavramları üzerinde durulur. İbn Hazm'a göre söz konusu iki kavram eş anlamlı olmakla birlikte bazen “rıza” bazen de bir şeyin “varlığını dilemek” gibi iki farklı mana da kullanılabilir. Maturidilikte ise “irade” ve “meşie” kavramları birbirinden farklıdır.¹³⁹

Beyâdî, iman ve küfrün doğuşunda “meşie” nin belirleyici âmil olmakla birlikte zorlayıcı bir etkisinin olmadığını dile getirir. Allah'ın dilemesi anlamındaki “meşie”, ancak insan, iman etmeye hazır olduğu zaman etkili olmaya başlar. Aynı durum küfür için de geçerlidir. Bu bağlamda “meşie” emir ve irade kavramları ile karıştırılmamalıdır. Zira “Allah'ın izni olmadan hiçbir can iman edecek değildir” ilâhî beyanında ki “izin” kavramı Allah'ın arzusunu ve yardımını ifade eder. Aksi takdirde kendilerine iman emredilenlerin tamamının iman etmediği açık bir gerçektir.¹⁴⁰

Beyadi'ye göre ilâhî iradeye konu olan bir hükmün icrası kaçınılmazdır. “Allah dilemiş (şae) olsaydı bütün insanları hidayete erdirirdi.” ayeti Allah'ın bütün insanlar için iman irade etmediğinin delilidir. Zira Allah neyi irade ederse mutlak sûrette vaki olur. Dolayısıyla “irade” de bu noktada “emir”den farklılık arz etmektedir. Çünkü Allah'ın emrettiğine karşı gelinmektedir ancak irade ettiğine karşı çıkmak mümkün değildir. Bu da “irade” ile “dilek” kavramlarının farklı olduğunu gösterir. Çünkü “dilek”, “emir”e karşı olabilir.

¹³⁸ Izutsu, *İslâm Düşüncesinde İman Kavramı*, 280.

¹³⁹ Izutsu, *İslâm Düşüncesinde İman Kavramı*, 286.

¹⁴⁰ Izutsu, *İslâm Düşüncesinde İman Kavramı*, 290.

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN-I KERİM'DE İMAN EDENLERE HİTAP EDEN AYETLER

2.1. İMAN EDENLERE ÇAĞRIDA BULUNAN AYETLERİN GEÇTİĞİ SÛRELERE GENEL BİR BAKIŞ

Kur'ân-ı Kerim'de 89 ayette “Ya eyyuhellezine amenü” hitabı ile iman edenlere çağrıda bulunmaktadır. Bu ayetlerin en fazla geçtiği sûrenin başında 16 ayet ile Mâide sûresi gelir; bunu 11 ayet ile Bakara sûresi ve 9 ayet ile de Nisâ sûresi takip eder ve toplamda 20 sûrede geçer.

Kur'ân-ı Kerim'in sûreleri genel olarak mekkî ve medenî olarak tasnif edilmişlerdir. Bu tasnifin belirleyici kriterleri arasında hicret ve sûrenin indiği mekân etkili olmuştur. Suyuti'ye göre âlimlerin bu hususa dair yaklaşımları üç görüş etrafında şekillenmiştir. Bu yaklaşımlardan birine göre hicretten önce ve Hz. Peygamber Medine'ye varmadan yolda inen ayetler mekkî, hicretten sonra ve gazveler esnasında inen sûreler ise medenîdir. Bir diğer yaklaşıma göre ise hicretten sonra olsa bile Mekke'de inen ayetler mekkî, Medine'de inen ayetler medenîdir. Kur'ân Mekke, Medine ve Şam olmak üzere üç yerde nazil olmuştur. Şam 'ın ise Tebuk olabileceği üzerinde durulmaktadır. Üçüncü görüşe göre ise Mekke halkına hitap eden sûre ve ayetler mekkidir; Medine halkına hitap edenler ise medenîdir.¹⁴¹

Konumuzu teşkil eden bu ayetlerin geçtiği yirmi sûrenin Hac, Saf ve Teğabün sûreleri hariç tamamı ittifakla medenî sûrelerdir.¹⁴² İslâm bilginleri, içerdiği konu ve hükümler açısından mekkî ve medenî sûrelerin bazı özelliklerini belirlemişlerdir. Aşağıda bunlara kısaca değinmek istiyoruz.

¹⁴¹ Atilla Yargıcı, “Mekkî ve Medenî Sûrelerin Ana Mesajları Açısından Değerlendirilmesi”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, 17/4 (2004): 282.

¹⁴² Yargıcı, “Mekkî ve Medenî Sûrelerin Ana Mesajları Açısından Değerlendirilmesi”, 282.

2.1.1 Mekkî Sûreler

Mekkî sûrelerin bazı belirgin özellikleri şu şekilde sıralanmaktadır:¹⁴³

a. Secde ayetleri bu sûrelerde bulunur.

b. Kella bu sûrelerde geçer.

c. “Ya eyyühennâsü” hitabı bu sûrelerde bulunur. Ancak Hac sûresi bunun dışında tutulmaktadır. Zira o sûrede “ya eyyühellezine amenü” hitabı geçmektedir. Bu hitabın geçtiği sûrelerin tamamı ise medenîdir. Dolayısıyla bu husus mekkî sûreleri belirleyici özelliklerinden birinin istisnasıdır. Bazı âlimlere göre Hac sûresinde zikredilen “Ey iman edenler! Rükû ve secde edin.” ayeti de mekkidir.

d. Bakara sûresi hariç peygamber kıssaları ve yine Bakara hariç iblis ve Adem kıssaları sûrelerde anlatılır.

e. Bakara ve Âl-i İmran sûreleri hariç bu sûreler huruf-u mukataa ile başlarlar.

f. Hucurât sûresinden başlayıp devam eden ve mufassal olarak bilinen sûreler de mekkîdir.

Mekkî sûrelerin bu belirgin özelliklerinin yanısıra genel olarak içerdiği konular ile de bir bütünlük arz etmektedir. Tevhid, Allah’a ibadet, nübüvvet, öldükten sonra dirilme, cezayı ispat, cehennem ve azabı, cennet ve nimetleri, müşriklerle aklî ve kevnî delillerle mücadele işlenen başlıca konular arasında yer alır. Bundan başka ahlakî faziletlerin temel esasları belirlenmekte, müşriklerin kan dökme, zulmetme, yetim malı yeme gibi cürümleri tasvir edilmektedir. Müsrikleri, yanlış inançlarından ve bu kötü davranışlarından uzaklaştırmak, geçmiş ümmetlerin akıbetlerinden ibret almak ve peygamberimizin müşriklerin eziyetlerine sabretmesini sağlamak amacıyla geçmiş ümmet ve peygamber kıssaları anlatılmaktadır. Ayrıca bu sûrelerin özellikleri arasında lafızlarının kuvvetli, fasılalarının kısa, ibarelerinin veciz ve anlamlarının kasemlerle te’kid edildiği de görülmektedir.¹⁴⁴

¹⁴³ Yargıcı, “Mekkî ve Medenî Sûrelerin Ana Mesajları Açısından Değerlendirilmesi”, 282-283.

¹⁴⁴ Yargıcı, “Mekkî ve Medenî Sûrelerin Ana Mesajları Açısından Değerlendirilmesi”, 283.

2.1.2. Medenî Sûreler

İnceleme konumuz olan ayetlerin geçtiği bu sûrelerin de İslâm bilginleri tarafından genel bazı özellikleri ortaya konmuştur:¹⁴⁵

- a. Farzlar ve had cezaları ile ilgili hükümler bu sûrelerde bulunur.
- b. Ehl-i kitapla ilişkiler bu sûrelerde anlatılır.
- c. Ankebut sûresi dışında bu sûrelerde münafıklardan bahsedilir.
- d. Cihad izni ile birlikte cihad hükümlerinin bildirildiği sûrelerdir.
- e. Savaşta ve barışta devletlerarası ilişkilerin esasları bu sûrelerde bildirilir.
- f. Yönetimin kuralları bu sûrelerde bildirilir.
- g. Cemaatle namaz, aile nizamı ve miras konuları da bu sûrelerde işlenir.

Kur'ân-ı Kerim'in sûreleri mekkî ve medenî şeklinde sınıflandırılmış olmasına rağmen bazı medenî sûrelerde mekkî ayetler, mekkî sûrelerde de medenî ayetlerin olduğu görülmektedir. Bir başka deyişle bazı ayetler Mekke'de nazil olmasına rağmen medenî sûrelere ilave edilmiş, Medine'de nazil olan bazı ayetler de mekkî sûrelere ilave edilmiştir. Kur'ân'ın bu özelliği Suyuti'nin sûreleri sınıflandırmasına da yansımıştır. Zira O, Kur'ân sûrelerini mekkî, medenî, bir kısmı mekkî bir kısmı medenî, ne mekkî ne medenî olarak dört bölüme ayırmıştır. Ayrıca Kur'ân'ın sözü edilen bu özelliği, ayetin iniş yeri ve zamanının mushaftaki yerini belirleyici bir unsur olmadığını göstermektedir. Örneğin Medine'de nazil olan bir ayet, mushafta ondan on yıl önce veya daha sonra nazil olan mekkî bir sûrede yer alabiliyor. Bu hususu tayin eden belirleyici unsurlardan birinin sûrelerdeki konu birliğini sağlamak olduğu söylenebilir.¹⁴⁶

¹⁴⁵ Yargıcı, "Mekkî ve Medenî Sûrelerin Ana Mesajları Açısından Değerlendirilmesi", 283.

¹⁴⁶ Yargıcı, "Mekkî ve Medenî Sûrelerin Ana Mesajları Açısından Değerlendirilmesi", 282-283.

2.2. İMAN AYETLERİNİN İÇERDİĞİ KONULAR

2.2.1. İtikâdî Esaslara İlişkin Bahisler

2.2.1.1. Doğru İnanç Üzere Sabit Kalmak

“ Ey iman edenler! Eğer kendilerine daha önce kitap verilenlerden bir zümreye uyarmanız, onlar sizi imanınızdan çevirip yeniden kâfir yaparlar.” (el-Âl-i İmrân 3/100)

Mü'minler, ayette ehl-i kitaptan bir gruba itaat etmekten sakındırılıyor.¹⁴⁷ Hz. Muhammed'e iman etme şerefine nail olmuş mü'minler, ehl-i kitaptan bir grubun onları imanlarından döndürmek için kurmuş oldukları tuzaklara aldanmamaları hususunda uyarılmaktadırlar.¹⁴⁸

“ Ey iman edenler! Eğer kâfirlere itaat edecek olursanız sizi gerisin geriye çevirirler de hüsrân içinde küfre dönersiniz.” (el – Âl-i İmrân 3/149)

Müslümanlar, kâfirlere itaatten men edilmektedirler. Kâfirlere uymak, müslümanı dünya ve ahirette imandan ve onun nimetlerinden mahrum edip küfrün karanlıklarına iter ve hüsrana uğratar.

Hz. Peygamber'in öldürüldüğüne dair uydurma haberin yayılması üzerine Yahudi ve münafıkların, “Muhammed, peygamber olsaydı öldürülmezdi; artık eski dininize ve dostlarınıza dönün!” şeklindeki sözlerinin ayetin indiriliş sebebi olduğu rivayet edilmektedir. Ayetin indirilişine sebep olan bu özel nedenden hareketle tüm çağlarda ve toplumlarda varolacak bozguncuların propagandalarına karşı Müslümanlar uyarılmaktadır. Savaştan kaçmak yenilgiyi, yenilgi de kâfirlere itaati

¹⁴⁷Muhammed Kerîm Râcih , *Muhtasarı Tefsiri İbn Kesîr*, trc. Arif Erkan (İstanbul: Sağlam Yayınevi, 2009), 1:313.

¹⁴⁸ Hayreddin Karaman v. dğr., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017), 1: 642.

beraberinde getirir. Kâfirlere itaatın neticesi ise bir önceki paragrafta açıklığa kavuşturulduğu gibi doğru inanç çizgisinden sapmaya ve dinden dönmeye sebep olur.¹⁴⁹

2.2.1.2. İlâhî Takdir

“ Ey iman edenler! İnkâr eden o kimseler gibi olmayın ki, onlar kardeşleri herhangi bir sebeple yeryüzüne sefere çıkıp öldükleri veya Allah yolunda bir savaşa katılıp öldürüldükleri zaman ‘Eğer onlar bizimle beraber kalsaydılar ölmez ve öldürülmezlerdi’ derler. Onlar böyle der; Allah da bu sözleri onların kalbinde bir hasret olarak bırakır. Halbuki yaşatan da öldüren de Allah’tır ve Allah sizin yaptıklarınızı hakkıyla görür.” (el - Âl-i İmrân 3/156)

Hayat verenin de öldürenin de Allah olduğu ve temelde “kader inancına” dayanan bu hususun önemine binaen mü’minler, sapkın düşüncelere kapılarak inkârcılara benzememeleri için uyarılmaktadırlar. Birtakım gerekçeler ileri sürerek savaştan geri dönen münafıklar, savaşa katılan eş, dost ve akrabalarının savaşa öldükleri haberini alınca üzülyüyor ve “Bizim yanımızda olsalardı ne ölürlerdik ne de öldürülürlerdik” diyerek ölmeyi ve ya öldürülmeyi zahirî sebeplere bağlıyorlardı. “Ah keşke onları göndermeseydik” gibi düşüncelerle ise üzüntülerini arttırıyorlardı. Bu sapkın inançları ise kalplerinde ısırap ve hasrete neden oluyordu. Nitekim ayette de “Allah sonunda bunu kalplerinde bir hasret acısı kılsın diye” beyan edilerek bu durum ifade edilmiştir. Zira onlar ilâhî takdire inanmıyorlar ve hayatı verenin de alanın da Allah olduğu bilincinde değillerdi. Oysa Allah dileseydi savaşa çarpışan Müslümanlar şehit olmazlardı. Müslümanların bu savaşla yenilgiye uğratılmalarında Allah’ın onları imtihan etmesi, eğitmesi ve daha büyük savaşlara hazırlaması gibi hikmetleri vardır. Nitekim Uhud savaşından sonra sahabe, katıldığı tüm savaşlarda zafer elde etmiştir.¹⁵⁰

¹⁴⁹ Karaman v. dğr., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1: 688.

¹⁵⁰ Karaman v. dğr., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1: 699.

2.2.1.3. İmanı Mükemmelleştirme

“Ey iman edenler! Allah’a ve Rasulüne, Rasûlü üzerine indirdiği kitaba ve daha önce indirdiği kitaplara hakkıyla iman edin. Kim Allah’ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve ahiret gününü inkâr ederse işte o haktan pek uzak bir sapıklıkla yoldan çıkmıştır.” (en – Nisâ 4/136)

Allah Teâla, bu ayet ile mü’minlere imanın tüm hükümlerine, şubelerine, rükünlerine tam olarak uymalarını emrediyor. Ayetin “ey iman edenler” hitabı ile başlayıp devamında “iman edin” emrinin gelmesi ile zaten iman etmiş olanları tekrardan iman etmeye çağırıyor gibi görünmüş olsa da durum böyle değildir. Zira bu çağrı var olan imanı mükemmelleştirmeyi, kalbin derinliklerine yerleştirmeyi ve imana devamı ifade eder. Aynı şekilde mü’min her namazında “Bizi doğru yola ilet.” diyerek bizi bunda basiretli kıl, bizim hidayetimizi arttır ve bizi bunda sabit kıl anlamında niyazda bulunmuştur.¹⁵¹

Ayette iman edenlere hitap edip devamında “iman edin” şeklinde emrederek bir yinelemenin olduğunu kabul edenler bunun sebebine dair farklı yaklaşımlar serdetmişlerdir. Taberi’ye (ö. 310/923) göre bu ayette “iman edenler” ile işaret edilen iki kısma ayrılan ehl-i kitaptır. Onlardan Tevrat’a inananlar, İncil ve Kur’ân’a iman etmemişlerdir. Allah, belli bir kitaba iman eden bu insanlara “iman edenler” demekle birlikte tevhid inancının gereği olan tüm peygamber ve kitaplara iman etmeyi emretmiştir.¹⁵² Bir kısım müfessir ise “iman edenler” den maksat dışı karşı inanmış gibi görünen münafıklardır demiştir.¹⁵³

Ayete getirilen farklı yorumlardan biri de imana temayül eden, inanmak isteyen kimselere, İslâm inancının şekli ve konusu açıklanarak bu anlamda iman edin denilmiştir. Bir başka ifade ile imana meyleden insanlara inanılması gereken hususlarda bir bilgilendirme yapılmıştır. Zira tüm inanç sistemlerinin konusu vardır. Bunlarla ilgili bilgi kaynağı ise Allah’ın vahyidir. Söz konusu ayet ışığında İslâm

¹⁵¹ Râcih, *Muhtasarı Tefsiri İbn Kesîr*, 1:499.

¹⁵² Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr et- Taberî, *Taberî Tefsiri*, trc. Hasan Karakaya – Kerim Aytekin (İstanbul: Hisar Yayınevi, 2017), 3: 145.

¹⁵³ Karaman v. dğr., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2: 161.

inanç sisteminin temellerini ise Allah'a, meleklerle, Kur'ân-ı Kerim'e ve ondan önce gönderilen kitaplara, son peygamber Hz. Muhammed (s.a.v)'e ve ondan önce gönderilen peygamberlere ve ahiret gününe inanmak oluşturur. Bu bağlamda imana temayülü olan bir kimsenin sayılan bu inanç esaslarından birini dahi kabul etmemiş olması imanını geçersiz kılar ve hak dinden sapmış olur.¹⁵⁴

2.2.1.4. Ebedî Kurtuluşun Yolu: Allah ve Rasulüne İman

“Ey iman edenler! Pek acı bir azaptan kurtaracak alış verişi size göstereyim mi?” (es – Saf 61/10)

Ayet, müteakip ayet ile birlikte kurtuluş yolunun samimi bir iman ve bu iman gereğini yerine getirmekten geçtiğini bildirmektedir. Muhammed Esed'e göre ayette geçen alış verişi (ticaret) kavramı mecaz anlamda kullanılmıştır. Söz konusu kavram ile Allah'ın karşılığında cennet vaad ederek mü'minlerin canlarını ve mallarını satın aldığı ifade edilmektedir.¹⁵⁵

2.2.2. Amelî Bahisler

2.2.2.1. Allah'ın Yardımını Dilemenin Yolları

“Ey iman edenler! Sabır ve namazla Allah'ın yardımını isteyin. Şüphesiz ki Allah sabredenlerle beraberdir.” (el – Bakara 2/153)

Gazzâlî, sabrı, “ inanç gücünün bencil istek ve tutkulara karşı koyması” şeklinde tanımlar. Ayrıca sabır “nefsi telâştan, dili şikâyetten, organları çirkin davranışlardan koruma, nimet haliyle mihnet hali arasında fark gözetmeyip her iki

¹⁵⁴ Karaman v. dğr., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2: 161.

¹⁵⁵ Muhammed Esed, *Kur'ân Mesajı*, trc. Cahit Koytak – Ahmet Ertürk (İstanbul: İşaret Yayınları, 2000), 1145.

durumda sükûnetini muhafaza etme, Allah'tan başkasına şikâyetle bulunmama” şeklinde de tanımlanmıştır.¹⁵⁶

Kur’ân’ı Kerim’de Hz. Peygamber’e hitaben de “Azim sahiplerinin sabrettiği gibi sen de sabret” buyrulmuştur. Allah yolunda cihad eden mü’minlerin kararlı ve sebatkâr tutumlarından hareketle sabrın Allah’ın yardımına güvenerek güçlükleri aşma iradesi olduğu belirtilmiştir. Zira sıkıntı ve darlıkların da hayatın bir parçası olduğu gerçeğine de vurgu yapılmıştır. Sabır kavramının içerdiği bu manalar bağlamında ayette her ne kadar hangi durumlara karşı sabır gösterilmesi belirtilmemişse de ibadetleri yerine getirmek, haramlardan kaçınmak, düşmanca hareketlere karşı direnmek, musibet ve acılara katlanmak gibi davranışlar dirençli ve dayanıklı olmayı gerektiren hususlardır. Ayrıca ayet, müslümanlardan kible değişikliğinden sonra meydana gelen olaylar çerçevesinde İslâm düşmanlarına yönelik mücadelelerde sabırlı ve metânetli olmayı istemektedir.¹⁵⁷

Namaz, Allah ile kul arasındaki ilişkiyi bir ömür boyu sürdüren en canlı ve amelî bir ibadet olduğundan insanın inancını ve inancı doğrultusunda aldığı kararları güçlendirip, eylemlerini dinî ve ahlakî sorumluluk bilinciyle gerçekleştirmesine yardımcı olur. Dolayısıyla ayette sabretmeyi gerektiren durumlarda Allah’tan namaz ile yardım dilenmesi gerektiği vurgulanıyor. Ayrıca bir önceki paragrafta sözü edilen kible değişikliğinden iki ay sonra gerçekleşen Bedir gazvesi ve sonrasında yine İslâm düşmanlarına karşı verilen mücadeleler öncesinde söz konusu ayet ve devamındakiler Müslümanları, böyle sıkıntılı bir döneme sabır ve namazla Allah’tan yardım dileyerek hazırlamakta ve Allah’ın sabredenlerin yanında olduğu müjdesini vermektedir.¹⁵⁸

2.2.2.2. Şükür

“Ey iman edenler! Size rızık olarak verdiğimiz şeylerin helâl ve temiz olanlarından yiyin ve gerçekten Allah’a kulluk ediyorsanız sayısız nimetlerine karşı O’na şükredin.” (el – Bakara 2/172)

¹⁵⁶ Mustafa Çağrı, “Sabır”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35: 337.

¹⁵⁷ Karaman v. dğr., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1:239.

¹⁵⁸ Karaman v. dğr., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1:240.

Müslümanlardan Allah'ın yaratmış olduğu temiz ve helâl rızıklardan meşrû dairede faydalanmaları ve helâl kılındığı halde zorunlu olmadıkça kendilerini bu nimetlerden mahrum etmemeleri istenmiştir. Kullarını temiz ve helâl rızıklardan faydalandıran Allah'a karşı mü'minlerin temel kulluk görevlerinden biri şükürdür ve mü'minlerden bu bilinçle şükür borçlarını yerine getirmeleri istenmektedir. Zira ayette “ ...eğer Allah'a kulluk ediyorsanız” kaydıyla şükür görevini yerine getirmeyen insanın kulluk bilincinden uzaklaşmış olduğu dile getiriliyor.¹⁵⁹

2.2.2.3. Oruç

“Ey iman edenler! Oruç sizden evvelki ümmetlere farz kılındığı gibi size de farz kılındı –ta ki günahattan sakınıp takvaya eresiniz.” (el – Bakara 2/ 183)

Oruç, şafak vaktinden gün batımına kadar yeme-içme ve cinsel münasebetten tamamen uzak durmayı ifade eden bir ibadet türüdür. Kadın- erkek her yetişkine farz kılınmıştır. Farz ve vacip dışında Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak için nafile hükmünde de oruç tutulur. İslâm'dan zamanı, süresi, şartları ve benzeri başka unsurlar açısından farklı da olsa oruç ibadetinin önceki ilâhî dinlerde de uygulandığı çeşitli hadislerde bildirilmektedir. Şöyle ki: “ Allah'ın en çok sevdiği oruç Dâvûd peygamberin orucudur. O, bir gün yer, bir gün oruç tutardı.” Ayrıca Yahudiler de “kipur” olarak isimlendirdikleri ekim ayına rastlayan yılbaşlarından on gün sonra günahların bağışlandığını kabul ettikleri günde oruç tutarlardı. Oruç gün batımında başlar, ertesi günün gün batımında tamamlanırdı. Tevrat'taki oruç Hıristiyanlar için de geçerlidir. Hıristiyan din adamları Hz. İsa'nın peygamberlik gelmeden önce kırk gün tuttuğu orucu da ibadet kabul etmişlerdir.¹⁶⁰

Hız. Peygamber'in bağlı olduğu Kureyş kabilesi mensupları da aşure gününde oruç tutarlardı. Allah'ın Hz. Musa'yı kurtardığı gün olduğu için aşure gününde Medine'deki Yahudilerin de oruç tuttıklarını gören Rasulullah, Hz. Musa'nın Müslümanlar nezdinde Yahudilere nispetle daha değerli olduğunu ifade eden şu sözlerle “ Bizim Musa ile hak ilişkimiz sizinkinden daha fazla” o gün kendisi oruç

¹⁵⁹ Karaman v. dğr., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1:257.

¹⁶⁰ Karaman v. dğr., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1: 276-277.

tutmuş ve mü'minlere de emretmiştir. Hicretin ikinci yılında ramazan orucunun farz kılınmasıyla Hz. Peygamber, aşure günü tutulan oruç için “ Dileyen tutsun, dileyen tutmasın” diye buyurmuştur. Dolayısıyla söz konusu ayet hicretin birinci yılında Hz. Peygamber tarafından tutulması emredilen aşure orucunun farz olma hükmünü ortadan kaldırmıştır.¹⁶¹

Her yıl ramazan ayında tutulan oruç vahyin başlangıcını kutlamayı ifade eder. Zira ilk vahiy ramazan ayında indirilmiştir. Ruhsal arınmayı hedefleyen oruç, bu kutlamanın dışında mü'minlerde nefis disiplini sağlamayı da amaçlamaktadır. Ayrıca kendi nefsinde bizzat açlığı ve susuzluğu yaşayan insan ihtiyaç sahiplerinin hallerini daha iyi anlayabilir. Böylece oruç, yoksulların durumlarını bizzat mü'min olan her bireyde yaşatma işlevine de sahiptir.¹⁶²

2.2.2.4. Dostluk ve Barışın Tesisi

“Ey iman edenler! Hepiniz tam bir teslimiyetle İslâmiyet'in sulh ve selametine girin. Şeytanın izinden gitmeyin. Şüphesiz o sizin apaçık düşmanınızdır.” (el-Bakara 2/208)

Ayetin, Abdullah ibn Selâm, Sa'lebe, Esed ibn Ubeyd gibi Yahudilerden ve diğer dinlerden İslâm'a girmiş olanların cumartesi gününe riayet etmek ve geceleyin Tevrat'ı okumak için Rasulullah'tan izin istemeleri üzerine nazil olduğu İkrime tarafından iddia edilmiştir. Benzer şekilde İbn Ebu Hatim'in İbn Abbas'tan naklettiği rivayette de ayette “Ey iman edenler” hitabıyla ehl-i kitaptan iman edenler kastedilmektedir. Ehl-i kitaptan iman edenlerin bir kısmı kendilerine indirilmiş olan şeriata ve Tevrat'a bağlılıklarını devam ettiriyorlardı. Dolayısıyla ayet ehl-i kitaptan iman edenlere Hz. Peygamber'in şeriatına girmelerini ve O'na bütünüyle itaat etmelerini emrediyor.¹⁶³

İbn Kesîr, (ö. 774/1373) ayetin Allah'a inanan ve Rasulüne tasdik eden kullarına hitap ettiği kanaatindedir. Dolayısıyla Müslümanlara İslâm'ın bütün

¹⁶¹ Karaman v. dğr., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1: 276.

¹⁶² Esed, *Kur'ân Mesajı*, 51.

¹⁶³ Taberî, *Taberî Tefsiri*, 1:511.

buyruklarına eksiksiz olarak itaat etmeleri ve yasaklamalarından kaçınmaları emrediliyor.¹⁶⁴

Ayette geçen “silm” kavramı uzlaşma, barış, teslimiyet, itaat anlamlarını içerir. İslâm kavramı da “silm” kökünden türemiştir. Aynı şekilde teslimiyet, itaat ve barışa katılma anlamlarını ifade eder. Dolayısıyla söz konusu ayette geçen “silm” kelimesi barış ve İslâm olarak kabul edilmiştir. Ayetin “ey iman edenler” hitabıyla başlaması “silm” kelimesinin İslâm anlamında açıklanmasını engellemez. Zira Allah’a ve Rasulüne inandığı halde inancının gereğini tam olarak yerine getirmeyen ve sorumluluklarının bilincinde olmayan Mü’min ve Müslümanların varlığı her dönemde söz konusudur. İşte ayetin böyle kimseleri muhatap aldığı düşünülürse “ ey iman edenler! Hepiniz İslâm’a tam olarak girin; onun gereklerini eksiksiz yerine getirin ve bu şekilde doğru dürüst Müslüman olun” şeklinde anlaşılması isabetli olacaktır. Bu bağlamda Müslümanlar Allah’a itaat etmeye, dostluk ve barışa yönelmeye, şeytanın kışkırtmalarına uyararak iki yüzlü olmamaya, düşmanca duygular beslememeye, fitne ve fesat çıkarmamaya davet edilmişlerdir.¹⁶⁵

Ayette geçen “Kâffeten” kavramı bazı âlimlere göre topluca anlamını ifade eder. Mücahid’e göre ise bütün iyi davranışları ve iyilik şekillerini kapsar. Söz konusu kavramın “udhulu” kelimesinin hali olduğu ve bu anlamıyla ayetin “ hepiniz İslâm’a girin” anlamında olduğu anlayışı da mevcuttur.¹⁶⁶

İbn Kesîr, “Kâffeten” kavramının topluca anlamında yorumlanmasının daha sahil olduğu kanaatindedir. Bu bağlamda Allah’a inan ve Rasulünü tasdik eden Müslümanlar güçleri yettiğince İslâm’ın hükümlerini uygulamaya çalışırlar. Ancak ayette İslâm’ın getirdiği hükümlerin tamamına eksiksiz itaat edilmesi gerektiği mesajı iletilir.¹⁶⁷

¹⁶⁴ Râcih, *Muhtasarı Tefsiri İbn Kesîr*, 1:163.

¹⁶⁵ Karaman v. dğr., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1: 324-325.

¹⁶⁶ Râcih, *Muhtasarı Tefsiri İbn Kesîr*, 1:163.

¹⁶⁷ Râcih, *Muhtasarı Tefsiri İbn Kesîr*, 1:163.

2.2.2.5. İnfak

“ Ey iman edenler! Size rızık olarak verdiğimiz şeylerden bağışta bulunun. Bunu da öyle bir günün gelmesinden önce yapın ki; o günde ne bir âlim satımla kendinizi kurtarabilirsiniz, ne kimsenin dostluğuyla ne de bir şafaatle. O güne inanamayanlar ise zâlimlerin ta kendileridir.” (el – Bakara 2/254)

Allah rızasından başka bir karşılık beklemeden yapılan harcamalara infak denir. Zekât, sadaka, kurban ve nafaka gibi çeşitli ibadetleri kapsar.¹⁶⁸

İnsanların Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak için yapmış olduklarının dışında başka hiçbir şeyin fayda vermeyeceği ahiretten önce dünya hayatında infak yapmaları Allah tarafından emredilmiştir. Zira ahirette hiçbir dostluk ve hiçbir alışveriş söz konusu değildir.¹⁶⁹

2.2.2.6. İnfakta Bulunma Adabı

“Ey iman edenler! Allah'a ve ahiret gününe inanmadığı halde insanlara gösteriş olsun diye malını bağışlayan kimse gibi siz de sadakalarınızı başa kakmak ve eziyet vermekle boşa çıkarmayın. O kimsenin hali üzerinde bir parça toprak bulunan kaygan bir taşta benzer ki, şiddetli bir yağmur vurduğunda toprağı götürüp taşı çıplak bırakır. Öylelerinin Allah rızasını gözetmeksizin gösteriş için yaptıkları iyiliklerin hepsi ellerinden uçar gider; kazandıklarından dolayı hiçbir sevaba erişemezler. Allah o kâfirler gürhunu hayra ve doğru yola iletmez.” (el – Bakara 2/264)

Allah rızası için yapılan her türlü malî yardım, hiçbir dünyevî menfaat beklememeyi, yardım yapılan kimseyi minnet altında bırakmamayı ve incitmemeyi gerektirir. Zira Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak için harcama yapan kimselerin

¹⁶⁸ Karaman v. dğr., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1: 397.

¹⁶⁹ Karaman v. dğr., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1:397.

karşılığı Allah katındadır ve o kimselerin her türlü üzüntü ve korkudan emin olacakları Bakara 262. ayette müjdelenmektedir.¹⁷⁰

İnsanları minnet altında bırakıp inciterek yardımda bulunup sadaka veren kimseler, Allah'a ve ahiret gününe iman etmeyen, dünyevî menfaatler peşinde olup gösteriş için malî yardım yapanlara benzetilmişlerdir. Allah rızası dışında yardımda bulunduğu kişiden menfaat bekleyen, sadaka verdiğini düşünmüş olsa da sadece malını elden çıkarmaktan başka bir şey yapmamıştır. Bakara 262. ayette belirtilen Allah katındaki güzel bir karşılıktan, ecir ve bereketten mahrum kalmıştır ve neticesi kaya misaliyle açıklanmıştır. Zira üzerinde toprak bulunan bir kaya yağmur aldığında topraktan sıyrılarak çıplak halde kalır ancak aynı yağmur düz yerdeki toprağa yağdığı anda bolluk ve bereket getirir.

2.2.2.7. İnfak Edilecek Malın Keyfiyeti

“ Ey iman edenler! Kazandıklarınızın helâl ve iyi olanından ve sizin için yerden rızık olarak çıkardığımız şeylerden bağışta bulunun. Kendinizin ancak göz yumarak alabileceğiniz kötü ve haram şeylerle bağışta bulunmaya kalkışmayın. Bilin ki Allah ganidir, sizin bağışlarınıza ihtiyacı yoktur; hamd edilmeye layıktır ve iyilik yapanın mükâfatını da daha güzeliyle verir.” (el – Bakara 267)

İnfak yapılacak malın özellikleri belirtilmiştir. Mü'minlere, kazandıklarının (her çeşit mal varlığı, ticaret malları, nakit para) ve tahıl, meyveler, madenler gibi yerden çıkan şeylerin iyi olanlarından vermeleri emredilmiştir. İyisinden verme emri tavsiye ve bağlayıcı emir olmak üzere iki şekilde anlaşılmıştır. Emir bağlayıcıdır diyenlerden İbn Abbas infak ile kastedilenin zekât olduğunu ileri sürmüştür. Bu bağlamda kötü, kalitesiz ve kıymetsiz mal zekât olarak verilmez; zekât, malın iyisi ve iyisinden seçilip verileni olmalıdır.¹⁷¹

¹⁷⁰ Karaman v. dğr., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1: 421.

¹⁷¹ Karaman v. dğr., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1:422; Râcih, *Muhtasarı Tefsiri İbn Kesîr*, 1:225.

Ensâr, hurma kesme günlerinde bahçelerinden taze hurmaları alır ve bunları Rasulullah (s.a.s)’in mescidinde iki direk arasına gerilmiş bir ipe asardı. Muhacirlerin fakirleri de onlardan yerdî. Ensârdan birisi kötü, adı hurmaları aldı ve taze hurma salkımların arasına koydu. Bunun caiz olduğunu zannediyordu. İbn Cerir, bu rivayete göre ayetin ensâr hakkında nazil olduğunu söylemiştir. Böylece zekât verilecek malın ve sadakaların ne gibi mallardan verileceği hususu açıklanmıştır.¹⁷²

Ayette geçen iyi, temiz ve kaliteli anlamındaki “tayyib” kelimesi helâl manasında da yorumlanmıştır. Dolayısıyla “tayyibat” kelimesi “...helâllerinden ve iyilerinden” şeklinde anlaşılmıştır.¹⁷³

2.2.2.8. Faiz

“Ey iman edenler! Allah’tan korkun ve eğer gerçek mü’minlerseniz, faiz olarak kalmış alacaklarınızı terk edin.” (el – Bakara 2/278)

Faiz, Rûm sûresi 39. ayetteki “İnsanların malları arasında riba yoluyla artsın diye verdikleriniz Allah katında artmaz...” ilâhi beyanı ile kınanmış ve sonrasında “Ey iman edenler! Kat kat faiz yemeyin. Allah’tan sakının ki kurtuluşa eresiniz.”(el-Âl-i İmran 3/130) ayeti ile yasaklanmıştır. Açıklamaya çalışmış olduğumuz bu ayette ise tevbe edip faizciliği terk edenlerden tahakkuk edip de henüz borçluların ödemediği faizleri almaları men edilmiştir.

Ayetin Sakif kabilesi ile Manzum oğulları kabilesi hakkında nazil olduğu rivayet edilmektedir. İslâmiyet’i kabul eden bu kabileler cahiliye dönemindeki faiz alacaklarını tahsil etmek istediler. Konuyu istişare ettikleri Muğireoğulları Müslüman oldukları için faizi vermeyeceklerini söylediler. Aralarındaki anlaşmazlık Peygamber’imizin Mekke valisi Attâb bin Useyd tarafından Rasulullah’a iletildi ve bunun üzerine ayet nazil oldu.¹⁷⁴

“Ey iman edenler! Faizi kat kat yemeyin ve Allah’tan korkun ki kurtuluşa eresiniz.” (el – Âl-i İmrân 3/130)

¹⁷² Râcih, *Muhtasarı Tefsiri İbn Kesîr*, 1:225.

¹⁷³ Karaman v. dğr., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1: 422.

¹⁷⁴ Râcih, *Muhtasarı Tefsiri İbn Kesîr*.

Yüce Allah bu ayetle Türkçe'ye faiz olarak geçmiş "riba" yı mü'min kullarına yasaklamıştır. Riba, sözlükte "herhangi bir şeydeki artış ve fazlalık" demektir. Terim olarak ise "borç verilen bir parayı belli bir süre sonunda belirli bir fazlalıkla geri almayı veya herhangi bir borç ilişkisiyle doğan ve süresinde ödenmeyen bir alacak için ek vade tanıyıp vade sonunda bu alacağı fazlalıkla tahsil etmeyi yahut bu şekilde alınan fazlalığı ifade eder."¹⁷⁵

Faiz yasağı Kur'ân'da tedricî olarak dört aşamada gerçekleştirilmiştir. İlk olarak Mekke'de inen Rûm sûresi (er-Rûm 30/39) ile faizin malı arttırmadığı aksine malı bereketsizlendirdiği ancak zekâtın malı arttıracacağı vurgulanarak faiz konusunda gelecek olan yasağın psikolojik zemini hazırlanmıştır.¹⁷⁶

Medine'de inen Nisâ 4/160, 161. ayetlerde ise dolaylı olarak faiz yasağı dile getirilmiştir. Yasağın ikinci aşamasını teşkil eden bu ayette faizin Yahudilere haram kılındığı ancak onların bu yasağı çiğneyerek faiz alıp vermeye devam ettiklerinden bahsedilmiş ve bu davranışlarından dolayı cezalandırıldıkları bildirilmiştir.¹⁷⁷

Konumuz olan Âl-i İmran 130. ayetle faiz açıkça yasaklanmış ve ebedî saadeti kapsayan kurtuluşa ermenin ancak faiz yasağından sakınmakla mümkün olacağı belirtilmiştir. Faiz yasağının üçüncü aşamasını teşkil eden bu ayette geçen "kat kat" ifadesi faizin sınır ve şartlarının belirtilmiş olmasını göstermez. Bir başka deyişle tek dereceli faizin meşrû olduğu anlamına gelmez, burada ifade edilen "kat kat" kavramı ile Arap toplumunda yaygın olan ve vadesinde ödenmeyen borçlar hakkında yapılan tefecilik uygulamaları işaret edilmiştir.¹⁷⁸

Faiz, Bakara sûresi 275, 281. ayetlerde dördüncü ve son aşama olarak kesin ve sert bir üslûpla yasaklanmaktadır. Bu ayetlerde faizi bırakanlara geçmişte aldıklarından sorumlu tutulmayacakları, faize ısrarla devam edenlerin ise Allah ve Rasûlü'ne savaş açmış oldukları belirtilmektedir. Ayrıca faizin alışveriş olmadığı belirtilerek dünya ve ahiret hayatındaki kötü sonuçlarına değinilmiştir.¹⁷⁹

¹⁷⁵ Karaman v. dğr., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1: 670.

¹⁷⁶ Karaman v. dğr., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1: 670.

¹⁷⁷ Karaman v. dğr., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1: 670.

¹⁷⁸ Karaman v. dğr., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1: 670-671.

¹⁷⁹ Karaman v. dğr., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1: 671.

2.2.2.9. Allah’a ve Rasûlüne İtaat

“ Ey iman edenler Allah’tan nasıl korkmak gerekiyorsa öylece korkun ve son nefesinize kadar hakta sebat edin de Müslümanlar olarak ölüň.” (el – Âl-i İmrân 3/102)

Sözlükte “korumak, korunmak, sakınmak, saygı göstermek, dindar olmak, itaat etmek, korkmak, çekinmek” anlamlarındaki vikāye masdarından türeyen takvâ kelimesi ayette hem fiil hem de masdar kalıbında geçmiştir. Seyyid Şerîf el-Cürçânî, “takva” kavramını “Allah’a itaat ederek azabından sakınmaktır, bu da ceza almayı haklı kılan davranışlardan nefsi korumak sûretiyle gerçekleşir” şeklinde tarif eder¹⁸⁰

“Allah’tan sakınılması gerektiği gibi sakınmayı” Abdullah b. Mes’ud, “Allah’a itaat edilip isyan edilmemesi, şükredilip nimete karşı nankörlük edilmemesi ve her daim hatırdâ tutulup unutulmaması” şeklinde açıklığa kavuşturmuştur.¹⁸¹

Bazı müfessirlere göre söz konusu ayet Tegabün 16. ayette zikredilen “Gücünüz yettiğince Allah’a saygısızlıktan sakının” ilâhî beyanı ile neshedilmiştir. Ancak ayetin neshedici olduğunu kabul etmek, mensuh olan ayetin insanlara güçlerinin yetemeyeceği sorumluluğu yüklemiş olduğunu kabullenmeyi gerektirir. Böyle bir düşünce ise Kur’ân anlayışına zıttır. Dolayısıyla ayet neshedici değil açıklayıcıdır. Şöyle ki konumuz olan ayet indiğinde sahabîler, Allah’a karşı takvada gereğini yerine getirme hususunda endişeye kapılmışlardır. Bir taraftan aşırı derecede ibadet etmişlerdir bir taraftan da hakkıyla Allah’a karşı takvalı olmanın mümkün olmayacağını düşünmüşlerdir. İşte bunun üzerine “Allah’ın emir ve yasaklarına karşı gelmekten gücünüzün yettiği kadar sakının” İlâhî beyanı ile sahabîlerin endişeleri giderilmiştir.¹⁸²

Müslüman olarak can verme, ayette sağlıklı iken İslâm’a tutunma kaydına bağlanmıştır. Zira kişi ne üzere yaşarsa o hâl üzere ölür, hangi vaziyette ölürse o vaziyet üzere diriltir.¹⁸³

¹⁸⁰ Topaloğlu – Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 303.

¹⁸¹ Râcih, *Muhtasarı Tefsiri İbn Kesîr*, 1:314.

¹⁸² Karaman v. dğr., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1: 642.

¹⁸³ Râcih, *Muhtasarı Tefsiri İbn Kesîr*, 1:315.

Peygamberimiz (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “Cehennemden uzak kılınmayı ve cennete girmeyi seven kişiye ölümü, Allah’a ve ahiret gününe inanır olduğu halde ulaşır. O kişi insanlara, kendisine davranılmasını istediği gibi davranır.”¹⁸⁴

“Ey iman edenler! Allah’a ve Rasûlüne itaat edin, Kur’ân’ı ve Rasûlullah’ı işitip duyduğunuz halde ondan yüz çevirmeyin.” (el – Enfâl 8/20)

Ayetin geçtiği Enfâl sûresinde Bedir Savaşı’na temas edilmektedir. Bedir savaşı, Allah’a ve Rasûlüne itaat etmenin hayırlı neticelerini göstermişti. Bu vesile ile ilgili konu bütünlüğü içinde mü’minlere itaatın önemi hatırlatılmakta ve devamındaki 21 ve 22. ayetlerle bilindiği ve duyulduğu halde Allah’a ve Rasûlüne itaat etmemenin tehlikeli akıbeti bildirilmektedir.¹⁸⁵

“Ey iman edenler! Allah ve Rasûlü, sizi din ve dünyanıza hayat verecek şeylere davet ettiğinde Allah ve Rasûlüne uyun. Bilin ki Allah, kişinin kalbine ondan daha yakındır. Siz de sonunda O’nun huzurunda toplanacaksınız.” (el – Enfâl 8/24)

Ayet, Allah ve Rasûlünün insanlardan istediği ve onlara hayat verecek nitelikte olan bilgi, inanç ve uygulamalara, mü’minleri itaat etmeye davet etmektedir. Bu çağrı Hz. Peygamber zamanında nasıl ki O’nun yanında olmayı ve emirlerini yerine getirmeyi gerektiriyorsa O’ndan sonra gelen nesillerin de Kur’ân ve sünnetin buyruklarına uymasını, Kur’ân ve sünnet ışığında bir hayat tarzı benimsemesini gerektirir. Bu çağrıya uymak sadece mü’minlerin değil bütün insanlığın faydasıdır. Zira “hayat veren, ihya eden” nitelikteki dinin emirleri, sağlıklı yaşamın kurallarını ihtiva eder, insan fitratına uygun olması hasebiyle biyolojik olarak hayat verir. İnsanın ruh ve beden sağlığını tehdit eden her türlü unsurun önemli sebeplerinden biri madde dünyasını fazlaca önemseyip iman ve maneviyatın bahşettiği huzurdan mahrum kalmasıdır. Allah ile beraber olma ve Allah’ın koruması altında bulunma bilinci, insanı güçlü kılmakta ve psikolojik olarak canlı tutarak ihya etmektedir.¹⁸⁶

Muhammed Esed, ayette “...Bilin ki Allah, kişinin kalbine ondan daha yakındır...” şeklinde çevrilen kısmı “...Bilin ki, Allah insanla kalbinin (meyilleri) arasına müdahale etmektedir...” şeklinde tercüme etmek sûretiyle “kalbinin

¹⁸⁴ Râcih, *Muhtasaru Tefsiri İbn Kesîr*, 1:315.

¹⁸⁵ Karaman v. dğr., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2: 678.

¹⁸⁶ Karaman v. dğr., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2: 680.

(meyillerinin) arasına” ifadesiyle insanın iç arzu ve eğilimleriyle bu arzu ve eğilimler doğrultusunda girişebileceği eylemler arasına İlâhî bir müdahalenin kastedildiğini açıklamaktadır. Allah’ın, iç arzu ve eğilimlerin insanı yapmaya sevk eden şeylerden alıkoyabileceği ya da caydırabileceği ifade edilmektedir. Bu anlayış doğrultusunda Muhammed Esed, ayeti genel olarak şu şekilde özetlemektedir: İnsan, sapık arzular neticesinde yanlış yollara düşmekten, 22. ayette temas edilen “aklını kullanmayan, sağır ve dilsiz kimseler” den olmaktan ancak Allah tarafından diri tutulan bir bilinç ve duyarlılıkla kurtulabilir. Bu bilinç ve duyarlılık sayesinde insan, hayat veren çağrının idrakine ve buna göre davranma iradesine sahip olabilir.¹⁸⁷

“ Ey iman edenler! Allah’ın emir ve yasaklarına karşı gelmekten sakınırsanız O da size hak ile batılı ayırt edecek kabiliyet verir; günahlarınızı örter ve sizi bağışlar. Allah pek büyük lütuf ve ihsan sahibidir.” (el-Enfâl 8/29)

Konu başlığı altında ilgili ayetlerde “takva”nın ne olduğuna dair açıklamalara yer verilmiştir. Bu ayette ise takvanın mü’mine sağladığı olumlu yöndeki katkılarının haberi verilmektedir. Buna göre takva sahibi mü’minlerde Allah tarafından hak ile batılı, doğru ile yanlış, güzel ile çirkini birbirinden ayırt edecek derin bir idrak oluşturulur. Takva sahibi kulların günahları silinir ve onlar bağışlanır.¹⁸⁸

“ Ey iman edenler! Allah’a itaat edin, Peygambere İtaat edin ki amellerinizi boşa çıkarmış olmayın.” (el-Muhammed 47/33)

Ayette mü’minlerin yapıp etmelerinin kendilerine uhrevî fayda sağlayabilmesinin şartı Allah ve Rasulüne itaat etmeye bağlanmıştır. Allah ve Rasulüne itaat etmeyenlerin yaptıklarının boşa gideceği, onlara özellikle ahirette bir faydasının olmayacağı anlaşılmaktadır. Ayetin “amellerinizi boşa çıkarmayın” kısmı kendinden önce gelen Allah’a ve Rasulüne itaat emrinden bağımsız olarak mütalaa edilirse mana “başa kakarak veya iyilikleri silip süpüren kötülükler yaparak amellerinizi heder etmeyin” şeklinde anlaşılır.¹⁸⁹

“Ey iman edenler! Allah ve Rasulünün önüne geçmeyin ve Allah’tan korkun. Şüphesiz ki Allah her şeyi hakkıyla işitir ve bilir.” (el-Hucurât 49/1)

¹⁸⁷ Esed, *Kur’ân Mesajı*, 24.

¹⁸⁸ Karaman v. dğr., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2: 683.

¹⁸⁹ Karaman v. dğr., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 5: 59.

En genel anlamıyla Allah'a ve peygambere itaati konu edinen ayette Yüce Allah, mü'minlerin söz, karar ve davranışlarında Allah ve Rasulünün iradelerini aşmamak ve onların rızalarına aykırı davranmamak gerektiğini beyan etmiştir. Bir başka deyişle mü'minler hüküm, karar, tercih ve davranışlarında Allah ve Rasulünü geçmemekle yükümlü kılınmışlardır. Aynı zamanda ayette peygamberin de zikredilmesi peygambere itaatin Allah'a da itaat manasına geldiğini göstermektedir. Bu bağlamda Hz. Peygamber döneminde yaşayan mü'minler, irade, karar, fiil ve davranışlarında O'nun önüne geçmemek, O'nu beklemek, gözetmek, peşinden gitmek ve izni ile hareket etmekle yükümlüdürler. Hz. Peygamber'in vefatından sonraki zamanlarda da kıyamete kadar mü'minler, bu ayet gereği "öne geçmemek ve geçirmemek" adına, karar ve tercihlerinde, eylemlerinde asla dine aykırı olmamalıdır. Mü'min, kendi nefsi de dahil hiçbir kimsenin irade ve rızasını Allah ve rasulünün irade ve rızasının önüne geçirmemeli, önceliği Allah ve rasulünün irade ve rızasına tanınmalıdır.¹⁹⁰

"Ey iman edenler! Allah'tan korkun ve O'nun son peygamberine de itaat edin ki Allah size rahmetinden iki kat mükâfat versin, yolunuzu aydınlatacak bir nur nasip etsin ve sizi bağışlasın. Allah çok bağışlayıcı ve çok merhamet edicidir." (el-Hadid 57/28)

Abdullah b. Abbas'a göre ayette "ey iman edenler" hitabı ile ehl-i kitap kastedilmektedir. Bu kimseler hem kendi kitaplarına hem de Kur'an'a iman ettikleri için ayette zikredilen "iki kat mükâfat" ı almayı hak etmişlerdir. Taberi de aynı görüştedir. Zira bu görüşü destekleyen şu hadis rivayet edilmektedir: "Üç sınıf insan vardır ki bunlara iki kat mükâfat verilecektir. Bunlardan birincisi cariyesini terbiye eden, eğitimini üstlenen ve sonra onu azat edip evlendirenlerdir. İkinci grup ise ehli kitabın iman edenleridir. Bu kimseler önce mü'min iken sonra da peygamber Hz. Muhammed'e iman ederler. İki kat mükâfatı kazanan üçüncü grup hem Allah'ın hakkını yerine getiren hem de efendisi için samimi olan kölelerdir."¹⁹¹

¹⁹⁰ Karaman v. dğr., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 5: 86-87. Kur'an Yolu,

¹⁹¹ Taberî, *Taberî Tefsiri*, 8:191.

Taberî'ye göre ayette geçen “nur” kavramı ile Kur’ân ve hidayet işaret edilmiştir. Zira Kur’ân’a inanıp Hz. Peygamber’i tasdik eden kimse hem nurla aydınlanmış olur hem de hidayete kavuşmuş olur.¹⁹²

“Ey iman edenler! Allah’ın emir ve yasaklarına karşı gelmekten sakının. Herkes yarın için ne yaptığna baksın. Allah’tan korkun. Muhakkak Allah yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.” (el-Haşir 59/18)

Ayette, mü’minler imanlarının gereği hususunda nefis muhasebesi yapmaya çağırılmaktadırlar. İnsanlar gerek birey gerek toplum düzeyinde yaratılış amaçlarına uygun bir hayat tarzı yaşayıp yaşamadıklarını, kendilerine sunulan imkânları yerli yerince kullanıp kullanmadıklarını, tüketilen imkânlarla elde edilen semereler arasında denge bulunup bulunmadığını sürekli gözden geçirmeleri gerekir. Ömrün her an sona erebileceği için söz konusu muhasebenin sabit aralıklarla yapılması greklidir. Nefis muhasebesini ihmal edenler için hastalanma ya da yakınlarının ölümlerine tanık olmak gibi bazı hatırlatıcı işaretlerle beraber dinimizde bu görevin yerine getirilmesine imkân hazırlayan Cuma günleri ve kadir gecesi gibi bazı mübarek gün ve geceler belirlenmiştir.¹⁹³

Ayette geçen ve “yarın” diye çevirilen kelime “gad” (غد), Kur’ân’da bu ayet dışında geçtiği her yerde zarf görevinde kullanılmıştır. Söz konusu kelime, mecazi bir anlatımla hesap günün çok yakın olduğuna ve nekre şeklindeki kullanımıyla da o günün önemine, dehşetine ve mahiyetinin insanlar tarafından bilinemezliğine işaret edilmiştir. Aynı şekilde ayette geçen nefis (نفس) kavramı da nekre olarak kullanılmıştır. Bu da her mü’minin bu muhasebeyi tek tek yapma durumunda olduğunu belirtmek içindir ve söz konusu kavram bu nedenle “herkes” diye çevrilmiştir.¹⁹⁴

Yüce Allah’ın bağışlayıcılığı ve içtenlikle yapılan tevbeleri kabul ettiğine dair ayet ve hadislerden hareketle ayetin çağrısından, mü’minin geçmişte ne kadar hatalı davranmış olursa olsun samimi bir pişmanlık duyarak Allah’a yalvarması ve kalan

¹⁹² Taberî, *Taberî Tefsiri*, 8:194.

¹⁹³ Karaman v. dğr., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 5: 301-302.

¹⁹⁴ Karaman v. dğr., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 5: 301.

zamanını Allah'ın emir ve yasaklarına uygun bir şekilde geçirmesinin, bakışının ileriye yöneltmesinin istendiği anlaşılabilir.¹⁹⁵

Ayette “sakının” diye çevirilen kelime iki kez geçmektedir. Bunlardan birincisi Allah'a sevgi ve bağlılık gösterip emirlerini yerine getirme ikincisi ise Allah'a karşı gelmekten sakınıp yasaklarına uyma hususunda titizlik göstermeye çağrı olarak düşünülebilir.¹⁹⁶

“Ey iman edenler! Eşlerinizden ve çocuklarınızdan size düşman olup sizi ibadetten alıkoymak ve günaha sevk etmek isteyenler vardır; onlardan sakının. Fakat onları affeder, kusurlarına bakmaz ve bağışlarsanız muhakkak ki Allah da çok bağışlayıcı ve çok merhamet edicidir.” (el-Tegabün 64/14)

Ayette zikredilen düşmanlık iyi amellerden alıkoyma anlamındadır. “Onlardan sakının” uyarısı ile de dinin onlardan korunması istenmiştir. Mücahid'e göre ayette düşman olarak nitelenen eş ve çocuklar kocalarını ya da babalarını akrabalarla münasebeti kesmeye ya da Allah'a isyankâr olmaya sevkederler. Eşe ve çocuğa karşı duyulan sevgi ise onlara itaate sebep olabilir.¹⁹⁷

Ayetin genel anlatımından anlaşılacağı üzere eşler, çocuklar ve ebeveynler gibi en güçlü sevgi bağlarıyla birbirlerine bağlı olan insanlar dahi her zaman amaç birliği içinde olmayabilir ve mü'min bir kimse bu yakınlarından ahiret mutluluğunu zedeleyecek zararlar görebilir, öneriler ve teşvikler alabilir. Bu hususta Allah'ın rızasını gözetmek sûretiyle çaba harcamak gerçek mutluluk vesilesidir. Zira müteakip ayette de sahip olunan mallar ve çocuklar gibi maddi ve manevi nimetlerin ve bunlara duyulan bağlılık hissini imtihan vesilesi olduğu beyan edilmiştir. Gerçek mutluluğa ulaşmanın yolu ise on altı ayette dile getirildiği gibi kul olma bilincini sürekli zinde tutmak için gereken çabayı göstermek, dinin bildirimlerine kulak vermek ve onlara uymakla mümkündür. Müteakip ayetlerle birlikte konumuz olan ayet, mü'min için dünya hayatında imtihanda olduğu bilinci ile Allah'a itaatten uzaklaştıracak her türlü duygu, düşünce ve davranışlara karşı tedbirli olmasını ve geçici hayattan el etek çekmeden dünya hayatını imkân ve üretim alanı kabul edip ebedî hayat için çalışmasını öngörmektedir. Bu hususta başarılı olmak özverili

¹⁹⁵ Karaman v. dğr., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 5: 301.

¹⁹⁶ Karaman v. dğr., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 5: 302.

¹⁹⁷ Râcih, *Muhtasarı Tefsiri İbn Kesir*, 6:185.

davranma alışkanlığını kazanmayı gerektirir. Özverili davranılması gereken alanların başında ise ayetin öngördüğü affetmek, hoşgörülü ve bağışlayıcı olmak gibi değerlerle birlikte dünyevî nimet ve imkânlarla karşı duyulan aşırı tutkuları dizginlemek gelir.¹⁹⁸

“Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi ateşten koruyun. O ateşin yakıtı insanlar ve taşlardır. Başında ise Allah’ın emirlerine karşı gelmeyen ve verilen emri yerine getiren haşin ve şiddetli melekler vardır.” (et-Tahrim 66/6)

Yüce Allah bu ayet ile mü’minlere kendilerini ve aile fertlerini cehennem ateşinden korumalarını emretmiştir. Abdullah b. Abbas’a göre kişinin kendini ve aile fertlerini cehennem azabından koruması, Allah’a itaat ederek karşı gelmekten kaçınmak ve aile fertlerine Allah’ı anmalarını emretmekle mümkündür. Ayette zikredilen taşlar ile bir kısım âlime göre “kibrit taşı” denen bir tür taş cinsi işaret edilmiştir. Diğer bir kısım âlime göre ise bu taşlardan maksat putlardır. Ateşin başında buldukları belirtilen melekler ise cehennemliklere asla merhamet etmeyen, onlara karşı çok sert ve çok dehşetli olan cehennem zebanileridir.¹⁹⁹

2.2.2.10. Sabır

“Ey iman edenler! Sabredin, kararlılıkta yarışın, düşmana karşı hazırlıklı olun, Allah’a karşı gelmekten sakının ki başarıya ulaşabilesiniz.” (el-Âl-i İmrân 3/200)

Sabır kelimesiyle aynı kökten gelen ve “kararlılıkta yarışın” şeklinde Türkçe’de karşılığını bulan fiilin (صابروا) masdarı olan “müsabere” “kişinin kendisiyle başkası arasında meydana gelen olumsuzluklara katlanması, kendisine karşı direnen kimseye daha fazla mukavemet etmesi” demektir. Ayette geçen bu ikinci sabır kavramı müşareket siygası ile ifade edilmiştir. İnsanlar arasında vuku

¹⁹⁸ Karaman v. dğr., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 5: 376-377.

¹⁹⁹ Taberî, *Taberi Tefsiri*, 8: 357-358.

bulan hadiseler karşısında gösterilen dayanıklılıktır. Müslümanların kâfirler karşısında metanetli olmaları bununla ilgili bir durumdur.²⁰⁰

Nöbet bekleyin şeklinde tercüme edilen (رابطوا) fiilinin masdarı olan ribat (رباط) “Allah yolundan ayrılmamak, düşmana karşı uyanık ve hazırlıklı olmak” anlamlarını ifade eder.²⁰¹

İlâhî emir ve yasakların yerine getirilmesinde üstlenilmiş olan sorumluluklar hususunda Müslümanlara sabır tavsiye edilmekle birlikte müslümanın başka insanlarla olan münasebetlerinde vuku bulan hadiselerde de müsabere yani kararlılıkla direnme emredilmektedir. Bu bağlamda cihad hususunda daha dayanıklı olup, düşmana karşı müslümanların galip gelmesi istenmektedir. Ayrıca düşmana karşı teyakkuz halinde olup sınır boylarında nöbet tutmaları istenmiştir.²⁰²

Bazı müfessirlere göre ayette geçen “ribat” kavramı sınır boylarında düşmana karşı nöbet tutmak değildir. Burada geçen nöbet tutma kavramını ifade eden “ribat”tan bir namazı kıldıktan sonra diğerini beklemek anlaşılmalıdır. Zira rivayet edilen bir hadise göre ribat kavramını Hz. Peygamber, “zorluklara rağmen abdesti mükemmel bir şekilde almak, mescitlere çokça adımlarla gitmek ve bir namazdan sonra diğer bir namazı beklemektir.” şeklinde açıklamıştır.²⁰³

Nöbet hem vatanı düşmanlardan korumaya hem de nefsi kötülüklerden korumaya yöneliktir. Namazın da müslümanı her türlü kötülüklerle karşı koruyucu özelliği düşünüldüğünde ayetin iki anlamı da kapsadığı düşünülebilir. Ayetin sonunda ise kurtuluşa ermenin şartı Allah’ın gazabından ve azabından korunmak anlamındaki takvaya bağlanmıştır. Takvanın gerçekleşmesi ise nöbetin hem sınır boylarında düşmana karşı hem de nefiste kötülüklerle karşı tutulmasıyla mümkündür.²⁰⁴

²⁰⁰ Karaman v. dğr., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1: 745; Taberî, *Taberî Tefsiri*, 2: 432.

²⁰¹ Karaman v. dğr., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1: 745.

²⁰² Karaman v. dğr., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1: 746.

²⁰³ Taberî, *Taberî Tefsiri*, 2: 431.

²⁰⁴ Karaman v. dğr., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1:746.

2.2.2.11. Namazın Edasına Engel Durumlar ve Çözümleri

“Ey iman edenler! Sarhoş olduğunuz zaman ne söylediğinizi bilinceye kadar, cünup olduğunuz zaman da eğer yolcu değilseniz gusledinceye kadar namaza yaklaşmayın. Eğer hasta veya yolcu olursanız bir de abdest bozduğunuz veya hanımlarınızla münasebette bulunduğunuz halde su bulamayacak olursanız, temiz bir toprakla teyemmüm edin. Yüzünüzü ve ellerinizi onunla meshedin. Muhakkak ki Allah çok affedici ve çok bağışlayıcıdır.” (en–Nisâ 4/43.)

Arap toplumunda “hamr” olarak bilinen şarap, İslâmiyet’i kabul eden müslümanlar tarafından da içilmeye devam ediliyordu. Çünkü şarapla ilgili konuya dini bir hüküm içermesi bakımından ilk olarak hicretin başlarında Bakara sûresinin 219. ayetinde değinilmiştir. Söz konusu ayette şarabın insanlar için büyük zarar ve bazı faydaları olduğunu ancak zararlarının da faydalarından büyük olduğu açıklanıyordu. (el–Bakara 2/219) Dolayısıyla şarabın yasaklanması, insanları buna psikolojik olarak hazırlayıp, tedrici bir şekilde olmuştur.²⁰⁵

Sarhoşlukla ilgili inen ayetten (el-Bakara 2/219) bir müddet sonra Hz. Ali’den rivayet edilen şu hadise yaşanmıştır:

“ Bir gün Abdurrahman b. Avf bize yemek yaptı ve bizi davet etti ve bize içki içirdi. İçki bizi sarhoş etti. O sırada namaz vakti gelmişti. Beni imam olarak öne geçirdiler. Ben de Kâfirun sûresini yanlış bir şekilde şöyle okudum: “De ki, ey kâfirler ben sizin taptıklarınıza ibadet etmem. Biz ise sizin taptıklarınıza ibadet ederiz.” Bunun üzerine Allah, “Ey iman edenler, sarhoşken ne söylediğinizi bilinceye kadar namaza yaklaşmayın.” ayetini indirdi.”²⁰⁶

Konumuz olan ayet, içkinin kesin olarak yasaklanmasından önce nazil olmuş ve getirdiği yeni hükümlerle içki içtikten sonra sarhoş olanların uyanıp ne söylediklerini bilene kadar namaza yaklaşmamaları emretmiştir. Daha sonra ise şarap kesin olarak Mâide 90. ayet ile yasaklanmıştır.²⁰⁷

²⁰⁵ Karaman v. dğr., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2:69

²⁰⁶ Taberî, *Taberî Tefsiri*, 2: 540.

²⁰⁷ Taberî, *Taberî Tefsiri*, 2: 540.

Ayette “Cünup olduğunuz zaman da gusledinceye kadar namaza yaklaşmayın. Yolcu olanlar müstesnadır.” şeklinde geçen ifadede ki “yolcu olanlar” diye tercüme edilen عابري سبيل kavramı müfessirler tarafından iki farklı şekilde yorumlanmıştır. "عابري" kelimesinin türetildiği "عبر" fiili Arapça’da “ yolun veya nehrin bir yanından diğer yanına geçmek” demektir.²⁰⁸

Abdullah b. Abbas, Hz. Ali, Said b. Cübeyr, Mücahid, Hasan-ı Basri, Hakem ve İbn Zeyd gibi âlimlere göre عابري سبيل (abiri- sebil) ifadesi “yolcu olanlar” demektir. Dolayısıyla ayet şu manayı içermektedir: “Cünup olan kimse yıkanmadan namaz kılmasın. Ancak yolcu olanlar müstesnadır. Onlar cünup olurlarsa teyemmüm ederek namaz kılabilirler.”²⁰⁹

Teyemmüm, sözlükte kastedmek, yönelmek manalarına gelir. Ayette geçen “said” kavramı ise yeryüzünde bulunan her şeyi ifade eder. Bu bağlamda İmam Malik’e göre teyemmümün kendisiyle gerçekleşecek nesnelere kapsamına toprak, kum, ağaç, taş ve bitkiler girmektedir. İmam Ebû Hanîfe ise bunun kapsamına sadece toprak cinsinden olan toprak, kum, zırnık ve alçı taşı girdiğini ileri sürmüştür. İmam Şafii’ye göre ise sadece topraktır.²¹⁰

Bir kısım müfessire göre ise عابري سبيل (abiri- sebil) ifadesi ile “yoldan geçenler” anlaşılmalıdır. Abdullah b. Abbas’ın şöyle dediği rivayet edilmiştir. “Cünup olduğun zaman mescide yaklaşma. Ancak yolunun oradan geçmiş olması durumu müstesnadır. Oradan bir geçit olarak geçebilirsin fakat orada oturma.” Abdullah b. Abbas’tan bir başka rivayete göre, hayızlı olan kadının ve cünup birinin içinde oturmadığı müddetçe mescitten geçmelerinde bir sakınca olmadığı ifade edilmiştir.²¹¹

Taberi’ye göre عابري سبيل (abiri- sebil) ifadesini “yolcu olanlar” şeklinde yorumlamak ayette gereksiz bir tekrarın olduğunu kabul etmektir. Şöyle ki, ayette عابري سبيل kavramı geçtikten sonra (على سفر) yolcu olanlar ifadesi ile cünup olan yolcunun hükmü beyan edilmiştir. Bu durumda عابري سبيل (abiri- sebil) ifadesini

²⁰⁸ Taberî, *Taberî Tefsiri*, 2: 541-542.

²⁰⁹ Taberî, *Taberî Tefsiri*, 2: 541.

²¹⁰ Râcih, *Muhtasarü Tefsiri İbn Kesîr*, 1:424-425.

²¹¹ Taberî, *Taberî Tefsiri*, 2: 215.

“yolcu olanlar” şeklinde tercüme etmek isabetli değildir. O halde söz konusu kavramdan “yoldan geçenler” anlaşılmalıdır.²¹²

Ayette geçen “kadınlara dokunmuşsanız” şeklinde tercüme edilen (لامستم) kavramı da iki farklı şekilde yorumlanmıştır. Bir kısım müfessire göre “kadınlara dokunmak” ifadesi ile kastedilen onlarla cinsi münasebette bulunmaktır. Dolayısıyla bu anlayışa göre kadınlarla cinsi münasebette bulunan kimsenin su bulamaması halinde teyemmüm etmesi emredilmiştir. Bir kısım müfessir ise “kadınlara dokunmak” ile erkeğin kadının vücuduna eli veya herhangi bir azası ile dokunmasıdır. Bu durumda da erkeğin abdesti bozulur.²¹³

2.2.2.12. Allah’a, Peygamber’e ve Ülü’l – Emr’e İtaat

“ Ey iman Edenler! Allah’a itaat edin, peygambere ve sizden olan idarecilere de itaat edin. Bir şey de anlaşmazlığa düşerseniz, onu Allah’a ve Rasulü’ne havale ederek çaresini Kur’ân’da ve Rasulullah’ın sünnetinde arayın. Eğer, Allah’a ve ahiret gününe gerçekten inanıyorsanız böylesi daha hayırlıdır ve neticesi de daha güzeldir.” (en-Nisâ 4/59)

Bir kısım müfessire göre ayet, Rasûlullah’ın bir seriyyenin başına emir tayin ettiği, Abdullah b. Huzafe ile ilgili yaşanan bir hadise üzerine nazil olmuştur. Buhari ve Müslim’in sahihlerinde tahrir edilen rivayet şöyledir: “ Rasûlullah, gönderdiği askerî bir grubun başına ensardan birini komutan tayin eder. Yola çıktıklarında komutanları onlara bir konuda kızarak “Allah’ın Rasûlü bana itaat etmenizi emretmedi mi? der” Onlar; evet, derler. Komutan bunun üzerine birlikten odun toplamalarını ister. Sonra ateş isteyip bununla toplanan odunları ateşleyerek “bu ateşin içine girmenizi size kesinlikle emrediyorum” der. Birlikten bir kısım, ateşe girmeye kalkışınca içlerinden bir genç onlara: “ siz ateşten kaçıp Allah’ın Rasûlüne sığındınız. Rasûlullah’a varıncaya kadar bu emre uymakta acele etmeyin. Eğer O, size ateşe girmenizi emrederse ona girin” der. Dönünce Rasûlullah’a durumu

²¹² Taberî, *Taberî Tefsiri*, 2: 542.

²¹³ Taberî, *Taberî Tefsiri*, 2: 543-544.

arzederler. Rasûlullah şöyle buyurur: “ Şayet ona girmiş olsaydınız, ebediyen ondan çıkmayacaktınız. İtaat ancak iyiliktir.”²¹⁴

Ayette Allah’a, Rasûlullah’a ve Ülü’l - Emr’e itaat edilmesi emredilmektedir. Allah’a itaat, Kur’ân’da bildirilenve Rasûlullah’ın tebliğ niteliğindeki söz ve uygulamalarında ortaya çıkan emir ve yasaklara uymayı ifade eder. Rasûlullah’a itaat ise, Kur’ân’a ve sünnete uymayı ifade eder. Ayette Rasûlullah’a itaat emredilirken Allah’a itaat ifadesinden sonra “ve” bağlacı kullanılmayıp, “itaat ediniz” emri yinelenmiştir. Bu ise Rasûlullah’a itaatın sadece Kur’ân’a uymakla olmadığını bütün davranışlarının örnek alınması ve bütün buyruklarının yerine getirilmesi gerektiğini gösterir.²¹⁵

Ülü’l – Emr, emir sahipleri, emir verme yetkisi taşıyan ve bu konumda olan amirler demektir. Bunların kimler olduğu hususunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Buna göre Ülü’l – Emr ile devlet başkanına, onun veya toplumun yetki verdiği idarecilere ve kumandanlara işaret edilebileceği gibi âlimler de kastedilebilir. Ayette geçen “...sizden olan emir sahiplerine itaat edin” ifadesinden bu kimselerin makam sahibi olup belli kişiler olduğu, Müslümanlar arasından seçilmiş ya da tayin edilmiş olduğu, meşru buyruklarında onlara itaatın Allah’ın emri olduğu sonuçları çıkarılmaktadır.²¹⁶

Ülü’l – Emr’e itaat, sorumluluğu açısından Allah ve Rasûlüne itaat gibi değildir. Zira devlet başkanının, komutanın, idarecinin veya bir âlimin emri, Allah ve Rasûlü’nün tâlimatına uygun ise itaat edilmeyi gerektirir. Aksi halde meşrû olmayan bir emre itaat edilmesi uygun değildir. Nitekim ayetin nüzul sebebi ile ilgili açıklamış olduğumuz rivayet de bu düşünceyi desteklemektedir. Ayrıca ayette “itaat ediniz” emrinin tekrarlanmadan ülü’l – emr’e şeklinde geçmesi itaatın, emirlerin meşruluk kaydına bağlı olduğunu göstermektedir.²¹⁷

“Bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz, onu Allah’a ve Rasûlüne havale edin.” şeklinde beyan edilen ayetteki anlaşmazlık ümmet arasındadır. Bu ise yönetici ile yöneten, bilen ile soran veya mü’minlerin kendi aralarında vuku bulan

²¹⁴ Râcih, *Muhtasarı Tefsiri İbn Kesîr*, 1:436.

²¹⁵ Karaman v. dğr., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2: 86.

²¹⁶ Karaman v. dğr., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2: 87.

²¹⁷ Karaman v. dğr., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2: 87.

anlaşmazlıkları içerir. Bu gibi durumların çözüme kavuşturulması için sorunun Allah ve Rasûlüne götürülmesi gerekmektedir. Allah'a götürülmesi veya bir başka ifade ile Allah'a havale edilmesi Kur'ân'a başvurmayı Rasûle götürülmesi ise sünnete başvurmayı gerektirir. Ancak ortaya çıkabilecek anlaşmazlıklar ile ilgili her durumun çözümü Kur'ân'da ve sünnette harfîyen bulunmayabilir. Böyle durumlarda ictehad müessesesi devreye girer. Kitap ve sünnet çerçevesinde genel ilkeler, emsal olaylar yardımıyla yeni çözümler üretilir.²¹⁸

2.2.2.13. Verilen Söze Sadık Kalmak ve Etinin Yenilmesi Helâl Olan Hayvanlar

“ Ey iman edenler! Ahidlerinizi yerine getirin. İhramda iken avlanmayı helâl saymamak şartıyla ve size haram oldukları bildirilenler dışındaki çeşitli hayvanların etleri size helâl kılındı. Şüphesiz Allah dilediği gibi hükmeder.” (el-Mâide 3/1)

Ayette sözleşme diye tercüme edilen (العقود) ukûd, müfessirler tarafından farklı şekillerde yorumlanmıştır. Bir anlayışa göre sözleşme diye tercüme edilen (العقود) ukûd ifadesi ile kastedilen, İslâm'dan önce cahiliye döneminde insanların birbirlerine yardım edeceklerine, birbirlerini destekleyeceklerine, saldırı ve haksızlıklara karşı birbirlerine arka çıkacaklarına dair yapmış oldukları akitlerdir. Bir başka yaklaşıma göre ise “akid” le kastedilmek istenen, Allah'ın kullarından iman etmelerine, helâl kıldığına helâl, haram kıldığını haram kabul etmelerine, emirlerine uyup yasaklarından uzak duracaklarına dair aldığı sözdür. Ayette zikredilen akitle insanların kendi aralarında yapmış oldukları ve bu akdin taraflara sorumluluklar yüklemiş olduğu nikâh, alışveriş, antlaşma, yeminleşme, ortaklık kurma ve benzeri akitlerin işaret edildiği de savunulmuştur.²¹⁹

İbn Kesîr'e göre ayette sözleşmeler diye tercüme edilen (العقود) ukûd ile ahidler işaret edilmiştir. Ahidler de Allah'ın helâl ve haram kıldıkları ile Kur'ân'da

²¹⁸ Karaman v. dğr., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2: 88.

²¹⁹ Taberî, *Taberî Tefsiri*, 3: 187-188.

belirttiği cezalar ve farzlardır. Allah mü'minlere “ahidlerinizi yerine getirin.” tâlimatı ile Kur'ân'daki emirleri çiğnememeyi ve farzları terk etmemeyi emretmiştir.²²⁰

Rağıb'a göre ayette zikredilen akitle üç çeşit antlaşmaya işaret edilmektedir. Bunlardan birincisi, Allah ile kulu arasındaki antlaşmalardır. İnsanın Allah'a karşı sorumluluklarını ifade eder. İkincisi, insan ile kendi ruhu arasındaki antlaşmalardır. Üçüncüsü ise insanların birbirleriyle yaptıkları antlaşmalardır. Bu üç tür antlaşma insanın bütün ahlaki ve sosyal sorumluluk alanlarını kapsar.²²¹

Ayette geçen ukud (العقود), akid (عقد) kelimesinin çoğuludur. Akid, İslâm hukuku literatüründe geniş bir içerikle incelenmiştir. Bu anlamda bazı hukuki ilişkileri, ibadet yönü ağır basan adak ve yemin gibi şer'i tasarrufları ve hukuki işlemlerle ilgili şartları kapsar. İslâm hukukunun temel kaynakları olan sünnette akid konusu geniş bir biçimde işlenmiştir. Hadislerde akid, “fert ile fert veya fert ile toplum arasındaki himaye ve dayanışma antlaşması için kullanılmıştır.”²²²

“Ahidlerinizi yerine getirin.” tâlimatı ile ayette nelere işaret edildiği yukarıdaki yaklaşımları da içeren daha kapsamlı bir yorumla şu şekilde açıklanabilir: Ayette Allah'ın emir ve yasaklarına, Allah'a verilen sözlere, insanların kendi aralarında yaptıkları sözleşmelere bağlı kalmaları dinin ana ilkeleri olarak kabul edilmiştir. Bu bağlamda Yüce Allah, bireyler arasında, birey ile devlet arasında yahut devletler ve toplumlar arsında yapılmış sözleşmelerde tarafların kimliği ya da sözleşmelerin türü her ne olursa olsun meşru ve sahih olan her akid yerine getirilmesini emretmektedir.²²³

Ebû Hanîfe ve İmam Malik'e göre, bu ayet gereği anlaşma yapıldığı andan itibaren akit kesinlik kazanmıştır ve tek taraflı irade ile bozulması mümkün değildir. İmam Şafii ve İmam Ahmet ise bu konu ile ilgili bir hadise dayanarak tarafların birbirinden ayrılmadıkça akdi bozmada serbest oldukları hükmüne varmışlardır.²²⁴

Ayette geçen ve “çeşitli hayvanlar” şeklinde tercüme edilen (بهيمة الانعام) behimetü'l-en'am ile karada ve denizde yaşayan dört ayaklı hayvanlar, deve, sığır,

²²⁰ Râcih, *Muhtasarü Tefsiri İbn Kesîr*, 1:534.

²²¹ Esed, *Kur'ân Mesajı*, 182.

²²² Karaman v. dğr., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2: 203.

²²³ Karaman v. dğr., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2: 203.

²²⁴ Karaman v. dğr., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2: 204.

koyun ve keçi gibi evcil hayvanlar ile ceylan, geyik ve benzeri yabani hayvanlar kastedilmektedir. Bu anlamda yüce Allah, bundan sonra gelen Mâide 3. ayette haram olduğu açıklanan kan, leş, domuz eti, Allah'tan başka birinin adı zikredilerek kesilen hayvan ve kesilmeksizin başka çeşitli şekillerde ölen hayvanlar dışında kalan ve en'am denilen hayvanların helâl olduğunu açıklamıştır. Bununla birlikte hac veya umrede ihramda iken kara hayvanlarını avlamak yasaklanmıştır.²²⁵

2.2.2.14. Allah'ın Hükümlerine Hürmet, İyilik ve Takvada Yardımlaşma

“Ey iman edenler! Allah'ın dininin alametleri olarak koyduğu hükümlere hürmetsizlik etmeyin. Haram olan aylarda size tecavüz edilmedikçe savaşmayın. Hacıların kurban olarak gönderdikleri hayvanlara ve onların kurbanlık olduğunu göstermek üzere boyunlarına takılan gerdanlıklara dokunmayın. Rablerinden rızık istemek ve O'nun rızasını aramak için Kâbe'yi ziyaret etmek isteyenlere tecavüz etmeyin. İhramdan çıktığınızda avlanabilirsiniz. Sizi Mescid-i Haram'ı ziyaretten men ettikleri için bir kavme duyduğunuz kızgınlık, sizi tecavüze sevk etmesin. Birbirinizle iyilik ve takvada yardımlaşın; günahta ve düşmanlıkta yardımlaşmayın. Allah'tan korkun. Muhakkak ki Allah'ın azabı pek şiddetlidir.” (el-Mâide 3/2)

Ayet, rivayete göre Hutam bin Hind el- Bekri isimli bir kişi hakkında nazil olmuştur. Hutam, atını Medine'nin dışına bırakarak yalnız başına Rasûlullah'ın huzuruna gelir, Rasûlullah da onu İslâm'a davet eder. Bunun üzerine bu kişi, “bana süre tanıyın, kendileriyle istişare edeceğim kimseler var, belki de müslüman olurum” der ve Rasûlullah'ın huzurundan ayrılır. Rasûlullah bu kişi için “içeriye kâfir bir yüzle girdi, dışarıya hain bir ökçe ile çıktı” buyurur. Hutam, Medine'nin sürülerinin birinin yanından geçerken onları sürüp memleketine götürür. Arkasından giden sahabiler onu yakalayamazlar. Ertesi yıl Hutam, gerdanlıklar takarak ve kurbanlıklar olarak hac yoluna çıkar ve Rasûlullah bir grup göndererek onun kervanına el koymak

²²⁵ Karaman v. dğr., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2: 204.

ister. Ayet bu hadise üzerine nazil olur ve hac maksadıyla yola çıkanlara dokunulmamasını emreder.²²⁶

Ayette geçen “...Allah’ın işaretlerine (nişanelerine, alametlerine) saygısızlık etmeyin.” ifadesinde ki “işaret” diye tercüme edilen (شعائر) şair kelimesinin anlamına dair farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bu anlamda bazı müfessirlerce söz konusu kelime ile Allah’ın haram kıldığı şeyler ve koymuş olduğu sınırlar kastedilmektedir. Bir kısım müfessirler tarafından ise Mekke’deki Harem hudutları işaret edilmiş ve ayetin manası “Harem hudutlarına saygısızlık etmeyin” şeklinde anlaşılmıştır. Müfessirlerce ileri sürülen diğer yaklaşımlarda ise (شعائر) şair kelimesi ile “ihram yasakları” ve “hac ibadetlerindeki sınırlar” anlaşılmıştır.²²⁷

Savaşmanın yasaklandığı aylara haram aylar denir. Hadiste belirtildiği üzere haram aylar şunlardır: Üçü peş peşe gelen zilkade, zilhicce, muharrem ve cemaziyelâhir ile şaban ayı arasındaki receb ayıdır. Allah Teâla, haram olduğu kabul edilen bu aylarda savaşmayarak saygısızlık edilmemesini ve bu ayların kutsallığının korunmasını emretmektedir.²²⁸

Ayette hediye edilen kurbanlıklara ve kurbanların boyunlarına takılan gerdanlıklara saygılı olmaları emredilmektedir. Hedy (الهدى) olarak geçen “hediye kurbanlık” lar ile Allah’a manen yaklaşmak için veya bir kural ihlalden dolayı kefarete kesilmek üzere Harem-i Şerif’e götürülen veya gönderilen deve, sığır, koyun cinsinden kurbanlık hayvanlar ifade edilir. Söz konusu ayetle bu gibi kurbanlıkların kesim yerlerine götürülmesine engel olmak ve bunları götürenlere zarar vermek yasaklanmıştır.²²⁹

Boyunlarına takılan gerdanlık olarak tercüme edilen kalâid (قلائد) kavramı ile genel olarak Harem-i şerif’e gönderilen hayvanların boyunlarına kurbanlık olduğu belli olsun diye işaret olarak takılan ve ziynet olmayan nesnelere anlaşılmıştır. Söz konusu gerdanlıkların ne olduğuna dair farklı fikirler de bayan edilmiştir. Bu

²²⁶ Taberî, *Taberî Tefsiri*, 3: 194.

²²⁷ Taberî, *Taberî Tefsiri*, 3: 192.

²²⁸ Taberî, *Taberî Tefsiri*, 3: 192-193.

²²⁹ Taberî, *Taberî Tefsiri*, 3: 193.

anlamda (قلاند) kavramı, nişane takılan kurbanlıklar, müşriklerin ağaç kabuklarından ve kıldan yapıp boyunlarına taktıkları gerdanlıklar olarak da yorumlanmıştır.²³⁰

Müfessirlerin bir kısmına göre ayette “Rablerinin büyük lütuf ve rızasını dileyerek Kâbe’ye yönelmiş olanlar” şeklinde geçen ifade ile müşrikler kastedilmektedir. Bakara sûresinin 191. ayeti ile Tevbe sûresinin 5 ve 28. ayetleri nazil olduktan sonra bu hüküm ortadan kaldırılmış, nerede ve ne zaman olursa olsun müşriklere karşı savaşılmaması emredilmiştir. Diğer bir kısım müfessire göre ise Bakara ve Tevbe sûrelerindeki söz konusu ayetler konumuz olan ayetin hükmünü ortadan kaldırmaz. Zira bu hüküm ile kastedilenler müşrikler değil, geçmişte yaptıklarına pişman olup İslâm’ı kabul eden kimselerdir. Bu ayet ile İslâm’ı kabul edenlerin geçmişteki hatalarından dolayı Mescid-i Haram’a gelmekten engellenmemeleri emredilmektedir.²³¹

Kâbe’ye yönelenlerin Rablerinden lütuf ve rıza istekleri ayette beyan edilmiştir. Lütuf ile hacda yapılan ticaretten elde edilecek kâr arzu edilmiştir. Abdullah b. Ömer ayetin bu bölümüne dayanarak hacda ticaret yapılabileceği hükmüne varmıştır.²³²

Konumuz olan ayetten bir önceki Mâide birinci ayette ihramda iken kara hayvanlarının avlanması yasaklanmıştır. Bu ayette ise “ihramdan çıktığınız zaman avlanabilirsiniz” mealindeki ifade ile ihramdan çıktıktan sonra harem bölgesi dışında kara hayvanlarını avlama yasağının kalktığı bildirilmiştir. Ayrıca ihramlı bir kimse özel olarak kendisi için avlanmadığı sürece ihramlı olmayan kimsenin avlamış olduğu hayvanın etini yiyebilir.²³³

İslâm tarihinde Hudeybiye antlaşmasından önce müşriklerin, kabe’yi tavaf etmek için Mekke’ye gelen Müslümanları engellemeleri ve müslümanlara karşı düşmanca tavırları, Müslümanlardan bazılarını intikam alma isteğine sevketmiştir. Mekke’nin fethedilip yönetiminin Müslümanların eline geçmesiyle bazı kimseler bu intikam duygularıyla kendilerine kötülük etmiş olanları cezalandırmak ve yapılan

²³⁰ Taberî, *Taberî Tefsiri*, 3: 193.

²³¹ Karaman v. dğr., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2:206.

²³² Taberî, *Taberî Tefsiri*, 3: 195.

²³³ Karaman v. dğr., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2:207.

kötülüklerle misliyle karşılık vermek istemişlerdir. Ayet ise Müslümanları bu intikam duygularıyla hareket etmekten men etmiştir.²³⁴

Ayet, ilk olarak Allah'ın yasaklamış olduğu davranışları çiğnememek hususunda Müslümanları uyarmış, devamında intikam duygularının insan haklarına tecavüze sebebiyet vermemesi istenmiş ve son olarak “birbirinize iyilik ve takvada yardımlaşın, günahta ve düşmanlıkta yardımlaşmayın” mealindeki ifade ile Müslümanlardan iyilikte birbirlerine yardım edip, birbirlerini desteklemeleri, kötülük davranışlarında ise birbirlerine yardım etmemeleri istenmiş ve bu sûretle Allah'a saygılı olmaları emredilmiştir.²³⁵

2.2.2.15. Abdest, Gusül ve Teyemmüm

“ Ey iman edenler! Namaz kıldığınız zaman yüzünüzü ve dirseklere kadar ellerinizi yıkayın, başınızı meshedin ve ayaklarınızı da topuklara kadar yıkayın. Eğer cünüp olursanız temizlenin. Şayet hasta olup suyu kullanamayacak halde bulunursanız veya sizden biri abdest bozmaktan gelirse yahut kadınlarla temasta bulunmuş olursanız ve bu hallerde su bulamazsanız o zaman temiz bir toprakla teyemmüm edin ve yüzünüzü, ellerinizi onunla meshedin. Allah size güçlük çıkarmak istemez. O sizi tertemiz kılmak ve üzerinizdeki nimeti tamamlamak istiyor. Umulur ki böylece şükretmiş olursunuz.” (el-Mâide 3/6)

Ayette, “...namaz kılmaya kalkacağınız zaman...” şeklinde geçen cümlede namaz olarak tercüme edilen salât (الصلاة) kelimesi dua etmek, yalvarmak, iyi dilekte bulunmak” anlamlarına gelir. Dini bir terim olarak ise salât; tekbirle başlayıp, kıyam, kıraat, rüku, secde ve kade-i ahir ile devam edip selamla sonlanan bir ibadet türünü ifade eder. İslâm'ın beş şartından biri olan namaz, hicretten yaklaşık bir buçuk yıl önce mi'rac esnasında farz kılınmıştır. Namaz, kulun ibadet duygusuyla Allah'ın huzuruna çıkması, O'nunla bağlantı kurup konuşması ve O'na belli şekillerde tapınmasıdır. Allah'ın huzuruna çıkacak olan kul, ruh ve beden bakımından temiz

²³⁴ Karaman v. dğr., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2:207.

²³⁵ Karaman v. dğr., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2:208.

olmalıdır. Dolayısıyla abdest ve gusül namazın ön şartı olarak namazla birlikte farz kılınmıştır.²³⁶

Namazın ön şartı olarak abdest, ibadet niyetiyle yüzü ve dirseklere kadar kolları yıkamak, başı meshetmek, ayakları topuklara kadar yıkamaktan ibarettir. Abdestle namaz için ön hazırlık olan “hadesten taharet” şartlarından biri yerine getirilmiş olur. Hadesten taharet, görünmeyen ancak hükmen var olduğu kabul edilen bir kirlilikten temizlenmektir. Bu temizlenme şekillerinden biri abdesttir. Bu ise ayette belirlenen uzuvları bir defa yıkamakla gerçekleştirilmiş olur. İki veya üç defa yıkamak ve abdest uzuvlarını ovmak sünnettir.²³⁷

Ayette belirtilen abdest uzuvlarının sınırları genel olarak şöyle tayin edilmiştir:

a) Yüz: Genel anlamda yüz, alında saç bittiği yerden çene altına kadar yatay olarak iki kulak arasında kalan kısım olarak belirlenmiştir. Abdestin farzlarından yıkanması gereken bir alandır. Sakalın dibini, kulakların, ağzın, ve burnun içini yıkamanın hükmü, yüzün sınırlarının tayinine bağlı olarak belirlenmiştir. Bu hususta iki farklı görüş serdedilmiştir. Birinci yaklaşıma göre yüz, karşıdan bakan kişinin baktığı kimsenin yüzünden çıplak derisini gördüğü kısımdır. Yüzün sınırları, baştaki saçların bitiminden itibaren çenenin altına kadar ve iki kulak arasındadır. Kulaklar, ağız, burun gözden sayılmaz. Dolayısıyla kulaklar, burun ve ağzı yıkamak farz değildir. Ayrıca çenenin ve yanakların sakalla kaplı bölümlerinin dibine su eriştirmek gerekmez. Diğer yaklaşıma göre ise yüz, boy olarak başın tüy bitiminden itibaren çenenin altına kadar, en olarak iki kulağın gözle görülen ve görülmeyen arasındadır. Abdest alırken “yüzünüzü yıkayın” emri gereği sakalın dibini yıkamak, kulakları, ağzın ve burnun içini yıkamak farzdır. Abdest alan bir kimse, yüzün sınırları kapsamında bulunan söz konusu uzuvları yıkamazsa o abdestle kılmış olduğu namaz caiz değildir.²³⁸

b) Kollar: Parmak uçlarından dirseklere kadar olan kısmı ifade eder. Dirsekler de bu kısma dahildir. Dolayısıyla kolları dirseklerle birlikte yıkamak farzdır. Bir kısım âlime göre ise, dirseklerin yıkanması farz değildir. Zira Bakara

²³⁶ Karaman v. dğr., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2:223.

²³⁷ Karaman v. dğr., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2:202.

²³⁸ Taberî, *Taberî Tefsiri*, 3: 222-223.

sûresi 187. ayette “...sonra orucunuzu geceye kadar devam ettirin...” meâlindeki kadar ifadesi ile konumuz olan ayette geçen kadar ifadesi aynıdır ve ikisi de nihai noktayı ifade eder. Nitekim gündüz tutulan oruç gecenin başlangıcı olan akşama kadar devam eder ve akşam biter. Aynı şekilde abdestte, kolların yıkanması da dirseklere kadar devam eder ve orada biter. Ayette “kadar” diye tercüme edilen “ila” (الى) harf-i ceri, nihai noktanın hükme dahil olmadığını gösterir.²³⁹

c) Baş: Kulakların üst tarafında kalan kısımdır. Abdest alan kimsenin bu kısmı ıslak elle meshetmesi farzdır. Başın ne kadarı ve ne şekilde meshedileceğine dair farklı görüşler vardır. Bir kısım âlime göre abdest alan kişi başından istediği yeri su ile meshedebilir. Bu hususta bir sınırlama yoktur. İmam Malik, başın tümünün meshedilmesi gerektiği kanaatindedir. Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve İmam Muhammed ise bu ayet ile başın en az üç parmak miktarının meshedilmesinin emredildiği görüşündedirler.²⁴⁰

d) Ayaklar: Parmak uçlarından topuk kemiklerine kadar olan bölümdür. Abdestte “ayaklarınızı da topuklarla beraber yıkayın” şeklinde tercüme edilen (وارجلکم الى الكعبين) ve cümlede yer alan “ercüleküm” (وارجلکم) kelimesindeki lam (ل) harfinin okunuşuna bağlı olarak ayakların yıkanmasının mı yoksa meshedilmesinin mi emredildiği hususunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Buna göre;

a) Hicaz ve Irak kuralarından bir topluluk söz konusu kelimedeki (وارجلکم) lam (ل) harfini üstün harekesiyle okumuşlar ve bunu elleriniz (ايديکم) kelimesine atfetmişlerdir. Bu kıraatle okunduğunda ayetin meali “ Ayaklarınızı da topuklarla beraber yıkayın” şeklindedir. Dolayısıyla abdest alan kimsenin ayaklarını yıkaması farzdır ve çıplak ayaklara mesheden kimse abdest almış sayılmaz.²⁴¹

b) Hicaz ve Irak kuralarından diğer bir kısmı ise “ercüleküm” (وارجلکم) kelimesindeki lam (ل) harfini, esre harekesi ile okumuşlar ve kelimeyi “başlarınızı” olarak tercüme edilen (برؤسکم) kelimeye atfetmişlerdir. Bu durumda ayet “...başlarınızı ve topuk kemiklerine kadar ayaklarınızı meshedin...” şeklinde anlaşılır. Bu yaklaşım gereği, ayakları yıkamak değil meshetmek farzdır.²⁴²

²³⁹ Taberî, *Taberî Tefsiri*, 3: 226.

²⁴⁰ Taberî, *Taberî Tefsiri*, 3: 227.

²⁴¹ Taberî, *Taberî Tefsiri*, 3: 228.

²⁴² Taberî, *Taberî Tefsiri*, 3: 229.

Taberî'ye göre söz konusu kelime ile ilgili, iki kıraat şeklide sahihtir. Ayet ile asıl kastedilmek istenen ayakların tümünün su ile meshedilmesidir. Bu bağlamda ayaklara, ellerle veya ellerin yerini tutacak başka bir şeyle meshetmeksizin sadece su dökülmesi ya da ayakların suya sokulup çıkarılması yeterli değildir. Bu nedenle ayağını mesheden bir kimse aynı zamanda yıkamış da olacaktır.²⁴³

Hız. Peygamber'in, abdest alırken her uzvunu üçer kez yıkadığı, ağızına ve burnuna da üçer defa su verdiği rivayet edilmiştir. Bununla birlikte abdest alırken uzuvlarını birer kez veya iki kez yıkadığına dair rivayetler de vardır. Ayrıca rivayetlere göre sakalını ve parmaklarının arasını hilaller, kulaklarının içini ve dışını da meshederdi. Ayet ve hadislere dayanarak abdest alırken yıkanması gereken uzuvları birer kez yıkamak farz, üçer kez yıkamak ise sünnettir hükmüne varılmıştır.²⁴⁴

Ayette geçen "...namaz kılmaya kalktığınız zaman..." ifadesi ile zahiren her namazdan önce abdest almanın şart olduğu anlaşılmaktadır. İbn Kesîr tarafından ayet, namaz kılmak istediğiniz zaman abdestiniz yoksa abdest alın şeklinde anlaşılmıştır. Bununla birlikte namaza kalkıldığı zaman her durumda abdest alınması emrediliyor olabilir. Ancak bu, abdestsiz kişi hakkında vücut ifade ederken, abdestli kişi hakkında mendubiyet ve müsteheplik ifade eder.²⁴⁵

Hız. Peygamber'den rivayet edilen bir hadis şöyledir: "Rasullullah, her namaz için abdest alırdı. Mekke'nin fethi yılında bütün namazları tek bir abdestle kıldı ve mestleri üzerine de meshetti. Ömer dedi ki "sen daha önce yapmadığın bir şeyi yaptın" Rasululah da buyurdu ki "ben bunu kasıtlı olarak yaptım."²⁴⁶ Bu hadis gösteriyor ki Rasulallah Mekke'nin fethine kadar her namazdan önce abdest almasına rağmen sonraları tek abdestle birkaç vakit namazı kılmıştır. Böylece bir abdestle, bozulmadıkça birden çok namazın kılınabileceğini göstermiş ve bu sûretle ümmetine kolaylık sağlamıştır. Peygamber'in bu uygulamalarına dayanarak abdest

²⁴³ Taberî, *Taberî Tefsiri*, 3: 231.

²⁴⁴ Karaman v. dğr., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2: 225.

²⁴⁵ Râcih, *Muhtasarı Tefsiri İbn Kesîr*, 1:545.

²⁴⁶ Taberî, *Taberî Tefsiri*, 3: 220.

bozulmadıkça her namaz için yeniden abdest almanın farz olmayıp mendup olduğu ve mestler üzerine meshin de caiz olduğu hükmüne varılmıştır.²⁴⁷

Büyük manevi kirlilik hali olan cünüplük gusül yapmayı gerektirir. Çünkü gusül, namaza ön hazırlık şartlarından biri olan hadesten taharet yollarından biridir. Hükmi kirlilik durumlarını ifade eden cünüplük durumunda ve hayız ve nifas hallerinin son bulmasıyla dinen yükümlü olan kimselerin gusletmeleri farzdır. Gusül, Hanefilere göre ağız ve burun içi dahil olmak üzere bütün vücudun temiz su ile yıkanması şeklinde olur. Ağız ve burna su vermek gusülde farzdır. Suyun bulunmaması veya kullanma imkânının olmadığı durumlarda gusül yerine temiz toprakla teyemmüm yapılabilir.²⁴⁸ Teyemmüm Nisâ sûresi 43. ayette detaylı olarak anlatılmıştır.

Teyemmüm hükmünü içeren bu ayet, Hz. Peygamber bir sefer dönüşünde yanında bulunan eşi Hz. Aişe'nin gerdanlığını yitirmesi üzerine nazil olmuştur. Hz. Aişe gerdanlığını kaybedince Rasulullah sahabilerle birlikte onu aramaya başlayınca susuz bir yerde geceleme zorunda kalmışlar ve sabah namazını kılmak için abdest alacak su bulamamışlardır. İşte bu ayet, mü'minlerin bu gibi durumlarla karşılaşması halinde teyemmüm hükmüyle onlara kolaylıksağlamış ve daha önce Hz. Peygamber'in uygulamalarıyla farz kılınan abdest ve guslün hükmünü pekiştirmiştir.²⁴⁹

Yüce Allah, mü'mim kulları için güçlük değil kolaylık murat ettiğini beyan ederek İslâm'da kolaylığın esas olduğunu bildirmiştir. Zira hadesten taharet şartını sağlayabilmek için suyun bulunmaması ya da kullanılma imkânının olmaması durumlarında temiz toprakla teyemmüm yapılabilme ruhsatı verilmiştir. Aynı şekilde hasta iken veya yolculuk esnasında cünup olanlar gusul yerine temiz toprakla teyemmüm edebilirler.²⁵⁰

²⁴⁷ Karaman v. dğr., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2: 225.

²⁴⁸ Karaman v. dğr., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2: 226.

²⁴⁹ Karaman v. dğr., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2: 226.

²⁵⁰ Karaman v. dğr., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2: 226.

2.2.2.16. Allah’a Tevekkül

“Ey iman edenler! Allah’ın üzerinizdeki nimetini hatırlayın ki bir topluluk size tecavüz etmeye niyetlendiğinde onların ellerini sizden çekmişti. Allah’tan da korkun mü’minler yalnız Allah’a tevekkül etsinler.” (el-Mâide 5/11)

Yüce Allah’ın, ayette mü’minlere lutfettiği nimetin ne olduğuna dair müfessirlerce farklı görüşler beyan edilmiştir. Bir rivayete göre Rasulullah, yanlışlıkla öldürülen Amir oğullarından iki kişinin diyetlerini ödeme hususunda yardımcı olmak için Nadr oğulları Yahudilerine gitti. Onlar da Rasulullah’a suikast düzenlemişlerdi. Yüce Allah da bu durumu vahiy ile Rasulullah’a bildirip O’nu düşmanların saldırısından korumuştur. Ayette zikredilen nimet bu duruma işaret etmektedir.²⁵¹

Abdullah b. Abbas’tan nakledilen bir diğer rivayete göre ayette zikredilen nimet ile Yüce Allah’ın Rasulullah’ı içine zehir kattıkları bir yemekle öldürmek isteyen Yahudilerin suikastinden kurtarması kastedilmektedir.²⁵²

Allah’ın, ayette lutfettiğini beyan ettiği nimetin, Batn-ı Nahle gazvesinde Rasulullah’a düşmanlarının kendileri namaz kılarken saldırıya geçeceklerini bildirmesi ve korku anlarında nasıl namaz kılınacağını açıklaması da söz konusu nimetin ne olduğuna dair yorumlardan biridir.²⁵³

Taberi’ye göre ayette zikredilen nimet ile Yüce Allah’ın Rasulullah’ı, Nadr oğulları Yahudilerinin suikastinden kurtarmasına işaret edilmiştir. Zira bunu takip eden ayetlerde Yahudilerin çirkin sıfatlarından bahsedilmekte, Allah’a ve peygamberlerine ihanet ettikleri bildirilmektedir. Dolayısıyla ayette mü’minlere ve Rasulullah’a el uzatmak isteyenler Yahudilerdir.²⁵⁴

İbn Âşûr’a göre ayette Hendek savaşına işaret edilmektedir. Hicretin beşinci yılında Mekkeliler ile birlikte bazı Arap kabileleri Medine’de Müslümanlara

²⁵¹ Taberî, *Taberî Tefsiri*, 3: 242.

²⁵² Taberî, *Taberî Tefsiri*, 3: 242.

²⁵³ Taberî, *Taberî Tefsiri*, 3: 242.

²⁵⁴ Taberî, *Taberî Tefsiri*, 3: 243.

saldırdılar. Saldırı haberini alan Hz. Peygamber Medine’yi savunmak için düşmanın girebileceği yerlerde, şehrin çevresine hendekler kazdırdı. Bir ay süren kuşatmanın sonunda ayette “...onların ellerini sizden çekmişti...” ifadesi ile belirtildiği gibi Allah’ın “nimet” olarak zikredilen yardımını ulaştı. Hz. Peygamber ve sahabilerin uyguladıkları savaş taktikleri sayesinde düşman bölünmüş ve birbirlerine olan güvenlerini kaybetmişlerdi. Bunlarla birlikte şiddetli fırtına, yağmur ve Allah’ın diğer yardımları sayesinde düşman yenilmiş ve savaş Müslümanların zaferiyle sonuçlanmıştır.²⁵⁵

Ayetin devamında “...iman edenler sadece Allah’a güvensinler...” ifadesi ile mü’minler Allah’ın emir ve yasaklarına uymaya davet edilmekte ve Allah’a verdikleri ahde sadık kalmaları emredilmektedir. Ayrıca mü’minlerden kaza ve kadere teslim olup Allah’ın zaferine ve yardımına güvenmeleri istenmektedir.²⁵⁶

2.2.2.17. Helâller ve Haramlar Hususunda İlâhî Sınırları Aşmamak

“Ey iman edenler! Allah’ın size helâl kıldığı temiz ve güzel şeyleri kendinize haram edip de haddinizi aşmayın. Haddini aşanları Allah elbette sevmez.” (el-Mâide 5/87)

Yüce Allah bu ayetle mü’minlere helâl kılınan hususlarda kendilerini mahrum etmelerini yasaklamakta ve bu sûretle takvaya erişmeye çalışanların yanlış yolda olduklarını beyan etmektedir. Ayetin nüzul sebebi ile ilgili Ebû Kılabe’den şöyle rivayet edilmektedir: “ Hz. Peygamber’in sahabilerinden bazıları dünyayı bırakmayı, kadınları terk etmeyi ve ruhbanlaşmayı arzulamışlardı. Bunun üzerine Hz. Peygamber ayağa kalktı onlar hakkında çok sert konuştu ve dedi ki: “Sizden öncekiler kendilerine dini zorlaştırarak helak oldular. Onlar dini kendilerine zorlaştırdılar. Allah da zorlaştırdıkları şekliyle dinlerini onlara meşru kıldı. Bugünkü manastır ve kiliselerde bulunan insanlar onların kalıntılarıdır. Siz, Allah’a kulluk

²⁵⁵ Karaman v. dğr., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2: 230.

²⁵⁶ Taberî, *Taberî Tefsiri*, 3: 243.

edin, hiçbir şeyi O'na ortak koşmayın. Hac ve umre yapın. Dürüst olun ki size de dürüst davranılsın.”²⁵⁷ Ebû Kılabe'ye göre ayet böyle kimseler hakkında indirilmiştir.

Kendinizi yoksun bırakmayın ya da haram saymayın şeklinde tercüme edilen “lâ tüharrimû” (لا تحرموا) emri kişinin sadece kendisini değil kendisi ile birlikte en yakın çevresini de kapsamaktadır. Zira kaçınılması istenen durumun zararları hem insanın kendisini hem de kendisi ile birlikte en yakınlarını etkilemektedir. Bu durumda ayetin “kendinizi ve başkalarını Allah'ın size helâl kıldığı güzelliklerden yoksun bırakmayın” şeklinde anlaşılması daha isabetli olur.²⁵⁸

Ayette geçen “tayyibat” (طيبات) kelimesi, Muhammed Esed tarafından Taberi'nin “insanların arzuladığı ve kalplerinin eğilim duyduğu zevk verici şeyler” şeklindeki yorumuna dayanarak “hayatın güzellikleri” olarak tercüme edilmiştir.²⁵⁹

“Sınırı aşmayın” tâlimatı, “helâli haram kabul ederek Allah'ın hükümlerine sınırına girmeyin, başkalarının haklarına tecavüz etmeyin, helâl olsa bile verilen nimetlerden faydalanırken aşırılığa kaçmayın, israftan kaçınin, helâllerin sınırlarını zorlayıp bazı haramları helâl saymayın” şekillerinde yorumlanmıştır.²⁶⁰

Taberi, ayeti genel ifadesine uygun olarak “gerek haramlar gerekse helâller hususunda Allah'ın koyduğu sınırları aşmayın.” şeklinde yorumlamıştır. Ayetin nüzul sebebinin özel olması hükmünün genel olmasını engellemez. Dolayısıyla ayetin muhatabı, helâl ve haram sınırlarını aşan tüm mü'minlerdir.²⁶¹

2.2.2.18. İçki ve Kumarın Kesin Olarak Yasaklanması

“ Ey iman edenler! İçki, kumar, putlar ve kısmet çekilen zarlar hep şeytanın işinden birer pisliktir. Ondan kaçınin ki kurtuluşa eresiniz.” (el-Mâide 5/90)

Sarhoşluk veren içki, Kur'ân'da dört ayette ayrı ayrı zikredilmek sûretiyle aşamalı olarak yasaklanmıştır. Bir topluma mal olmuş alışkanlıklar ve meşru olmayan uygulamaların bir anda yasaklanması beraberinde toplumda sarsıntı

²⁵⁷ Taberî, *Taberî Tefsiri*, 3: 370.

²⁵⁸ Karaman v. dğr., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2: 330.

²⁵⁹ Esed, *Kur'ân Mesajı*, 210.

²⁶⁰ Karaman v. dğr., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2: 330.

²⁶¹ Taberî, *Taberî Tefsiri*, 3: 373.

meydana getirmesini kaçınılmaz hale getirir. İşte bu durumun meydana getireceği zararları görmemek için toplumda yaygın olan alışkanlıkların kaldırılması tedrici bir yöntem ile gerçekleştirilmiştir. Böylece insanlara içki, kumar ya da toplumda kök salmış başka uygulamaların olumsuzlukları ve kötülükleri üzerinde düşünme fırsatı verilerek bu yasaklamaları benimsemeleri sağlanmıştır. Hz. Aişe'den rivayet edilen “Şayet Kur’ân’ın ilk ayetleri içki içmeyin ve zina etmeyin hükümlerini getirseydi insanlar Hz. Peygamber’in etrafından dağılırlardı” şeklindeki sözleri de İslâm’da tedricilik yönteminin kaçınılmaz bir gereklilik olduğunu açıklar mahiyettedir.²⁶²

İçki ile ilgili ayetlerin ikisinde kumar da zikredilmiştir. İlk olarak Mekke döneminde inen nahl sûresi 67. ayette insanların hurma ile üzüm suyundan hem içki hem de tatlı yiyecek olarak faydalandıkları belirtilmiş ve insanlardan bu iki meyveyi yaratıp veren Allah’a karşı minnettar olmaları istenmiştir. Bakara sûresi 219. ayette ise içki ve kumarın bazı faydaları bulunmakla birlikte zararının daha büyük olduğu bildirilmiştir. Üçüncü aşamada kısmi bir yasaklama ile Nisâ 43. ayette sarhoş iken namaz kılmak men edilmiştir. Konumuz olan ayette ise “içki, kumar... şeytan işi iğrenç şeylerdir. Bunlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz.” beyanı ile kesin olarak yasaklanmıştır.²⁶³

Ayette geçen “dikili taşlar” olarak tercüme edilen ensab (الانصاب) Araplar’ın üzerinde putlar adına kurban kesmek amacıyla diktikleri taşlardır.²⁶⁴“Fal okları” diye tercüme edilen (الزلام) ezlam ise cahiliye dönemi Araplarında bir işe girişmeden önce o işin neticesinin hayırlı olup olmadığını anlamak için kullanılan oklardır. Tevhid inancına aykırı bu davranışlar, ayette içki ve kumar yasağının devamında zikredilmiş olup, Allah Tealâ’nın razı olmadığı, bir mü’mine yakışmayan çirkin fiiller olarak beyan edilmiştir.²⁶⁵

²⁶² Karaman v. dğr., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2: 336.

²⁶³ Taberî, *Taberî Tefsiri*, 3: 385.

²⁶⁴ Taberî, *Taberî Tefsiri*, 3: 386.

²⁶⁵ Karaman v. dğr., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2: 338.

2.2.2.19. İhram Yasakları

“ Ey iman edenler! İhramda bulunup da avlanmanız yasak olduğu bir sırada ellerinizin ve mızraklarınızın yetişebileceği bir av bolluğu ile muhakkak Allah sizi imtihan edecektir –ta ki görmediği halde Allah’tan korkanları Allah böylece meydana çıkarsın. Bundan sona kim bu hükümleri çiğnerse onun için pek acı bir azap vardır.” (el-Mâide 5/94)

Ayet, Allah’ı görmedikleri halde tam bir teslimiyetle O’na inanarak emirlerini yerine getirip, yasaklarından kaçınanları ortaya çıkarmak için ilahi bir sınavın haberini veriyor. Hz. Peygamber, umre yolculuğu yaptığı sırada yanındakilerle Ten’im denen yere vardıklarında Müslümanların etrafında irili ufaklı çeşitli av hayvanları belirdi. Bu hayvanlar kendilerine o kadar yakındı ki mızraklarını dürtsele yetişebilecekler hatta isteseler elleri ile tutabileceklerdi. Ancak ihramlı oldukları için onları avlamaları yasaktı. Bu yasağı çiğnememek için nefislerine hakim olmakta zorlanıyorlardı. Söz konusu hadise ayetin nüzul sebebi olarak rivayet edilmektedir.²⁶⁶

Ayette zikredilen “elin ulaşacağı av” ile kastedilen yaban eşiği, yaban sığırı, geyik gibi hayvanlardır. Abdullah b. Abbas’a göre ise ihrama giren kişinin elinin ulaşacağı av ile gücü zayıf olan hayvanlar kastedilmiştir. Yüce Allah bu gibi hayvanlar ile ihramlı kişileri imtihan eder. Çünkü ihramlıların bu gibi hayvanları yakalamaları kolaydır.²⁶⁷

İlâhî emir ve yasaklamaların yarar- zarar anlayışına dayalı olarak muhatapları tarafından değerlendirilip anlamlandırılması mümkündür. Mesela içki ve kumar yasağında aslen bir sınama vardır ancak muhatapları tarafından yarar ve zararı akılla kavranabilen bir hüküm içermektedir. Dolayısıyla bu yasağa uymak sırf Allah’ın isteğine mutlak teslimiyeti değil, insanın iyi ya da kötü olanı değerlendirip bir karara varma sonucunu kapsar. Dolayısıyla nefse hizmet anlamı taşır. Bu özelliğe sahip dinî hükümlerin yanısıra insanlar tarafından dünyevi herhangi bir yararının gözlemlenemediği, kişinin kendi dindarlığını test etmesine imkân tanıyan, sırf

²⁶⁶ Karaman v. dğr., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2: 342.

²⁶⁷ Taberî, *Taberî Tefsiri*, 3: 394.

Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak için uyulması gereken dini hükümler mevcuttur. Konumuz olan ayetin içerdiği ihram yasakları bu türden bir hükmü kapsamaktadır. Bunlara “taabbüdi hükümler” denir. Bu hükümlere uymak Allah'ın birliğine, kudretine tam bir teslimiyetle inanıp, O'ndan gelen her buyruğa tam bir kulluk bilinci içerisinde boyun eğip sadece Allah'ın hoşnutluğunu gözetmekle gerçekleşir.²⁶⁸

Ayet ihramlı kişileri koyduğu yasakla eğitmektedir. Şöyle ki imkân olduğu halde nefse karşı dizginleri elde tutmak, bulunmayan bir imkândan vazgeçmekten daha zordur. Nitekim mahrumiyetler içerisinde olan bir kimsenin ibadet amacıyla açlığa katlanmasıyla önünde mükemmel bir sofraya bulunduğu halde ibadet maksadıyla açlığa direnen kimsenin durumu bir değildir. Yüce Allah bu ayetle ihram yasaklarının uygulanması ile ilgili ilk Müslümanları imtihan ettiğinin haberini vermiş ve bu konuda örnek davranışlar sergilemelerini istemiştir. Diğer Müslümanlar da bu ayetle diğer taabbüdi hükümlerde aynı anlayış ve davranışı korumaya davet edilmişlerdir.²⁶⁹

“ Ey iman edenler! İhramlı iken avlanmayın. Sizden kim ihramlı iken kasten bir av hayvanını öldürürse onun için öldürdüğü hayvanın muadili olarak sizden adil iki kişi, tarafından kıymeti takdir edilmek ve Harem-i şerife gönderilmek üzere bir kurban cezası vardır. Yahut fakirleri doyurmak veya ona denk gelecek şekilde oruç tutmak sûretiyle bir kefarete gerekir –ta ki işlediği günahın vebalini tatmış olsun. Allah geçmiş kusurlarınızı affetti. Bundan sonra kim eskiye dönerse Allah ona layık olduğu cezayı verir. Allah izzet sahibidir, dilediğini yapmaya kadirdir; intikam sahibidir, hükmüne isyan ve inkarla karşılık verenleri cezasız bırakmaz.” (el-Mâide 5/95)

Ayet, hac ve umre için ihrama girmiş insanların karada yaşayan av hayvanlarını avlamasını yasaklamıştır. İslâm âlimlerinin çoğuna göre eti yenilsin veya yenilmesin bütün kara hayvanları av hayvanlarından sayılır. Ancak Hz. Peygamber'in bir hadisine göre beş cins hayvan av hayvanlarından değildir. Bunlar ise karga, delice kuşu, akrep, fare ve kuduz köpektir.²⁷⁰

²⁶⁸ Karaman v. dğr., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2: 343.

²⁶⁹ Karaman v. dğr., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1: 343.

²⁷⁰ Taberî, *Taberî Tefsiri*, 3: 396.

İhramlı bir kimse ister ihramlı olduğunu hatırlayarak ister ihramlı olduğunu unutmuş durumda av hayvanını kasıtlı bir şekilde öldürsün isterse kaza ile öldürmüş olsun bütün bu durumların karşılığı olarak ayette belirtilen kefaretlere birini ödemesi gerekir. Yasağa aykırı davranan yükümlülere ayette ceza olarak üç seçenek sunulmuştur. Bunlardan birincisi, dindar, âlim, faziletli ve fakih olan iki adil kimsenin vereceği hükme göre öldürülen av hayvanının, ehli olan hayvanlardan karşılığını harem bölgesinde kurban etmektir. İkincisi, kurban edilecek hayvanın değeri kadar gıda maddesini fakirlere dağıtmaktır. Üçüncü seçenek ise her fakire verilecek gıda maddesi yerine bir gün oruç tutmaktır.²⁷¹

2.2.2.20. Öncelikli Olarak Dinî Yükümlülükleri Yerine Getirmek ve Faydasız Sorulardan Kaçınmak

“Ey iman edenler! Açıklandığı takdirde sizi üzecek olan şeyleri sormayın. Eğer Kur’ân’ın vahyolunduğu sırada soracak olursanız o da size açıklanır. Bir şey size açıklanmamışsa Allah onu sizden affetmiş, sizi onunla sorumlu tutmamıştır. Allah gafurdur, günahları çok bağışlar; hâlimdir, kullarına yumuşaklıkla muamele eder.” (el-Mâide 5/101)

Ayetin nüzul sebebi ile ilgili üç farklı görüşü destekleyen rivayetler bulunmaktadır. Bunlardan birincisi Hz. Peygamber’den sahabiler tarafından babalarının kim olduğu ve develerinin nereye gittiğine varan soruların sorulmasıdır. İkinci olarak, hac farz kılındıktan sonra sahabiden birinin, haccın her yıl mı yoksa ömürde bir kez mi farz olduğuna dair Hz. Peygamber’e soru sorması üzerine ayet nazil olmuş ve Hz. Peygamber’den çokça sorular sorarak bir kısım emir ve yasakların gelmesine sebebiyet vermek yasaklanmıştır. Üçüncü görüşe göre ise konumuz olan ayetten sonra gelen 103. ayetteki “bahire, saibe, vasile ve ham” türü hayvanların durumlarını sormaları üzerine nazil olmuştur.²⁷²

Mü’minlere Allah ve Peygamber tarafından birtakım emir ve yasaklamalar getirilmesi din sahibi olan yüce Allah’ın irade etmiş olmasıyla gerçekleşir.

²⁷¹ Taberî, *Taberî Tefsiri*, 3: 396.

²⁷² Taberî, *Taberî Tefsiri*, 3: 417, 419 – 420.

Dolayısıyla ayette mü'minlerden Kur'ân'ın indirilmiş olmasından sonra detaylara ilişkin soru sorulmasını terk etmelerinin istenmiş olması, dinin tamamlanmasının vahiy sürecinde gelen sorulara bağlanmış olmasını gerektirmez. Bununla birlikte bazı dinî hükümler, Hz. Peygamber tarafından İlâhî irade neticesinde olayların doğal akışı içinde ve gelen sorular üzerine tebliğ edilmiştir.²⁷³

Vahiy sürecinde bazı dinî yükümlülüklerin sorular üzerine bildirilmiş olmasından ayette mü'minler, yersiz sorular sormamaya ve ısrarcı tavırlardan kaçınmaya davet edilmişlerdir. Zira ayrıntılar üzerinde fazlaca sorular sorulması çözüm arayışında –farz olmadığı halde- yeni farzlar ortaya çıkarabilir. Ayetin mesajı indirildiği dönemle sınırlı olamayıp, günümüzde ve gelecekte de tüm mü'minlerden Kur'ân'ın ve Hz. Peygamber'in açık şekilde ortaya koyduğu emir ve yasaklamalara uymaları bunun dışında kendi anlayışlarını ya da yaşadıkları toplumun gelenek ve göreneklerini dinden saymaya kalkışmamaları istenmektedir.²⁷⁴

Muhammed Esed, konumuz olan ayeti Kur'ân'ı anlama yöntemlerinden siyak-sibak bağlamında doğrudan 99. ayet ile açıklamaya çalışmıştır. “Peygamber, kendisine emanet edilen mesajı tebliğ etmekten başka bir şeyle sorumlu değildir.” (el-Bakara 2/99) ayeti ile aynı sûrenin 3. ayetinde geçen “...Bugün dininizi sizin için kemale erdirdim...” İlâhî beyanı birlikte mütalaa edildiğinde Kur'ân'ın ve Hz. Peygamber'in açık şekilde beyan etmiş olduğu emir ve yasaklamalar dışında mü'minlerin bunlardan başka ek kurallar çıkarmaya çalışmamaları gerekir. Zira Kur'ân ve mütevatir hadisin öngördüğü kurallar dışında ilave yükümlülükler beraberinde zorlukları da getirir. Bazı İslâm âlimleri, bu ayete dayanarak İslâm hukukunun Kur'ân'ın ve Hz. Peygamber'in emirlerinin zahiri anlamlarından çıkarılan açık kurallardan başka bir şeyi kapsamadığı görüşündedirler. Ancak böyle bir düşünce Müslüman toplumlarında gerekli görüldüğünde Kur'ân ve sünnet ışığında düzenlemeler yapmayı engellemez. Ayrıca ayet, bazı konulara değinmemekle bunları mü'minlerin tercihi bırakmakta böylece mü'minlerin kendi

²⁷³ Karaman v. dğr., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2: 348.

²⁷⁴ Karaman v. dğr., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2: 348.

vicdanları ve toplumun menfaatleri doğrultusunda hareket etmelerine imkân tanımaktadır.²⁷⁵

2.2.2.21. Kendi Sorumluluklarının Bilincinde Olan Mü'minin Yanlış Yola Sapan Kimselerden Mes'ul Tutulmaması

“Ey iman edenler! Siz kendinize bakın. Siz doğru yolda oldukça sapıtmış olanlar size zarar veremez. Hepinizin dönüp varacağı yer Allah'ın huzurudur; yaptıklarınızı O size bildirecektir.” (el-Mâide 5/105)

Bir mü'minin, başkalarına yardımcı olabilmesi, toplumun ilerlemesi ve gelişmesinde olumlu katkılar sağlayabilmesi öncelikli olarak kendi sorumluluklarını yerine getirme şartına bağlıdır. Yüce Allah, ayette bu hakikate işaret ederek mü'minin, sorumluluklar hususunda kendi iç denetimini sağladıktan sonra yanlış yola sapmış insanlardan zarar gelebileceğini düşünerek emr-i bi'l- ma'ruf nehiy ani'l- münker vazifesini ihmal veya terk etmemesi gerektiğini beyan etmektedir.²⁷⁶

Müfessirler tarafından ayetin izahına ilişkin farklı görüşler serdedilmiştir. Bu görüşlerden birinin izahı şöyledir: Bir Müslüman, insanlara Allah'ın emrettiğini emreder ve yasakladıklarından nehyederse, insanlar da bu emir ve yasaklamalara uymadıkları takdirde artık o Müslümanlardan başkalarının sorumlulukları düşer ve o Müslümanlar kendilerini düzeltmekle yükümlüdürler.²⁷⁷

Abdullah b. Abbas ve Hasan-ı Basri'den rivayet edilenlere göre ise ayette mü'minlere, emir ve yasaklarda, haram ve helâllerde Allah'a itaat etmeleri emredilmiş ve yanlış yola sapıtmış olanların itaat edenlere zarar vermeyeceği bildirilmiştir.²⁷⁸

Said b. el- Müseyyeb, Hz. Ebubekir ve Huzeyfe'den nakledilen bir başka görüşe göre ise mü'minler, insanlar itaat etse de etmese de iyiliği emredip kötülükten

²⁷⁵ Esed, *Kur'ân Mesajı*, 215.

²⁷⁶ Karaman v. dğr., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2: 351.

²⁷⁷ Taberî, *Taberî Tefsiri*, 3: 430.

²⁷⁸ Taberî, *Taberî Tefsiri*, 3: 432.

sakındırmak zorundadırlar. Bu vazifelerini yerine getirdikten sonra insanların yanlış yola sapmasından mes'ul değillerdir.

Konumuz olan ayet, zamanla insanlar tarafından “mü'minleri emr-i bi'l-ma'ruf nehy-i ani'l-münker vazifelerinden muaf tutmuştur” anlayışıyla yorumlandığından Hz. Ebu Bekir mü'minleri bu konuda uyarmıştır. Kays b. Ebi Hazım'dan nakledilen bir rivayete göre Hz. Ebu Bekir, insanlara şöyle demiştir: “Ey insanlar; sizler “Ey iman edenler, siz kendinizi koruyun. Siz doğru yolda olursanız başkasının sapması size zarar vermez.” ayetini okuyorsunuz. Ben de Hz. Peygamber'in şöyle dediğini işittim: “Şüphesiz ki insanlar zâlimi görür de ona zulmünden el çektirmezlerse, Allah'ın onları genel bir ceza ile cezalandırması yakındır.”²⁷⁹

Müfessirlerin bir kısmı ise ayeti “Ey iman edenler, siz kendinizi koruyun. Siz doğru yolda olursanız ehl-i kitabın yoldan sapıp, kâfir olması size zarar vermez” şeklinde yorumlamışlardır. Bir başka anlayışa göre ise ayet, “Ey iman edenler, siz kendinizi koruyun. Siz doğru yolda olursanız hak dinden sapanlar size zarar vermez.” şeklinde anlaşılmıştır.²⁸⁰

Taberi de ayetin izahına ilişkin belirtilen görüşlerden Hz. Ebu Bekir'den nakledilen görüşün daha doğru olduğunu beyan etmiştir. O'na göre ayette mü'minlerden Allah'a itaat edip emir ve yasaklarına uymak sûretiyle yükümlülüklerini yerine getirmeleri istenmiştir. Mü'minlere, farz olan iyiliği emredip, kötülükten sakındırma görevlerini yerine getirdikten sonra yanlış yola sapanlardan sorumlu olmadıkları belirtilmiştir.²⁸¹

²⁷⁹ Taberî, *Taberî Tefsiri*, 3: 433.

²⁸⁰ Taberî, *Taberî Tefsiri*, 3: 433.

²⁸¹ Taberî, *Taberî Tefsiri*, 3: 433.

2.2.2.22. Kişisel İhtiraslarını Her Şeyin Üstünde Tutan Din Temsilcilerini ve Allah Yolunda Harcama Yapmaksızın Servet Biriktirenleri Bekleyen Acı Azap

“Ey iman edenler! Hahamlardan ve papazlardan birçoğu halkın malını haksız yere yerler ve onları Allah’ın yolundan alıkoyarlar. Altını ve gümüşü biriktirip de onu Allah yolunda harcamayanları ise acı bir azapla müjdele.” (et-Tevbe 9/ 34)

Ayette, Yahudi ve Hıristiyan din adamlarının dini istismar ederek haksız yere kazanç elde ettikleri ve insanları Allah yolundan alıkoyma çabası içinde oldukları belirtilmiştir. Bu kimseler, verdikleri hükümler karşılığında rüşvet almak, ilâhî kitapları tahrif ederek yazdıkları nüshaları satmak, duaların kabulüne aracı olacakları gerekçesiyle bağış almak, günah çıkarma karşılığında ücret almak gibi yolları kullanarak halktan haksız yere kazanç elde etmektedirler. Bu durum dile getirildikten sonra ayetin devamında temel iktisadî mübadele araçları olan altın ve gümüşü stok ederek ekonomik dengenin bozulmasına sebebiyet verenlerin acı bir azaba çarptırılacaklarının haberi verilmektedir.²⁸²

Ayette altın ve gümüşü biriktirenleri bekleyen azabın haberi verilirken, altın ve gümüşü biriktirenlerden “Allah yolunda harcayanlar” istisna edilmiştir. Bu sınırlama, Allah’ın hoşnut olacağı yollara harcamak üzere makul birikim sağlayan kişilerin, ayette sözü edilen yergi konusunun failleri olmadıklarını gösterir.²⁸³

Ayette geçen “altın ve gümüşü biriktirme” ifadesinden neyin anlaşılması gerektiğine dair farklı görüşler beyan edilmiştir. Abdullah b. Ömer ‘den bu hususla ilgili rivayet şöyledir: “Zekâtını verdiği her türlü mal, yere gömülüp depolanmış olsa dahi biriktirilmiş mal değildir. Buna karşılık zekâtı verilmeyen her mal, Allah’ın Kur’ân’da zikrettiği biriktirilmiş maldır. Sahibi ahirette bu mal ile dağlanacaktır. Bu mal, biriktirilip, gömülmemiş olsa bile.”²⁸⁴

²⁸² Karaman v. dğr., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2: 762.

²⁸³ Karaman v. dğr., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2: 762.

²⁸⁴ Taberî, *Taberî Tefsiri*, 4: 286.

2.2.2.23. Allah’a Kulluk Vazifesinin Gereği Olan İbadetleri Yerine Getirmek ve İyilik Yapmak

“Ey iman edenler! Rükû edin, secdeye varın, Rabbinize ibadet edin ve hayır işleyin ki kurtuluşa eresiniz.” (el-Hac 22/77)

Yüce Allah, bu ayetle Allah’a kulluğun gereği mü’minlerden rükuya varıp secdeye kapanmalarını yani namaz kılmalarını ve dahası genel anlamıyla farz olan tüm ibadetleri yapmalarını istemiştir. Ayette bunlardan başka bir de cihad da dahil Allah’a kulluk vazifelerinin tamamını ve yaratılmışlara da iyilik etmeyi kapsayan genel anlamdaki iyiliklerin yapılması emredilmiştir.²⁸⁵

2.2.2.24. Mü’minlerin Kötülüğü Emreden Şeytana Uymaktan Sakındırılması

“Ey iman edenler! Şeytanın izini takip etmeyin. Kim şeytanın izini takip ederse bilsin ki o çirkin ve kötü şeylere teşvik eder. Eğer üzerinizde Allah’ın lütuf ve merhameti olmasaydı hiçbiriniz hayatı boyunca günahtan temizlenemezdi. Fakat Allah, dilediği kulunu temize çıkarır. Allah, her şeyi hakkıyla işiten ve bilendir.” (en-Nûr 24/21)

Taberi, Nûr sûresinin bundan önceki ayetlerinin konu edildiği husussa binaen ayeti, onlara dayanarak açıklamaya çalışmış ve iffetli kadınlara yapılan iftiralara aldanmanın şeytanın adımlarına uymanın bir neticesi olduğunu belirtmiştir.²⁸⁶ Muhammed Esed de benzer bir yorumla ayette geçen “münker” kavramından hareketle ayetin iffetli kadınlara iftira edenlerle bağlantılı olduğu görüşündedir. Zira münker kavramının buradaki kullanımını Nahl sûresi 90. ayetteki kullanımıyla aynı manayı içermektedir. Buna göre münker, Zemahşeri’nin tanımıyla “akla, mantığa, sağduyuya uymayan, bunlara aykırı olan şeylerdir.” Bu açıklamada insanın algı ve kavrayış gücünü aşan hususlar kastedilmemektedir. Dolayısıyla terim, zihnen kabul

²⁸⁵ Karaman v. dğr., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2: 762.

²⁸⁶ Taberî, *Taberî Tefsiri*, 6: 130.

edilmesi mümkün olmayan önermelerle birlikte fiilen uygunsuz ve zararlı olduğundan kaçınılması gereken tutum ve davranışları kapsamaktadır.²⁸⁷ Dolayısıyla ayet, münker kavramının kapsadığı davranışlara sahip kimseleri bundan sakındırmakta –özelde ayetin konu edindiği davranış başkalarının iffet ve namusuna kara çalmak- ve söz konusu davranışları şeytanın adımlarını takip olarak beyan etmektedir.

Yüce Allah, dilediği kimseye tevbe ve kendisine dönmeyi ihsan etmiş olmakla ve onları, her türlü şirk, günah, kirler ve kötü huylardan temizlemekle onlara lütuf ve merhamet bahşetmiştir. Bu kimseler ancak Allah'ın bu lütfu ve merhameti sayesinde hayır elde edebilir ve temize çıkabilirler.²⁸⁸

2.2.2.25. Allah'ın Dinine Destek Olmak

“Ey iman edenler! Allah dininin yardımcıları olun. Nasıl ki Meryem oğlu İsa havarilere “Allah yolunda davette benim yardımcıları kimlerdir?” diye sormuş, havariler de “Allah dininin yardımcıları biziz demişlerdi.” İsrailoğullarından bir topluluk O'na iman etti, bir topluluk da kâfir oldu. Biz de iman edenlere düşmanlarına karşı kuvvet verdik ve üstün geldiler.” (es-Saf 61/14)

Sûrenin 10. Ayetinde soru üslûbunda ahiret saadetinin nasıl elde edileceğine dair bir ipucu verilmekte ve konumuz olan ayet de dahil müteakip ayetlerde ebedî kurtuluşu kazandıracak ticaret açıklanmaktadır. Ayette sözü edilen Allah'ın dinine içtenlikle destek olanlar, Hz. İsa'nın hayatından canlı bir örnek verilerek büyük fetihler ve zaferlerle ve sonunda en büyük başarı olan ahiret mutluluğuna erişmekle müjdelenmektedirler. Hz. İsa'ya iman edenler, büyük sıkıntılara maruz kalsalar da sonun da üstünlük elde etmişlerdir. Ayette bu tarihî gerçeğe gönderme yapılarak Müslümanların bundan ders çıkarmaları istenmektedir. Ayetin “Böylece üstün geldiler” şeklinde çevrilen kısmı “Allah Hz. Muhammed'i gönderip iman eden kimseleri onaylayan bildirimlerde bulununca özellikle Hz. İsa'nın Allah'ın kelimesi

²⁸⁷ Esed, *Kur'ân Mesajı*, 549,710.

²⁸⁸ Râcih, *Muhtasarı Tefsiri İbn Kesîr*, 4:165.

olduğunu beyan edince onların delilleri açık hale geldi veya delillerinin üstünlüğü ortaya çıktı.” gibi manalarda açıklanmıştır.²⁸⁹

2.2.2.26. Zikir

“Ey iman edenler! Allah’ı çok zikredin.” (el-Ahzâb 33/41)

Sözlükte “bir şeyi anmak, hatırlamak” anlamlarına gelen zikir, terim olarak “Allah’ı anmak ve unutmamak sûretiyle gafletten ve nisyandan kurtuluş” demektir. Allah’ı zikretmenin çeşitli şekilleri vardır. Allah’ı dille hamd, tesbih ve tekbir şekliyle övmek, nimetlerini anmak, bunları kalple hissetmek ve tefekkür etmek; kulluğun gereklerini akıl, beden ve mal ile yerine getirmek, namaz kılmak ve istiğfarda bulunmak, kevnî ayetler üzerinde düşünmek zikir şekillerindedir.²⁹⁰

Yüce Allah, bu ayetle kendilerine çeşitli nimetler verdiği mü’minlere, çokça zikretmelerini emrediyor. Ayette zikrin konusu ve şekline işaret edilmediği için yukarıda sayılan zikir çeşitlerinin tamamı emredilen zikrin kapsamındadır. Zikirde mü’minler için bol sevap ve güzel bir netice vardır. İmam Ahmed’den rivayet edilen bir hadise göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Dikkat edin, ben, sizin amellerinizin en hayırlısını, hükümdarınız katında en arınmışını ve sizin derecenizi en çok yükselterek sizin için altın ve gümüş infak etmekten daha hayırlı olan bir şeyi haber vereyim mi? Onlar: ‘Nedir, o ya Rasulullah?’ dediklerinde Hz. Peygamber: Yüce ve ulu olan Allah’ı zikirdir.” buyurdu.²⁹¹

Ayet, müteakip ayetle mütalaa edildiğinde zikirden namaz kastedilerek tenzih şeklindeki anmaya işaret edilmiştir. Allah’ı dil ve kalple anmak, düşünmek ve daima hatırlamak kulluğun vazgeçilmez enerjisini, hayat damarını teşkil etmektedir.²⁹²

“Ey iman edenler! Mallarınız ve evlatlarınız sizi Allah’ın zikrinden alıkoymasın. Kim bunu yaparsa işte onlar hüsrana düşenlerin ta kendisidir.” (el-Münâfikûn 63/9)

²⁸⁹ Karaman v. dğr., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 5: 340.

²⁹⁰ Topaloğlu – Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 348.

²⁹¹ Râcih, *Muhtasarı Tefsiri İbn Kesir*, 4:540.

²⁹² Karaman v. dğr., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 4: 389.

Ayette mü'minlerin mal ve evlatlarıyla meşgul olarak Allah'ı anmaktan geri kalmamalarının gerekliliği beyan edilmiştir. Gelip geçici mal ve evlatlarıyla aldananlar ise hüsrana uğrayacakları hususunda uyarılmışlardır. Dehhak'a göre ise "Allah'ı anmak" ifadesi ile beş vakit namaz ifade edilmiştir.²⁹³

Bir mü'minin ailesiyle ilgilenmesi, kazanç sağlayacak işlerle meşgul olması hayatın tabii akışı içinde insan doğasının bir gereğidir. Ancak bu ilgi ve meşguliyet hayatın gerçek anlamını unutturacak ve Allah'a kul olma bilincini yitirmeye yol açacak bir sapmaya neden olmamalıdır. Ayette insanı layık olduğu yerde tutacak temel davranışlardan Allah'ı anmanın ve kul bilincini sürekli zinde tutmanın gerekliliğine vurgu yapılmıştır.²⁹⁴

2.2.2.27. Peygambere Salât Getirmek

“ Peygambere Allah rahmet eder, melekler de dua eder. Ey iman edenler! Siz de O'na teslimiyetle salât ve selam getirin.” (el-Ahzâb 33/56)

Salât, sözlük anlamı olarak “ateşe tutmak, kızartmak” manalarına gelir. Dilimizde yaygın kullanım şekli kelimenin çoğulu olan “salâvat”tır. Terim olarak ise biri “dua” diğeri “namaz” olmak üzere iki anlam ifade etmektedir. Ayette mü'minlere emredilen Hz. Peygamber'e salât getirmek, O'na dua etmek, O'nu hayır ve övgü ile anmak demektir. Meleklerin salâtı da aynı şekilde dua, övgü ve tebrik ifade eder. Ayette, meleklerle birlikte Allah'ın peygambere salât ettiği haberi veriliyor. Allah'ın bir kuluna salâtı ise şüphesiz iltifat, şeref, lütûf ve rahmet ifade eder. Ancak Allah'a isnad edilen bu salât şeklinin mahiyetini ve keyfiyetini bilmek mümkün değildir. Bir rivayete göre Hz. Peygamber'e “Selamın nasıl verileceğini bildik, sana salât nasıl olacak?” diye sorulduğunda Hz. Peygamber namazların oturularında okuduğumuz salâvatı öğretmiş, “bana böyle salât edersiniz” buyurmuştur.²⁹⁵

²⁹³ Taberî, *Taberî Tefsiri*, 8:308.

²⁹⁴ Karaman v. dğr., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 5: 366.

²⁹⁵ Karaman v. dğr., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir* 4: 397-398.

Ayette ki “Siz de O’na salât ve selam okuyunuz” emri bağlayıcıdır ve emrin yerine getirilmesi gereklidir. Salât getirmenin zaman, mekân ve sayı hususunda açık bir izahı olmadığı için İslâm bilginleri buna dair farklı yorumlamalar yapmışlardır. Bununla birlikte ömür de bir kez Hz. Peygamber’e salâvat okumanın ve selam vermenin farz olduğuna dair fikir birliğine varmışlardır. O’nun adı anıldığında belirli aralıklarla salâvat getirmenin müstehap olduğunu ifade etmişlerdir. İbn Aşûr yaptığı araştırmalar neticesinde sahâbenin, Hz. Peygamber’in ismi her anıldığında ya da yazıldığında salâvatı da okuyup yazdıklarına dair bilgi bulamadığını yalnız her ismi geçtiğinde değil de O’nun bazı davranış ve niteliklerini konuştuklarında salâvat getirdiklerini kaydetmektedir. Kitapların başlangıcında salâvata yer verilmesi Harûnürreşid döneminde hicri 181 yılında başlamıştır. Hz. Peygamber’in isminin her geçtiği yerde salâvatı okumak ve yazmak ise hicri IV. asırda hadisçiler tarafından adet haline getirildiği düşünülmektedir.²⁹⁶

2.2.2.28. İlâhî Yardımın Tahakkuku

“Ey iman edenler! Siz Allah’ın dinine yardım ederseniz O da size yardım eder ve size sebat verir.” (el-Muhammed 47/7)

Allah’ın hiçbir şekilde yardıma ihtiyacı olmadığına göre ayette zikredilen Allah’a yardım mecazî olarak meâlde de tercüme edildiği gibi O’nun dinine yardım, peygamberine yardım demektir. Ayet aynı zamanda bir sünnetullahı da ışık tutmaktadır. Şöyle ki dünya hayatı imtihan için yaratıldığından, Allah Teala yardımını, kulun üzerine düşen vazifeyi yerine getirmiş olmasına, hem sözlü hem de amel ve çabalarıyla fiilî duasını da yapmış olmasına bağlamıştır. Kul, iyilik yapmak için bir adım atarsa Allah yardım ve ödül olarak bin adım atmaktadır.²⁹⁷

²⁹⁶ Karaman v. dğr., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir* 4: 398.

²⁹⁷ Karaman v. dğr., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 5: 49.

2.2.2.29. Cuma Namazı

“Ey iman edenler! Cuma günü namaz için ezan okunduğunda alışverişi bırakın ve Allah’ın zikrine koşun. Eğer bilseniz bu sizin için daha hayırlıdır.” (el-Cum’a 62/9)

Cuma günü öğle vaktinde toplu bir şekilde öğle namazı yerine kılınan namaza Cuma namazı denir. Belli şartlar dahilinde Cuma namazının farz olduğu icma ile sabittir. Kaynaklara göre Cuma namazının tarihçesi ikinci akabe biatının gerçekleştiği döneme dayanmaktadır. On iki kabile sorumlusuna başkan seçilen Es’ad b. Zürene’nin hicretten önce Medine yakınlarında Cuma namazı kıldırıldığı nakledilmektedir. Hz. Peygamber’in ilk kez kıldırıldığı Cuma namazı ise hicret esnasında Medine yakınlarındaki Ranuna vadisindedir. Bu tarihten sonra toplu Cuma ibadeti düzenli bir fariza olarak ifade edilmiş ve bu ayetle de önemi pekiştirilmiştir.²⁹⁸

Ayette “alışverişi bırakınız” tâlimatı ile sadece alışverişle meşgul olmanın yasaklandığını kanaatinde olanlarla birlikte âlimlerin çoğunluğuna göre alışverişle birlikte benzeri işler hatta namazdan alıkoyan her türlü meşgale söz konusu buyruğun kapsamındadır. Razi ayette özellikle alışverişin zikredilmiş olmasını günlük hayatta en yaygın meşguliyet türü olmasına ve ticaretle uğraşanların kendilerini kazanma arzusuna kaptırmaları ihtimaline bağlamaktadır.²⁹⁹

Hz. Peygamber ile Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer dönemlerinde Cuma günü sadece imam hutbe için minbere çıktığında ezan okunuyordu. Hz. Osman ise Cuma vaktinin geldiğini haber vermek üzere bir de dış tarafta ezan okutmaya başladı ve bütün sahabiler tarafından uygun görüldü. Bu uygulama öncesinde ayette zikredilen çağrının ülkemizde “iç ezan” diye bilinen ezan olduğunda şüphe bulunmamaktadır. Ancak bir kısım fakihlere göre Hz. Osman zamanında başlatılan ezanın da icmâ ile sabit olması ve Cuma namazına çağrı niteliği taşıması nedeniyle anılan yasak artık dış ezanla birlikte başlamıştır.³⁰⁰

²⁹⁸ Karaman v. dğr., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 5: 348-349.

²⁹⁹ Karaman v. dğr., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 5: 351.

³⁰⁰ Karaman v. dğr., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 5: 351.

Ayette “Allah’ın zikrine koşun” şeklinde ifade edilen kısmı ile gerçek anlamda yürürken fiilen koşmak değil, cuma namazına ihtimam göstermek ve onu eda etmek kastedilmiştir. Nitekim Hz. Ömer ve Abdullah b. Abbas, ayeti “devam edin” anlamına gelen (فامضوا) kıraatiyle okumuşlardır. Zira hadislerde namaza giderken koşmak yasaklanmıştır.³⁰¹

2.2.2.30. Tevbe

“Ey iman edenler! Allah’a tam bir ihlasla tevbe edin. Umulur ki Allah günahlarınızı bağışlar ve sizi altından ırmaklar akan cennetlere koyar. O gün Allah’ın peygamberi ve mü’minleri utandırmayacağı gündür. O gün onların nuru önlerinden ve sağlarından koşarak cennete yol gösterirken onlar da şöyle derler: “Ey Rabbimiz! Nurumuzu tamamla ve bizi bağışla. Muhakkak ki senin her şeye gücün yeter.” (et-Tahrîm 66/8)

Bu ayetle mü’minlere günahlarının affedilmesi ve cennete girebilmeleri için Allah’a samimi bir şekilde tevbe etmeleri emredilmiştir. Ayette “nasuh tevbe” kavramı geçmektedir. Müfessirlere göre tevbenin ayette zikredildiği bu şekli, kulun işlediği günah için kararlılıkla tevbe edip bir daha dönmemesini ve samimiyetle yapılmasını ifade eder.³⁰²

Nasuh tevbesi, “tevbe ettiğinde günahı terk etmiş olmak, geçmişte işlenenlere pişman olmak ve gelecekte de o günahı bir daha işlememeye azmetmektir.”³⁰³

³⁰¹ Taberî, *Taberî Tefsiri*, 8: 293.

³⁰² Taberî, *Taberî Tefsiri*, 8: 359.

³⁰³ Racih, *Muhtasaru Tefsiri İbn Kesîr*, 6: 207.

2.2.3. Ahlakî Bahisler

2.2.3.1. Peygambere Saygı ve Mü'minlerin O'na Karşı Saygısızlıktan Sakındırılmaları

“Ey iman edenler! “Raina” demeyin; “Unzurna” deyin ve peygambere kulak verin. Kâfirler için pek acı bir azap vardır.” (el-Bakara 2/104)

“Raina” kavramına tefsirlerde çeşitli manalar yüklenmiştir. Bu manalardan birine göre, “Bizi kolla, bizi gözet; sen bizi gözetmezsen biz de seni gözetmeyiz”, veya “Bizi can kulağıyla dinle, sen bizi dinlemezsen biz de seni dinlemeyiz.” anlamlarını ifade eder. Bu ise peygambere karşı saygısızlığı içerir. Dolayısıyla ilâhî beyan, peygambere karşı bu kaba tutumu yasaklamış ve “bize bak, bize ilgi göster” ya da “bize tebliğde bulunurken mühlet ver, durumumuzu gözet ki sözünü daha iyi kavrayıp, anlattıklarını öğrenebilelim” manalarına gelen “unzurna” kavramını kullanmak sûretiyle Peygamber’e karşı nazik ve edepli davranmayı emretmiştir. Raina kavramı ayrıca İbrani dilinde hakaret anlamını içermektedir. Medine Yahudilerinin Hz. Peygamber’le tartışırken söz konusu kelimeyi kullandıkları için Müslümanlardan aynı anlamı ifade eden “unzurna” kavramını kullanmaları istenmiştir.³⁰⁴ Bireylerin kişisel istek ve beklentilerinin vahiy doğrultusunda şekillenip ashabın Hz. Peygamber’e saygıyla yaklaşmaları emredilmiştir. Bu tâlimatın muhatapları ilk bakışta sadece Hz. Peygamber’in çağdaşları gibi görünse de aslında her mü’mine ve her döneme hitap ederek güncelliğini korumaktadır.³⁰⁵

“Ey iman edenler! Musa’ya eziyet edenler gibi siz de peygamberinize eziyet etmeyin. Allah Musa’yı onların söylediklerinden temize çıkardı. O Allah katında yüksek bir makam sahibiydi.” (el-Ahzâb 33/69)

Bu ayetle Yüce Allah, Hz. Musa hakkında bulaşıcı hastalıkları olduğuna dair ve başka hususlardaki iftiralara karşı peygamberini korumuş, yaptıklarının isabetli ve söylediklerinin doğru olduğunu beyan etmiştir. Ayrıca Yüce Allah, müslümanları da İsrailoğulları’nın Hz. Musa’ya karşı bu tavırlarına benzer davranışlar

³⁰⁴ Karaman v. dğr., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1: 176.

³⁰⁵ Esed, *Kur’ân Mesajı*, 29.

sergilememeleri ve Hz. Peygamber'i üzmemeleri, saygıda kusur etmemeleri hususunda uyarılmıştır. Nitekim anlayışı kıt Müslümanlar da Hz. Peygamber'i üzecek sözler söylediler ve haberler yaydılar. Eşi hakkındaki iftiralar kapılanlar oldu, Zeynep'le evlendiğinde dedikodu yayanlar oldu ve ganimet dağıtırken paylara itiraz edenler çıktı. İşte ayet, Müslümanları bu davranışlar ve Hz. Peygamber'e yönelik saygıda kusuru içeren tüm davranışlardan men etmektedir.³⁰⁶

Buhari'den rivayet edilen bir hadise göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Musa çok hayalî ve çok kapalı bir kimseydi. Utancından derisinin hiçbir yeri görünmezdi. İsrailoğullarından O'na eziyet edenler dediler ki: Musa derisinde ya abraşlık ya şişlik ya da bir afet bulunduğu için bu kadar gizlenip örtünüyor. Bunun üzerine yüce Allah, onların söylediklerinden Musa'yı temize çıkarmak istedi. Musa, bir gün yalnız iken elbisesini çıkarıp bir taşın üzerine koydu, sonra yıkandı. Yıkınmayı tamamlayınca elbisesine doğru yönelip almak istedi fakat taş elbiseyi kaçırdı. Musa asasını alıp taşın peşine koştu ve "ey taş, elbitem", "ey taş, elbitem" diye söyleniyordu. Nihayet İsrailoğullarından bir topluluğun yanına vardı ve topluluk O'nu en güzel şekilde çıplak olarak gördüler. Böylece Allah, Musa'yı onların söylediklerinden temize çıkardı. Taş durdu ve Musa elbisesini alıp giydi ve asasıyla taşa vurmaya başladı. Allah'a andolsun ki Musa'nın üç, dört veya beş darbesinin etkisiyle taşta iz kaldı. İşte Yüce Allah'ın "Ey inananlar! Sizler Musa'ya eziyet edenler gibi olmayın." ayetinin anlamı budur.³⁰⁷

"Ey iman edenler! Sesinizi peygamberin sesinden fazla yükseltmeyin. Birbirinize bağırdığınız gibi O'na bağırmanın yoksa amelleriniz mahvolup gider de farkında bile olamazsınız." (el-Hucurât 49/2)

Bu ayetle mü'minler, Hz. Peygamber'e karşı iki çirkin davranıştan sakındırılmaktadırlar. Bu davranışlardan birincisi, Hz. Peygamberin yanında başkalarıyla konuşurken O'nun sesini bastıracak kadar yüksek sesle konuşmaktır. İkincisi ise Onunla konuşurken sıradan insanlarla konuşur gibi bağırıp çağırarak konuşmaktır.

³⁰⁶ Karaman v. dğr., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 4: 404.

³⁰⁷ Râcih, *Muhtasarı Tefsiri İbn Kesir*, 4: 557.

Ayetin nüzul sebebine dair şu hadis rivayet edilmektedir: “Rasulullah’a Temim oğullar’ın heyeti geldiğinde Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer, Hz. Peygamber’in yüksek sesle konuştular. Hz. Ömer, Rasulullah’tan Temim oğullarına Akra b. Habis’i emir tayin etmesini istedi. Bunun üzerine Hz. Ebubekir, Ömer’e “Sen, bana karşı gelmekten başka bir şey istemiyorsun.” dedi. Ömer ise “Ben sana muhalefet etmek istemedim.” dedi. Böyle konuşurlarken sesleri yükseldi. Bunun üzerine yüce Allah, “Ey iman edenler! Seslerinizi peygamberin sesini bastırarak şekilde yükseltmeyin. Birbirinizle yüksek sesle konuştuğunuz gibi peygamberle de yüksek sesle konuşmayın. Yoksa amelleriniz boşa gider de farkında bile olamazsınız.” ayetini indirdi.³⁰⁸

İslâmiyetten önce Araplar konuşma adabına dair inceliklere riayet etmezler ve İslâmî bir eğitim almadıkları için Peygamber’e nasıl davranılacağını bilmezlerdi. Ayet onlara edep dersi vermekle birlikte kıyamete kadar tüm mü’minlere peygamberlerine karşı besleyecekleri sevgi ve saygı konusunda örnekli açıklama yapmaktadır.³⁰⁹

Ayette peygambere karşı çirkin davranışlar yasaklandıktan sonra bu hususta ısrarcı olanların “farkında olmadan amellerinin boşa gideceği” haber verilmektedir. Farkında olmadan amellerin nasıl gideceği hususu ise iki şekilde açıklanabilir. Birincisi, bazı günahlara kefarete olarak sevap hanesinden aktarmalar yapılmak sûretiyle mü’mine büyük dereceler ve ödüller kazandıracak amellerin tazminata gitmesidir. İkincisi ise imansız amelin ebedî kurtuluş açısından bir değeri yoktur. Zira Hz. Peygamber’e karşı gerekli edep ve saygıyı göstermeyen ve O’nu hayatında örnek almayan kimselerin zamanla kendileri farkında olmadan imanları zayıflayabilir ve neticede inkâr noktasına gelmeleri mümkündür. Küfür içinde olan bir kimsenin ise amelinin hiçbir kıymeti yoktur ve boşa gitmiştir.³¹⁰

“Ey iman edenler! Peygamberle gizlice konuşmak istediğinizde Onunla konuşmadan önce bir sadaka verin. Bu sizin için daha hayırlı ve daha temizdir. Eğer sadaka olarak verecek bir şey bulamazsanız şüphesiz ki Allah çok bağışlayıcı, çok merhamet edicidir.” (el-Mücâdele 58/12)

³⁰⁸ Taberî, *Taberî Tefsiri*, 7: 499.

³⁰⁹ Karaman v. dğr., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 5: 87.

³¹⁰ Karaman v. dğr., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 5: 88.

Bu ayetle Hz. Peygamber'le özel görüşme adabına ilişkin bir düzenleme getirilmiştir. Hz. Peygamberle özel görüşmek isteyenlerin sayısı çoğalınca bazı kimseler, başkalarının hukukuna zarar verecek şekilde görüşmenin süresini uzatıyordu. Bu da Hz. Peygamber'in daha çok ilgi ve himayeye muhtaç olanlara gerektiği kadar zaman ayırmasını engelliyordu. Hz. Peygamber'i üzen bu durum üzerine Yüce Allah bu ayetle maddi durumu iyi olanların Hz. Peygamberle görüşmeden önce fakirlere verilmek üzere bir bağışta bulunmalarını emretti. Derveze, bu düzenlemenin İslâm öncesi Arap yargı geleneğinde uygulanan fetva ve yargılama harcı ile benzerlik taşıdığını dile getirir. Ayette "...bulamazsanız..." ifadesinin geçmiş olması bu düzenlemenin belirli ve kalıcı bir yükümlülük getirmekten çok, peygamberlik makamına gösterilmesi gereken saygı hususunda daha hassas davranılması gerektiğine dair bir uyarı olduğu hatırlatılmaktadır. Ayrıca bu düzenlemeyle münafıkların Hz. Peygamber'in huzurunu işgal etmelerinin engellenmesinin veya münafıkların mü'minlerden ayırt edilmelerinin de hedeflendiği düşünülebilir. Zira onların peygamberi samimi olarak dinlemek gibi bir amaçları olmadığı için bu uğurda maddi bir fedakârlıkta bulunmayı göze almaları beklenemezdi.³¹¹

Muhammed Esed'e göre ayetin çağrısı, Hz. Peygamber'in yaşadığı dönemdeki konuşmalarla sınırlandırılarak yanlış anlaşılmıştır. Ayete bu anlayışla yaklaşma, neticede bazı müfessirlerin ayetin nesh edilmiş olduğu kanaatine varmalarına neden olmuştur. Nesih anlayışının kabul edilemez olduğunu dile getiren Esed ancak elçi (rasul) kavramının ifade ettiği içerik tam olarak kavrandığında ayetin doğru bir şekilde anlaşılacağı görüşündedir. Bu bağlamda rasul (elçi) kavramı Hz. Peygamber'in sadece benzersiz kişiliğini değil aynı zamanda O'nun tarafından dünyaya aktarılan öğretilerin bütününe ifade eder. Nitekim birçok Kur'ân ayeti ve özellikle belirgin bir şekilde rasul kavramının ifade ettiği içerik ile ilgili söz konusu düşünceyi destekleyen Nisâ sûresi 59. ayetteki ilâhî beyan şu şekildedir: "...Eğer herhangi bir konuda anlaşmazlığa düşerseniz onu Allah'a (Kur'ân'a) ve Elçi'ye (O'nun sünnetine) götürün..." Dolayısıyla ayette ifade edilen peygamberle konuşma/danışma ifadesi sadece peygamberin kişiliğini değil O'nun öğretilerini de kapsamaktadır; ayetin çağrısı ise sadece peygamberin çağdaşlarına değil kıyamete

³¹¹ Karaman v. dğr., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 5: 274-275.

kadar bütün zaman ve mekânlarda ki müslümanlara hitap etmektedir. Öyleyse ayetin mesajı şu şekilde anlaşılmalıdır: Bir mü'min ne zaman kendisini elçinin öğretilerini araştırmaya verse ya da Kurân'ın ifadesiyle ilâhî kelâmı bize aktaran elçiye danışmaya niyetlense muhtaç bir kişiye yardımda bulunmak, aydınlanmaya muhtaç bir kişiyi bilgilendirmek ya da zayıf bir insana iltifatta bulunmak sûretiyle karşılıksız yardımda bulunması tavsiye edilmiştir.³¹²

2.2.3.2. Allah ve Rasûlü Tarafından Tevdi Edilen Emanete İhanet Etmemek

“Ey iman edenler! Allah’a ve Rasûlüne hıyanet etmeyin; yoksa kendi emanetlerinize bile bile hıyanet etmiş olursunuz.” (el-Enfâl 8/27)

Taberi'ye göre, bu ayetle muhataplarına Allah'a, peygamberine ve mü'minlere emanet ettiği şeylerde ihanet etmemeleri emredilmiştir. Abdullah b. Abbas, bu hususta “Allah'a ihanet etmek, O'nun farzlarını terk etmekle Hz. Peygamber'e ihanet etmek ise O'nun sünnetlerini yapmamakla olur; kişinin kendi emanetlerine ihanet de Allah'ın kullarını sorumlu tuttuğu görevleri yerine getirmemeklemdir.” demiştir.

Hıyanet, “emanete riayet etmemek, genellikle sahibinin bilgisi dışında hak yemek, hukuku çiğnemek, ödev ve görevi hakkıyla yapmamak” demektir. Allah'a karşı kulluk vazifesini yerine getirmeyenler, O'nun hakkını çiğnemiş, kullarına emanet ettiği yükümlülüklerle ihanet etmiş olurlar. Hz. Peygamber, ilk İslâm toplumunun lideri ve İslâm devletinin başkanıdır. O'nu hakkıyla desteklemeyenler, devlet sırlarını yabancılara açanlar, şahsî menfaatlerini ümmetin menfaati üstünde görenler de Hz. Peygamber'e bu yolla ihanet etmiş olurlar. İnsanlar arasında güvene dayalı sosyal ilişkilerde güveni suistimal edenler, hak sahibinin görmeme veya bilmeme gibi durumlarından faydalanıp hakkını çiğneyenler de hemcinslerine ihanet

³¹² Esed, *Kur'ân Mesajı*, 1124-1125.

etmiş sayılırlar. Hıyanet, İslâm'da şiddetle yasaklanmış ahlakî bir kusur ve günahdır.³¹³

2.2.3.3. İnanç, İrade, Niyet, Söz ve Davranışlarda Doğru Olmak

“Ey iman edenler! Allah’tan korkun ve doğrularla beraber olun.” (et-Tevbe 9/119)

Müfessirlerin bir kısmına göre, ayette geçen ve “doğrular” diye tercüme edilen “sadıkîn” (الصادقين) ifadesi ile Hz. Peygamber ve O’nun ashabı işaret edilmektedir. Ancak ayetteki hitabın genelliği ve söz konusu kavramın Kur’ân’daki kullanımları dikkate alındığında kavram ile “özü sözü bir olan ve dürüst davranan kimseler” in kastedildiği neticesine varmak daha uygun olur. Hiç tereddütsüz bu vasıfları taşıyan örnek kişilerin başında peygamberler, peygamberimiz Hz. Muhammed ile O’na içten bağlanmış sahabiler gelir.³¹⁴

“Doğrularla beraber olun” tâlimatı müminlerden doğruluk vasfını taşıyan örnek şahsiyetlerin davranışlarını ve ahlaki özelliklerini kendi hayatlarında, kişiliklerinde yaşatmalarını öngörmektedir. Dolayısıyla ayette maddi beraberlik içinde olmaktan çok bu yolla sağlanacak bir beraberlik hedeflenmektedir.

“Doğrularla birlikte olun.” ifadesini Taberi, “daha dünyada iken Allah’a itaat edenlerden olun ki ahirette de cennete girip doğrularla beraber olasınız” şeklinde açıklamak sûretiyle ahiret hayatında gerçekleşecek bir durum olduğunu dile getirmiştir.³¹⁵

Sıdk, bir ahlak terimi olarak insanın söz ve davranışlarıyla niyet ve inancında doğru ve dürüst olması demektir. İslâmın doğruluğa verdiği öneme binaen İslâm bilginleri bu kavram üzerinde genişçe çalışmışlar ve sıdkın altı çeşidi olduğunu dile

³¹³ Karaman v. dğr., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2:681-682.

³¹⁴ Karaman v. dğr., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 3: 71.

³¹⁵ Taberî, *Taberî Tefsiri*, 4:380.

getirmişlerdir. Bunlar ise konuşmada dürüstlük, niyet ve iradede dürüstlük, karar dürüstlüğü, kararında durma dürüstlüğü, amelde dürüstlük, dini ve manevi hallerde dürüstlük şeklinde sıralanmıştır. Ayrıca ayette takva kavramı ile sıdk kökünden gelen sadikun kavramlarının birlikte zikredilmiş olması takvaya erişebilmenin ancak doğru olmak şartıyla gerçekleşeceğini gösterir.³¹⁶

“Ey iman edenler! Allah’tan korkun ve sözün doğrusunu söyleyin.” (el-Ahzâb 33/70)

Allah’a itaatsizlikten ve O’nun rızasına aykırı davranmaktan sakınma anlamındaki takva ve doğruluk -ki o da takva kapsamında ahlakî bir erdem olmakla birlikte önemine binaen ayette ayrıca zikredilmiş- İslâmın iki temel direği gibidir. Aynı şekilde konuyla ilgili bir önceki ayette de takva ve doğruluk işlenmiş ve mü’minler bu iki önemli unsura davet edilmiştir. Ancak doğruluğa yukarıda açıklanan ayette genel vurgu yapılmışken bu ayette özel olarak sözün doğruluğuna vurgu yapılmıştır.³¹⁷

Müteakip ayetten anlaşılacağı üzere takva sahibi ve doğru olanlar, Allah tarafından salih ameller işlemeye muvaffak kılınır, davranışları yüceltilerek günahları affedilir.³¹⁸

2.2.3.4. Evlere ve Ev İçinde Özel Mekânlara Girip Çıkma İle İlgili Muaşeret Kuralları

“Ey iman edenler! Kendi evlerinizden başka evlere sahiplerinden izin alıp onlara selam vermeden girmeyin. Bu sizin için daha hayırlıdır; umulur ki güzelce düşünüp öğüt alırsınız.” (en-Nûr 24/27)

Yüce Allah, bu ayetle mü’minlere kendi evlerinden başka evlere girmeden önce izin isteyip selam vererek girmelerini emretmiştir. Bir kimse kendi evi dışında

³¹⁶ Karaman v. dğr., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 3:71.

³¹⁷ Karaman v. dğr., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 4:404.

³¹⁸ Taberî, *Taberî Tefsiri*, 6:527.

bir yere girmeden önce üç kez izin istemelidir. Eğer izin verilirse girmelidir. Bunlar şer’i edelerdir. Allah Teala böylece mü’min kullarını terbiye etmektedir.³¹⁹

Bu ayet ile meskenlerin mahremiyeti ve dokunulmazlığı, bireyin ve ailenin saygınlığını korumak amaçlanmıştır. Aynı zamanda evlere izinsiz ve selamsız girilmesinin yasaklanması kötü zan ve söylentilere karşı bireyleri korumaya yönelik önleyici tedbir niteliği taşımaktadır.³²⁰

Ayette izin istemeyle birlikte ev halkına selam verilmesi de istenmiştir. Hz. Peygamber’in bu hususla ilgili uygulamalarında genellikle önce selam verip kendisini tanıtarak izin istediği bildirilmektedir. Ayette ise izin isteme ve sonrasında selam verme zikredilmiştir. Ancak ayetteki sıralamanın bağlayıcı olmadığı ve duruma göre önce selam verip kendini tanıttıktan sonra izin istenilebileceğine dair görüşler de mevcuttur.³²¹

“ Ey iman edenler! Köle ve cariyeleriniz ve sizden olup da henüz bülüğ çağına ermemiş çocuklarınız yanınıza girmek için sizden şu üç vakitte sizden izin istesinler: Sabah namazı öncesi, öğle vakti elbiselerinizi çıkardığınız zaman ve yatsı namazı sonrası sizin için üç mahrem vakittir. Bu vakitlerin haricinde yanınıza izinsiz girmelerinde ne size ne de onlara bir günah yoktur çünkü onlar sizin yanınıza sık sık girmek zorunda kalırlar; siz de birbirinizi sıkça dolaşırsınız. Allah, ayetlerini size böyle açıklıyor. Allah her şeyi hakkıyla bilen, her işi hikmetle yapandır.” (en-Nûr 24/58)

Konu ile ilgili bir önceki ayette başkalarının evine girmenin adabı açıklanırken bu ayette ise evin çocukları ile hizmetçilerinin diğer aile fertlerinin odalarına ve özel mekânlarına girip çıkma usulü öğretilmektedir.

Ayette sabah namazı öncesi, öğle vakti ve yatsı namazından sonraki vakitlerde karı koca veya özel mekânlarında bulunan diğer ev sakinleri, hizmetçiler ve mahremlere mahsus istisnaları aşacak şekilde soyunabilecekleri için yanlarına gelmek isteyen küçük çocukların ve hizmetçilerin izin almaları emredilmiştir. Ancak köle, cariye, hizmetçi, gibi sürekli evde olan ve hizmet gerektirdiği için evin hanımı ve beyi ile birlikte yaşayan kimselerle henüz ergenlik çağına gelmemiş evde anne ve

³¹⁹ Râcih, *Muhtasarı Tefsiri İbn Kesîr*, 4:168.

³²⁰ Karaman v. dğr., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 4:66

³²¹ Karaman v. dğr., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 4:66-67.

babasının yanında olan çocukların karı koca ya da özel mekânlarında bulunan diğer ev sakinlerinin yanına girip çıkmalarında bu üç vakit dışında izin almalarına gerek görülmemektedir.³²²

2.2.3.5. Hz. Peygamber'in Evine Misafir Olmaya Dair Muâşeret Kuralları

“ Ey iman edenler! Yemek için davet olunmadan peygamberin evine girip de orada yemek vaktini beklemeyin. Davet edildiğinizde girin fakat yemeğinizi yedikten sonra sohbe dalmadan dağılın. Bu hareketleriniz peygambere eziyet verir; O da bunu size açıklamaktan sıkılır. Allah ise hakkı açıklamaktan çekinmez. Peygamberin hanımlarından bir şey istediğinizde de perde arkasından isteyin. Hem sizin kalbiniz hem de onların kalbi için bu daha temiz bir harekettir. Ne Allah'ın Rasulüne eziyet vermeniz ne de ölümünden sonra onun hanımlarını nikâhlamanız size ebediyen caiz değildir. muhakkak ki bu Allah katında pek büyük bir günahdır.” (el-Ahzâb 33/53)

Hicab ayeti olarak bilinen bu ayetle Yüce Allah, mü'minlere izinsiz olarak Hz. Peygamber'in evine girmemelerini, yemek için davet edildiklerinde yemek yedikten sonra oturup sohbeti uzatmamalarını, peygamberin hanımlarından bir şey istediklerinde perde arkasından istemelerini emretmiş ve Hz. Peygamber'in vefatından sonra O'nun hanımlarıyla evlenilemeyeceğini beyan etmiştir.³²³

Ayetin nüzul sebebine ilişkin farklı rivayetler nakledilmektedir. Bunlardan biri Hz. Peygamber'in Zeynep binti Cahş'la evleneceği zaman düğün yemeği verirken sahabilerin geç vakitlere kadar oturmaları üzerine nazil olduğudur. Enes b. Malik'ten nakledilen rivayet şöyledir: “Hz. Peygamber, Zeynep binti Cahş ile evleneceği zaman insanları düğün yemeğine davet etti. İnsanlar yemek yedikten sonra oturup konuşmaya başladılar; Rasulullah kalkıp gidecek gibi oldu. Fakat oturanlar kalkıp gitmediler. Rasulullah bu durumu görünce kalkıp dışarı çıktı. Oturanların bir kısmı da onunla beraber kalkıp gittiler. Fakat içlerinden üç kişi oturmaya devam ettiler. Rasulullah içeri girmek istedi; ben de koşup Rasûlullah'a

³²² Karaman v. dğr., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 4: 97.

³²³ Taberî, *Taberî Tefsiri*, 6: 514.

herkesin gittiğini söyledim. Rasulullah gelip içeri girdi. Ben de içeri girmek istedim, Rasulullah benimle kendisi arasına perde çekti. Bunun üzerine yüce Allah bu ayeti gönderdi.”³²⁴

Ayetin nüzul sebepleri arasında olan bir diğer hadise ise yine Enes b. Malik'ten nakledilen rivayet olup Hz. Ömer'in Rasulullah'tan hanımlarını örtmesini istemiş olmasıdır. Rivayet şöyledir: “Ömer (r.a) dedi ki: Dedim ki: Ey Allah'ın Rasulü, senin yanına takva sahibi de giriyor, facir de giriyor. Mü'minlerin annelerine emretsen araya perde çekseler nasıl olur? Bunun üzerine yüce Allah, kadınlarla erkekler arasına perde çekilmesini emreden hicab ayetini indirdi.”³²⁵

2.2.3.6. Sosyal İlişkilerde Riayet Edilmesi Gereken Edep Kuralları

“Ey iman edenler! Eğer fasıkın (yoldan çıkmış bir kimse) biri size bir haber getirirse onu araştırın yoksa cahillik edip bir topluluğa kötülük eder; sonra da yaptığınıza pişman olursunuz.” (el-Hucurât 49/6)

Yüce Allah, bu ayetle mü'minlere, güvenilmez kimselerden gelen haberler hususunda ihtiyatlı olmalarını ve haberin doğruluğunu araştırmadan bir hükme varmamalarını emretmiştir. Böylece sosyal ve hukukî hayatın düzenli yürümesi sağlanacak, haksızlık ve huzursuzlukların da önüne geçilmiş olacaktır. Getirdiği haberin araştırılmasının istendiği bu kimseler, ayette fasık kavramı ile isimlendirilmişlerdir. Fasık ise “dinin emirlerine uymayan kişileri” ifade eder.³²⁶

Ayetin nüzul sebebine ilişkin şu hadise rivayet edilmektedir: Hz. Peygamber'in Müstalikoğullarının zekâtını getirmesi için Velid b. Ukbe'yi görevlendirdi. Velid zekâtı getirmeye gidince onlar Rasulullah'ın elçisini karşılamak için hazırlanmışlar; Velid de kendisini öldüreceklerini sanarak korkup geri dönmüş ve Rasulullah'a Mustalik oğullarının zekât vermediklerini, kendisini öldürmek istediklerini söylemiştir. Daha sonra Hz. Peygamber de birlik göndermiş ve Velid'in

³²⁴ Taberî, *Taberî Tefsiri*, 6: 513-514.

³²⁵ Taberî, *Taberî Tefsiri*, 6: 514.

³²⁶ Karaman v. dğr., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 5: 89-90.

bildirdiği haberin doğru olmadığı anlaşılmıştır. Bunun üzerine konumuz olan ayet nazil olmuştur.³²⁷

“Ey iman edenler! Bir topluluk diğer bir topluluğu alaya almasın, belki onlar kendilerinden daha hayırlıdır. Kadınlar da diğer kadınları alaya almasın belki onlar kendilerinden daha hayırlıdır. Birbirinizi ayıplamayın, birbirinize kötü lakaplar da takmayın. İman ettikten sonra bir mü'mine fasıklık yakıştırmak ne kötüdür! Kim bu günahları işler ve tevbe etmezse işte onlar zâlimlerin ta kendisidir.” (el-Hucurât 49/11)

Toplumda düzen, barış, huzur birlik ve beraberlik içinde kardeşçe yaşamının kurallarını öngören yukarıdaki ayetten sonra bu ayette de aynı amaç doğrultusunda mü'minler gayri ahlakî iki çirkin davranıştan daha sakındırılmaktadırlar. Bunlardan biri birbirlerini ayıplayıp alaya almaları diğeri ise insanları üzen, küçük düşüren ve hoşlanmadıkları lakaplarla anmaktır.

“İman ettikten sonra fasıklıkla anılmak ne kötüdür!” ifadesi iki ayrı şekilde izah edilebilir. Yasaklanan fiil ve davranışlara devam edenler günahkâr ve yoldan çıkmış anlamında fasık olurlar. Bu da bir mü'mine yakışmayan niteliktir. Tevbe ettikten sonra iman eden bir kimseyi eski dini ve günahı ile anmak çirkin ve yersiz bir davranış olduğundan ayetin buna işaret etmesi de mümkündür.³²⁸

“Ey iman edenler! Zannın birçoğundan kaçının. Çünkü zannın bir kısmı büyük günahtır. Birbirinizin gizli hallerini ve kusurlarını araştırmayın; birbirinizi gıybet de etmeyin. Sizden biri ölü kardeşinin etini yemekten hoşlanırmı? bundan tiksindiniz. Öyleyse Allah'tan korkun. Şüphesiz ki Allah tevbeleri kabul edici ve çok merhamet edicidir.” (el-Hucurât 49/12)

Bu ayette de sosyal hayatının düzenini tehdit eden üç çirkin davranış yasaklanmıştır. Zan (gerçek bilgi ve kanıta dayanmayan tahminî hüküm), tecessüs (insanların gizliliklerini araştırmak) ve gıybet (insanları arkalarından çekiştirmek).

Zan, gerçeklik ihtimali yüzde ellinin üzerinde olmakla beraber kesin olmayan bilgiyi ifade eder. Zanna dayalı bilgi doğrultusunda bir hükme varmak başkalarını suçlamayı ya da aleyhlerinde karar almayı beraberinde getirir. Dolayısıyla zannî bilgi

³²⁷ Taberî, *Taberî Tefsiri*, 7: 502.

³²⁸ Karaman v. dğr., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 5: 95.

delil kabul edilemez. Zira insanlar hakkında sahip olunan zan ve tahminlerin birçoğu isabetsiz olmaktadır. Ancak bir kimsenin aleyhinde olmayan ve hakların zayi edilmesi ihtimalinin olmadığı durumlarda kesin bilgi yoksa kuvvetli zan, ihtimale dayalı hüküm ve uygulamalar ayetteki yasak kapsamına dahil değildir.³²⁹

Sözlükte “araştırmak, dikkatle bakmak” anlamlarındaki tecessüs, bir ahlak terimi olarak, bir kimsenin özel durumunu merak edip öğrenmek için onun bilgisi ve rızası dışında gizlice araştırma yapmak demektir³³⁰ ve ayette yasaklanmıştır. İslâm ahlakçıları tarafından ayıp sayılan ve dinî açıdan günah olan tecessüs, düşmanların Müslümanlar hakkındaki plan, program ve niyetlerini anlamak için yapılan casusluk faaliyetleri ile karıştırılmamalıdır. Zira burada düşmanlara karşı tedbir amaçlı bir zaruret vardır. Dolayısıyla ayetin yasakladığı tecessüs, sözü edilen amaçla yapılan casusluk faaliyetlerini kapsamaz.³³¹

Ayette bir diğer yasaklanan çirkin davranış, bir kimsenin arkasından hoşuna gitmeyeceği bilinen bir şeyini konuşmak, başkalarına aktarmak anlamındaki gıybettir. Bu hususta Peygamber efendimiz, “ Birisinin arkasından söylediklerimiz doğru ise ve onda bu kötü nitelik varsa yine de yasak olan gıybet gerçekleşir mi” diye soranlara, şu cevabı vermiştir: “Söylediğiniz onda varsa gıybet etmiş olursunuz, yoksa yaptığınız iftira olur.”³³²

“Ey iman edenler! Gizlice konuştuğunuzda sakın günah işlemek, mü’minlere düşmanlık etmek ve peygambere karşı gelmek üzere fısıldaşmayın. Aranızda iyilik ve takvayı konuşun. Huzurunda toplanacağınız Allah’tan korkun.” (el-Mücâdele 58/9)

Ayette “günah işleme, düşmanlık etme, peygambere karşı gelme hususunda fısıldaşmak” ifadesi mü’minlere yaraşmayan davranışları içerdiği için söz konusu ifade ile münafıkların tutumuna işaret edilerek mü’minler bu tür davranışlardan sakındırılmakta ve “iyilik ve takva hakkında konuşun.” kısmı ile de mü’minlere doğru davranış öğretilmektedir.³³³

³²⁹ Karaman v. dğr., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 5: 96.

³³⁰ Mustafa Çağrı, “Tecessüs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40: 246.

³³¹ Karaman v. dğr., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 5: 96.

³³² Karaman v. dğr., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 5: 96.

³³³ Karaman v. dğr., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 5: 272.

Ayette ki gizli konuşmaya dair yasaklama gizli konuşmanın özünde olan kötülük sebebi ile değil, konuşulan konuların kötü olmasından ve bu tür gizli konuşmaların çevredeki insanlarda kuşku ve tedirginlik uyandırmasından kaynaklanmaktadır. Zira ayette de konuşulan konuların iyi olması ya da iyilik amacı taşıması durumunda gizli konuşmanın yasaklanan bir davranış olmadığı açıkça ifade edilmektedir.³³⁴

“Ey iman edenler! Toplu halde oturduğunuz zaman gelenlere yer açın denildiğinde gelenlere yer açın ki Allah da size genişlik versin. Kalkın dendiğinde kalkın ki Allah sizden iman edenleri yüceltsin ve kendilerine ilim verilmiş olanlara yüksek dereceler versin. Allah yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.” (el-Mücâdele 58/11)

Ayetin nüzul sebebine ilişkin şu hadise rivayet edilmektedir: Hz. Peygamber (s.a.v) bir gün sofada muhacir ve ensardan bedir ehlini ağırlıyordu ve meclis doluydu. Sonradan bedir ehlinden başka bir grup daha geldi ve ayakta bekleyerek önce Rasulullah sonra da topluluk ile selamlaştılar. Selamlaşmanın ardından onlar hâlâ ayakta dikilmiş duruyor, kendilerine yer verilmesini bekliyorlardı. Hz. Peygamber onların ayakta kalmalarının nedenini biliyordu ancak onlara yer verilmemişti. Bu durum Hz. Peygamberin zoruna gitti ve çevresinde bulunan muhacir ve ensardan bedir savaşına katılmamış olanlara dedi ki: “ey falan kalk, ey falan sen de kalk.” Hz. Peygamber, bedir ehlinden olan muhacir ve ensarların ayakta kalanlarının sayısınınca diğer oturanları kaldırılıyordu. Bu durum yerinden kaldırılanlara ağır geldi. Hz. Peygamber, onların bu durumdan hoşlanmadıklarını yüz ifadelerinden anladı. Bu durum üzerine münafıklar şöyle dediler: “Bu arkadaşınızın insanlar arsında adil davrandığını iddia edenler sizler değil misiniz? Vallahi bundan önce O’nun bunlara adil davrandığını görmemiştik. Bir grup erken gelip mecliste yerlerini aldılar, peygamberlerine yakın olmaktan hoşlandılar. O ise bunları kaldırıp yerlerine ağırdan alıp geç gelenleri oturttu.”³³⁵ Bu hadise ışığında ayette meclise gelenlere yer verilmesi ve oradan kalkarak başkalarına yer vermeleri istenenlerin bu tâlimata uymaları istenmiştir.

³³⁴ Karaman v. dğr., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 5: 271.

³³⁵ Râcih, *Muhtasarı Tefsiri İbn Kesir*, 6: 103.

Meclise sonradan gelen bir kimse için ayağa kalkma hususunda üç farklı görüş vardır. Bir kısım âlime göre ayağa kalkmanın caiz olduğu kabul edilirken bir kısım âlime göre ise ayağa kakmak caiz değildir. Diğer bir kısım İslâm âlimi tarafından ise yolculuktan gelen kimse için veya hüküm vereceği yerde hakim için ayağa kalkmanın caiz olduğu kabul edilir.³³⁶

Ayetin nüzul sebebi her ne kadar özel bir duruma ait olsa da verdiği mesaj geneldir. Kıyamete kadar her dönemdeki Müslümanları kapsar. Bu bağlamda ayette iman edenlerden toplumsal kaynaşmayı sağlama amaçlı terbiye ve incelik örneği görgü kurallarına riayet etmeleri istenmektedir.

Râzî'ye göre hiçbir akıl sahibinin, ayetin içerdiği mananın sadece bir toplantıda bir başkasına yer verme ile ilgili olduğuna dair bir sınırlama yapması mümkün değildir. Zira ayette Allah'ın kullarının mutluluğu ve iyiliği için gerekli imkânları arttıran bir kimseye Allah'ın da bu dünyada ve ahirette o kimse için iyilikleri arttıracığı yönünde bir mesaj da verilmektedir.³³⁷

2.2.3.7. Söz ve Davranışlarda Tutarlı Olmak

“Ey iman edenler! Yapamayacağınız şeyi niçin söylüyorsunuz? (es-Saf 61/2)

Ayetin nüzul sebebine dair farklı rivayetler nakledilmiştir. Abdullah b. Abbas ayetin nüzul sebebini şu şekilde açıklar: “Mü'minlerden bir kısım insanlar cihad farz kılınmadan önce “Allah'ın bize, amellerin en sevimsisini bildirmesini isteriz ki onu işleyelim.” diyorlardı. Allah, peygamberine kendisi için amellerinin en sevimli olanının, Allah'a kesin olarak iman etmek ve iman etmeyen kâfirlere karşı cihad etmek olduğunu bildirdi. Fakat cihad etme emri gelince de bazı mü'minlerin hoşuna gitmedi ve bu emir onlara ağır geldi.”³³⁸ İşte ayet mü'minlerin söylediklerinin

³³⁶ Taberî, *Taberî Tefsiri*, 8: 216.

³³⁷ Esed, *Kur'an Mesajı*, 1123.

³³⁸ Taberî, *Taberî Tefsiri*, 8: 61.

gereğini yerine getirmediğini beyan ederek onları bu hususta uyarmak üzere indirildi.³³⁹

Katade ve Dehhak'a göre ise ayetin nüzul sebebi bir kısım sahabilerin yapmadıkları hayır amelleri söyleyerek iftihar etmeleridir. İbn Zeyd'e göre ise ayet, mü'minlere yardım edeceklerini vaad eden ve sonra da sözlerinde durmayan münafıklar hakkında nazil olmuştur. Abdullah b. Abbas'tan rivayet edilen nüzul sebebinin daha isabetli olduğu kanaatinde olan Taberi, aynı zamanda sahabilerin yapmadıkları şeyleri söylemelerinin kasıtlı bir şekilde yalan söylemek anlamına geldiğini ifade etmiş ve sahabilere yalan söylemenin yakıştırılmayacağı nedeniyle Katade ve Dehhek'tan nakledilen nüzul sebebini de reddetmiştir.³⁴⁰

Nüzul sebebi olarak anlatılan olaylar ayetin anlaşılmasına yardımcı olmakla birlikte ayette çelişkili söz ve davranışlardan kaçınmanın önemine ilişkin genel ve kalıcı bir mesaj verilmektedir. Bu bağlamda ayet mü'minleri, söyledikleri ile davranışları arasında ve sözleri ile eylemlerinin de kendi içinde tutarlı olması hususunda hassas olmaya çağırılmaktadır.³⁴¹

2.2.4. Cihad ile ilgili Bahisler

2.2.4.1. Düşmanlara Karşı Teyakkuz Halinde Olmak

“ Ey iman edenler! Düşmanlarınıza karşı hazırlıklı bulunun ve topluluklar halinde yahut gerekirse hep birlikte düşmana karşı çıkın.” (en-Nisâ 4/71)

Yüce Allah, ayetle mü'minlere düşmanlarına karşı tedbirli olmalarını emrediyor. Düşmanlara karşı tedbirli olmak ise silahlar ve savaş malzemesini hazırlamak, Allah yolunda savaşıcak askerin sayısını çoğaltmakla mümkün olur.³⁴²

³³⁹ Taberî, *Taberî Tefsiri*, 8: 272.

³⁴⁰ Taberî, *Taberî Tefsiri*, 8: 272.

³⁴¹ Karaman v. dğr., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 5: 332.

³⁴² Râcih, *Muhtasarı Tefsiri İbn Kesir*, 1: 444.

Ayetin hicretin altıncı yılında indirilmiş olması ve bu tarihte bedir, uhud, hendek gibi savaşların vuku bulmuş olması nedeniyle Mekke'nin fethini teşvik etme olasılığı yüksektir. Hudeybiye antlaşmasından sonra Müslümanlar biraz rahatlama imkânı yakalamışlardır. Fakat Müslümanlar aleyhine yapılan çalışmalar, tuzaklar kurulmaya devam ediliyordu. Bununla birlikte hangi dine mensup olursa olsun zayıf, yoksul insanlara zulmediliyordu. İşte bu nedenlerle ayet, Müslümanları antlaşmaya güvenerek düşmanlarına karşı hazırlıksız yakalanmamalarını uyarıyor. Müslümanlar her daim ihtiyatlı, her an olabilecek bir savaş için hazırlıklı olacaklar ve düşmanı mağlup edebilmek için askeri birlikler halinde ya da toplu olarak şartlar hangi durumu gerektirirse öylece savaşacaklar.³⁴³

2.2.4.2. Allah'a Yaklaştıracak Vesileler Aramak ve Cihad

“Ey iman edenler! Allah'tan korkun, sizi O'nun rızasına yaklaştıracak vesileler arayın ve O'nun yolunda cihad edin ki kurtuluşa eresiniz.” (el-Mâide 5/35)

Ayette “...sizi O'na yaklaştıracak vesileler arayın...” şeklinde tercüme edilen cümlede geçen vesile (الوسيلة) kelimesi, sözlükte “paye, rütbe, derece, muhabbet ve yakınlık” demektir. Cenette sadece Hz. Peygamber'e verilecek olan makamın adı olarak geçer. Ayette geçen vesile kavramı ise, sözlükteki yakınlık anlamından hareketle Allah'a yaklaştıran salih amel ve mü'mini Allah'a yaklaştıran rızasını kazandıracak her türlü ibadet olarak kabul edilmiştir. Bu bağlamda Allah'ın emirlerine uymak ve yasaklarından sakınmak emredilmiştir. Kutsi hadislerde, mü'mini Allah'a yaklaştıran en önemli davranışların farz ve nafil ibadetler olduğu belirtilmiştir.³⁴⁴

Cihad, kelime anlamı olarak “güç ve gayret sarfetmek, bir işi başarmak için elinden gelen bütün imkânları kullanmak” demektir. İslâmi bir terim olarak ise “dini emirleri öğrenip ona göre yaşamak ve başkalarına öğretmek, iyiliği emredip kötülükten sakındırmaya çalışmak, İslâm'ı tebliğ, nefse ve dış düşmanlara karşı

³⁴³ Karaman v. dğr., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2: 93-94.

³⁴⁴ Karaman v. dğr., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2: 264.

mücadele vermek” şeklinde genel ve kapsamlı olarak tarif edilmiştir.³⁴⁵ Ayette cihad, Allah korkusuyla birlikte O’na yaklaştıracak vesile kapsamında imanı tamamlayan unsurlar arasında zikredilmektedir. Bu bağlamda ayet, “...O’nun yolunda cihad edin...” tâlimatıyla insanları Allah yolundan alıkoyan, Allah’tan başkasına kulluk etmeye zorlayan her türlü iç ve dış engele karşı mücadeleyi emretmektedir.³⁴⁶

2.2.4.3. Savaştan Kaçmak

“Ey iman edenler! Kâfirlerin ordusuyla karşılaştığınız zaman onların çokluğuna bakıp arkanızı dönmeyin.” (el-Enfâl 8/15)

Ayet, bedir savaşından sonra indirilmiştir ve devamındaki 16. ayet ile savaştan kaçmanın neticelerini açıklamıştır. Ayetin bedir savaşından önce indiğine dair anlayışa dayanan tespit ve yorumları vakıya uygun düşmemektedir. Bedir savaşından önce küçük akıncı hareketleriyle başlayan çatışmalar savaştan sonra da devam etmiştir. Bu nedenle Yüce Allah, bu ayetlerle mü’minleri gerektiğinde savaşmaya, savaşın getirdiği zorluklara katlanmaya teşvik etmiş ve savaştan kaçmayı engellemek için ağır yaptırımların haberini vermiştir.³⁴⁷

Bir kısım müfessirler, normal şartlarda savaş taktiği veya bir başka birliğe katılmak gibi nedenlerle savaştan çekilmenin meşruluğuna dayanarak ayetlerin şiddetli ifade ve hükümlerinin Hz. Peygamber zamanına ve onun bizzat katıldığı savaşlara ait olduğu kanaatindedirler. Bu durumda düşmanın sayısı ne olursa olsun savaştan çekilmek caiz değildir.³⁴⁸

Savaştan kaçmak Hz. Peygamber’in meşhur hadisinde büyük günahlar arasında kabul edilmiştir. Âl-i İmran sûresi 155. ayette ise uhud savaşında savaş meydanını terk edenler kınanmış ve Allah’ın affından bahsedilmiştir. Aynı şekilde Tevbe sûresi 25. ve 26. ayetlerde de huneyn savaşından kaçanlar kınanmış ve bir kısmının da affedildiği haberi verilmiştir. Gerek savaştan kaçmanın büyük günahlar arasında olduğu kabul edilen hadis gerekse konu ile ilgili zikredilen diğer ayetler

³⁴⁵ Topaloğlu – Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 61.

³⁴⁶ Karaman v. dğr., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2: 267.

³⁴⁷ Karaman v. dğr., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2: 673.

³⁴⁸ Karaman v. dğr., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2: 673.

ışığında savaş taktiği veya bir başka birliğe katılma amacı dışında savaştan kaçmanın büyük bir suç ve günah olduğu kabul edilmektedir.³⁴⁹

İlgili nasları yorumlarken onları özel durumlara tahsis etmek ya da aralarında çelişki görüp naslardan birinin neshedildiğini kabul etmek yerine işin gereğini, tarihî şartları ve genel hükümleri göz önünde bulundurmamak daha doğru sonuçlara ulaşmayı sağlar. Bu anlayış doğrultusunda ilgili naslarda mü'minler, savaşılan düşman sayısının çokluğuna bakılmaksızın gerektiğinde savaşa girmeye ve savaşın zorluklarına katlanmaya teşvik edilmişlerdir. Fiilen çarpışma devam ediyorken bazı askerlerin tek başlarına ve ya grup halinde savaş gereği olmaksızın çekilmeleri hem diğerlerine zarar vereceği hem de savaşı kazanma şansını azaltacağı için şiddetle yasaklanmıştır. Ancak teke tek çarpışmalarda canı kurtarmak için gerektiğinde kaçmak, büyük bir düşman ordusu karşısında zafer ihtimali olmadığı için savaşa girmemek ve büyük zayıf verilmesi ihtimali ve durumunda kumanda ile düzenli bir şekilde çekilmek ayette kınan ve yasaklanan savaştan kaçma çeşitleri olarak değerlendirilemez.³⁵⁰

2.2.4.4. Düşman Birliklerine Karşı Zafer Elde Etmenin Altın Kuralları

“ Ey iman edenler! Bir düşman birliğiyle karşılaştığınız zaman sebat edin ve Allah'ı çok zikredin ki zafere erişesiniz.” (el-Enfâl 8/45)

Bedir savaşında takdiri İlâhî gereği mü'minler olağanüstü yardımlarla desteklenmiş ve zafer elde etmeleri sağlanmıştır. Aksi halde mü'minlerin bu savaşta yenilgiye uğramaları tarih sahnesinden silinmelerine neden olabilirdi. Ancak bundan sonraki savaşlarda İlâhî kural ve kanunlar gereği başarıya ulaşmak için herkes için geçerli yol ve yöntemlere başvurmak gerekiyordu. Dolayısıyla ayette Yüce Allah, mü'minlere başarının yol ve yöntemlerini öğretmektedir. Konumuz olan ayet ile birlikte sûrenin 60. ayetinde zafer elde etmenin kuralları şu şekilde sıralanmaktadır: Harekette sebat ve istikrar, Allah'ı çokça zikretmek, Allah ve Rasûlüne itaat, birlik

³⁴⁹ Karaman v. dğr., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2: 673.

³⁵⁰ Karaman v. dğr., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2: 674.

ve beraberliği korumak, dūřmana karşı caydırıcı gūce sahip olmak, başarının gerektirdiği kadar hazırlıklı ve sabırlı olmak.³⁵¹

2.2.4.5. Cihada Teşvik

“Ey iman edenler! Ne oldu size ki “Allah yolunda seferber olun” dendiđi zaman ađırdan aldınız. Yoksa ahiret yerine dūnya hayatına mı razı oldunuz? Halbuki dūnya hayatının menfaati ahiretin yanında pek az bir řeydir.” (et-Tevbe 9/38)

Ayet, hicretin 9. yılında meydana gelen Tebūk seferi hakkında nazil olmuřtur. Hz. Peygamber, Bizans imparatorluđu ile savařmak ūzere cihad emretmiřtir. Rasulullah hiĉbir seferde asıl hedefi belirtmezdi. Fakat Tebūk seferinde Mūslūmanlar daha iyi hazırlasınlar diye savařa gideceđi yeri ūnceden bildirdi. Seferin dūzenleneceđi mevsim yaz ve sıcaklar ĉok řiddetliydi. Ayrıca kıtlık yařanıyordu, dūřman ise uzak mesafede idi; hurmalar yetiřmiř hasat mevsimi yaklařmıřtı. İřte tūm bu nedenlerden dolayı mūslūmanların bir kısmı, Bizans ordusuyla savařma hususunda isteksizlerdi. Yūce Allah bu ayetle mūslūmanların bu halini tasvir etmekte ve onları cihada teřvik etmektedir. Mūteakip ayetlerde ise cihada ĉıkmayanların cezalandırılacađını haber vermektedir.³⁵²

Mūslūmanların Tebūk seferine karřı isteksizliklerinin nedenlerinden biri de savařın hazırlık ařamasında -devamındaki ayetlerde de belirtildiđi gibi- mūnafıklar halk arasında olumsuz propaganda yaparak hazırlıkları engellemeye ĉalıřıyorlardı. Ancak ilāhî ikaz iĉeren bu ayet ūzerine tūm olumsuz řartlara ve bozgunculuklara aldırıř etmeden Mūslūmanlar Hz. Peygamber’in ĉađrısına gūnūlden icabet edip orduya būyūk bir maddi destek sađladılar. Hz. Ebu Bekir, Hz. Őmer, Hz. Osman, Abdurrahman b. Avf, Talha, Abbas ve Āsım b. Adî gibi sahabilerin bu husustaki ūzverili ĉalıřmaları ve diđer Mūslūmanlara ūrnek olacak davranıřları hakkında

³⁵¹ Karaman v. dđr., *Kur’ān Yolu Tūrkĉe Meāl ve Tefsir*, 2: 697.

³⁵² Taberî, *Taberî Tefsiri* 4: 296.

kaynaklarda detaylı bilgiler nakledilmektedir. Ayrıca bu bilgiler arasında kadınların da takılarını vererek bu bağış yarışına katıldıkları yer almaktadır.³⁵³

Kıtlık ve diğer sıkıntılardan dolayı bu savaşın hazırlık dönemine zorluk zamanı anlamında “saatü’l-usra”, hazırlanan orduya da zorluk ordusu anlamında “ceşü’l-usra”denilmiştir. Tebük seferi, Hz. Peygamber’in büyük bir ordunun başında kumandan olarak katıldığı son seferdir. Müslümanların zaferi ile sonuçlanan bu sefer, Hz. Peygamber’in vefatından sonra halifeleri tarafından gerçekleştirilen fütihat hareketleri için bir açılış ve başlangıç niteliğindedir³⁵⁴

“Ey iman edenler! Kâfirlerden çevrenizde bulunanlarla savaşın ki sizi sert ve kuvvetli bulsunlar. Şunu da bilin ki Allah takva sahipleriyle beraberdir.” (et-Tevbe 9/123)

Yüce Allah, bu ayetle Müslümanlardan varlıklarını tehdit eden düşmanlarla savaşmalarını ve bu hususta daima özgüven duygularını koruduklarını gösteren bir azim ve kararlılık içinde olmalarını istemiştir. Her ne kadar ayetin “yakınıınızda bulunan” diye çevrilen kısmına dayanarak savaş yükümlülüğünün mekân unsuruna bağlayan anlayışlar varsa da düşmanın coğrafi faktör yanında başka yönlerden de tehdit oluşturup oluşturmaması savaş yükümlülüğünde göz ardı edilmeyecek bir husustur.³⁵⁵

Ayet, tarihi şartlar bağlamında yorumlandığında müslümanların o dönemde yakın çevrelerini güvence altına alacak fetih hareketlerini sürdürmeleri yönünde bir buyruk olarak anlaşılmalıdır. Zira veda haccı öncesinde tüm Arap beldeleri İslâm’ı kabul etmişti ve İslâm coğrafyasına en yakın düşman toprakları Suriye bölgesiydi. Bu bölge, Müslümanların varlıklarını güvence altına almaları ve İslâm’ın başka coğrafyalara ulaşması açısından stratejik bir önem taşıyordu. Nitekim Hz. Peygamber’in az bir zaman önce gerçekleşen Mute savaşı, ayetin mü’minlerden istediği kâfirlere karşı savaşın bir gereğidir. Burada dikkat edilmesi gereken hususlardan biri de ayette ortaya konması gereken güç ve sertliğinsavaş şartlarında tavizsiz ve kararlı davranılması gerektiği anlamında olduğu unutulmamalıdır.³⁵⁶

³⁵³ Karaman v. dğr., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 3: 9.

³⁵⁴ Karaman v. dğr., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 3: 8-9-10.

³⁵⁵ Karaman v. dğr., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 3: 76.

³⁵⁶ Karaman v. dğr., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 3: 75.

2.2.4.6. Hendek Savaşı

“Ey iman edenler! Hatırlayın Allah’ın size olan nimetini ki düşman orduları size saldırdığında biz onların üzerine bir rüzgâr ve sizin görmediğiniz ordular göndermiştik. O zaman Allah sizin yaptıklarınızı görüyordu.” (el-Ahzâb 33/9)

Ayet, 27. ayete kadar müteakip ayetlerde Hendek savaşını konu edinmektedir. Müslümanlara karşı Yahudi kabilelerinden Beni Nadir, Hayber Yahudileri ile Kureyşliler, Gatafanlılar, Fezâreliler, Esedoğulları, Süleymoğulları gibi güçlü Arap kabilelerinin ittifakından dolayı bu savaşa gruplar, hizipler anlamında “ahzap savaşı” da denmiştir. Hicretin 5. yılında vuku bulan ve yaklaşık bir ay devam eden savaş, (1 Mart 627) ayetin -genel ifadesinden anlaşıldığına göre- vahyinden önceki zamana tekabül etmektedir.³⁵⁷

Bu ayetle Yüce Allah, mü’min kullarına nümetini, lütfunu ve ihsanını haber vererek Hendek savaşında düşmanları perişan ederek yenilgiye uğrattığını haber veriyor.³⁵⁸

2.2.5. Muamelat ile ilgili Bahisler

2.2.5.1. Kıyas

“Ey iman edenler! Kasten öldürülenler hakkında sizin üzerinize kıyas farz olmuştur. Katil olan hür, öldürülen hür yerine; katil köle öldürülen köle yerine; katil kadın da öldürdüğü kadın yerine kıyas olunur. Katil, maktulün velisi olan din kardeşi tarafından bir bedel mukabilinde affedilirse o zaman kıyas düşer. O takdirde affedenin akıl ve dinin uygun gördüğü miktarı kabul etmesi, katilin de bu diyeti güzel bir şekilde ödemesi gerekir. Bu Rabbiniz tarafından bir hafifletmedir ve bir rahmettir. Artık kim haddi aşarda

³⁵⁷ Karaman v. dğr., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 4: 374.

³⁵⁸ Râcih, *Muhtasarı Tefsiri İbn Kesîr*, 4: 517-518.

affettikten sonra tecavüzde bulunursa onun için pek acı bir azap vardır.” (el Bakara 2/178)

Kıyas, temel insan haklarının başında gelen “yaşama hakkı”nı korumayı amaçlayan bir olgu olarak ayetin muhtevasını oluşturmaktadır. Bir önceki ayette “birr” kavramıyla erdemli davranışlar belirtilmiştir. (el-Bakara 2/177) Söz konusu davranışların bireyin kendi iç dünyasında ve sosyal yaşamın pratik alanlarında nasıl gerçekleştirileceği açıklanmıştır. Zira İslâm öğretisinde toplumun düzen ve barış ortamında kendini devam ettirebilmesi için “birr” kavramıyla ifade edilen tüm erdemli davranışlar kıyas maddesinde olduğu gibi gerektiğinde uygulama basamakları ile tanzim edilmiştir. Söz konusu davranışların öngördüğü değerlerden uzak düşünce toplumunda kaos ortamının oluşması kaçınılmazdır. İşte kıyas da sosyal hayattaböyle bir ortamın oluşmasına fırsat vermeyen bir yasal düzenlemeyi içermektedir.

İbn Kesîr, cahiliye döneminde iki arap kabilesi arasında çıkan savaşın ayetin iniş sebebi olduğunu belirler. Buna göre, kabile üyeleri birbirlerini öldürmüş ve yaralamışlardır. İslâm’ı benimsemelerinden sonra da intikam almak için çatışmaya devam etmişlerdir. Anlaşmanın ise ancak köleye karşı bir hürün, kadına karşı bir erkeğin öldürülmesi durumunda sağlanabileceği hususunda and içmişlerdir. İbn Kesîr’e göre bu ayet Mâide 45. ayetle neshedilmiştir. Zira dışı karşılığında erkek öldürülüyor; erkeğe karşılık erkek dışıye karşılık dışı öldürülüyordu. Neticede Allah Mâide 45. ayetle cana can dışı dış emriyle kadın erkek köle hür ayrımı yapılmaksızın tüm canların eşit olduğunu belirtmiştir.³⁵⁹

Kıyas, sözlükte masdar olarak ardından gitmek, iz sürmek, yaptığı işte birinin yolunu takip etmek; kesmek, eşitlemek ve misilleme yapmak anlamlarını kapsar. İsim olarak ise, mutlak eşitlik, bir şeyin iki tarafının birbirine denk olması; işlenen fiille ona denk bir fiille mukabele edilmesi demektir.³⁶⁰ Zira kıyasda da ihtiva ettiği anlamlar doğrultusunda öldürme suçu ve suçlusu takip edilip katil ve maktülün ailesi arasındaki ihtilafı bitirip kesmek amaçlanmıştır. Terim olarak kasten ve haksız olarak

³⁵⁹ Râcih, *Muhtasaru Tefsiri İbn Kesîr*, 1: 136.

birini öldüren kimsenin ceza olarak öldürülmesine ve yine kasten ve haksız olarak birini yaralayan kimsenin misilleme yoluyla yaralamak şartıyla cezalandırılmasına “kısas” denir.³⁶¹

Kısas ayetinin Mâide 45. ayetle neshedildiği görüşüne karşılık Ebû Yusuf iki ayetle kısas hususunun farklı boyutlarının tamamlandığı kanaatindedir. Konumuz olan ayet kabileleri ve sosyal statüleri ne olursa olsun hürler, köleler ve kadınlar arasında fark olmadığını açıklamakta ve köleye karşı hür; kadına karşı erkek kısas edilebilir mesajını vermektedir. Mâide ayeti ise kadın erkek cinsiyet farkı gözetilmeksizin tüm canların eşit olduğunu dile getirmektedir.

Ebu Hanîfe ve Ebu Yusuf müctehidlerin çoğunluğundan farklı olarak “bir köleyi öldüren kimse ceza olarak kısas edilebilir” düşüncesine sahiptirler. Zira “kölesini öldüreni öldürünüz” mealindeki hadis de bu fikri desteklemektedir. Aynı şekilde haksız yere gayri müslimi öldüren bir Müslüman da kısas ile cezalandırılır. “Kâfire karşılık Müslüman öldürülmez” mealindeki hadis ise Müslümanlarla savaş halinde olan gayri müslimleri ifade etmektedir.³⁶²

Muhammed Esed, söz konusu ayeti “kısas” kavramından hareketle açıklamaya çalışır. Kısas kavramını, bir şeyi başka bir şeye eşitlemek anlamındaki “musâvat” terimi ile eş anlamlı kabul eder. Amaç cezayı şüca uygun hale getirmektir. Aksi takdirde kısas bir hayata karşılık bir başka hayatı almak anlamındaki “misilleme” terimi ile açıklandığında böyle bir ceza türünün adalet ile açıklanması mümkün olmayabilirdi. Çünkü kasten öldürme olaylarının dışındaki ihmal sonucu ve kaza ile öldürme olaylarında misilleme yapmanın isabetli bir davranış olmadığı açıktır.

“... Hüre hür, köleye köle, kadına kadın...” ayetinin “köleye karşılık hür, kadına karşılık erkek kısas edilmez” şeklindeki yorumundan hareketle Mâide 45. ayetle neshedilmiş olduğu anlayışına karşılık Muhammed Esed, söz konusu ayetin sınırlı, lafzî manasıyla yorumlanamayacağını dile getirmiştir. Çünkü sınırlı ve lafzî manasıyla kabul edildiğinde birçok öldürme olayını mevzu dışında tutacaktır. Mesela bir hürün bir köle tarafından, bir kadının bir erkek tarafından ya da bir kölenin bir

³⁶¹ Karaman v. dğr., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1: 266.

³⁶² Karaman v. dğr., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1: 267.

hür tarafından, bir erkeğin bir kadın tarafından öldürülmesi durumlarını açıklamak mümkün olmayacaktı. Kısas “adil karşılık” olduğuna göre ayetten çıkarılacak hüküm şudur: Sosyal statüleri ne olursa olsun suçlu erkek veya kadın cinsiyet farkı gözetmeksizin suça uygun düşen bir şekilde cezalandırılır.³⁶³

Kısas, haksız ve kasıtlı olarak öldürme ve yaralama durumlarında uygulanır. Ancak maktulün yakınları ya da yaralının rızası şartıyla kısas cezası diyete dönüştürülebilir. Kasıtsız, kaza ile öldürme ya da yaralamalarda kısas cezasının yerini Nisâ sûresi 92. ayet gereği diyet ve kefarete alır.³⁶⁴

Matta İncili’nde kısas hükmü bildirildikten sonra Hz. İsa’nın “Fakat ben size derim: kötüye karşı koma ve senin sağ yanağına kim vurursa ona ötekini de çevir” şeklinde tavsiyede bulunduğu beyan edilmiştir. Tevrat’a göre kasıtlı adam öldürme ve yaralamanın cezası sadece kısastır. Bu bağlamda İslâm dinine göre ise kısas cezasının öldürülen kimsenin yakınlarının rızası kaydıyla diyete dönüştürülebilir olması cezanın hafifletilmesini ve Allah’ın lütfunu kapsar.³⁶⁵

2.2.5.2. Borçlanmayı Kayıt Altına Alma

“Ey iman edenler! Birbirinize karşı belli bir vade ile borçlandığınız zaman onu kaydedin. Bunu aranızda bir kâtip adaletle ve hiçbir tarafa meyletmeyip bir şeyi eksik bırakmadan yazsın ve o kâtip Allah’ın ona öğrettiği gibi adaletle yazmaktan kaçınmaksızın yazsın. Onu borçlu olan yazdırsın ve o borçlu kimse, Rabbi olan Allah’tan korksun da hiçbir şeyi eksik bırakmasın. Eğer borçlu olan kimse, akılca noksan, çocuk veya yaşlılıktan dolayı zaafa düşmüş veya herhangi bir sebeple doğrudan yazdırmaya gücü yetmiyorsa onun velisi adalet üzere yazdırsın. Bir de sizden iki mü’min erkeği şahit tutun. Eğer iki erkek şahit bulunmaz ise o zaman şahitliğine güvendiğiniz kimselerden bir erkek ve iki kadını şahit tutun – ta ki o iki kadından biri unutacak veya şaşırarak olursa diğeri ona hatırlatsın. Şahitler de şahitliğe çağrıldıkları zaman

³⁶³ Esed, *Kur’ân Mesajı*, 49.

³⁶⁴ Karaman v. dğr., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 269.

³⁶⁵ Karaman v. dğr., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 269.

bundan kaçınmasınlar. Az veya çok olsun borcunuzu vadesine varıncaya kadar bütün şartlarıyla yazmaktan kaçınmayın. Böyle yapmanız Allah katında adaletle daha uygundur, şahitlik için daha sağlam bir delildir ve şüpheye düşmemeniz için daha yakın bir yoldur. Ancak aranızda bedeli peşin olarak ödenen bir alışveriş olursa bunu yazdırmamaktan dolayı size bir günah yoktur. Bir de peşin bile olsa yaptığınız alışverişleri gizlice değil, şahitler huzurunda yapın. Ayrıca kâtip de şahit de ücretini vermemek, gereksiz yere işinden alıkonmak gibi herhangi bir sebeple zarara uğratılmasın. Kâtip ve şahit ise çağrıldığında gitmemek veya hakikati saklamak gibi sebeplerle kimseye zarar vermesin. Eğer bunları işleyip birbirinize zarar verirsiniz bu sizin için bir günahdır. Allah'ın emrine isyandır. Allah'tan korkun. Allah size böylece ilim öğretiyor. Dünyada ve ahirette sizi saadete ulaştıracak hükümlerini ders veriyor. Allah her şeyi hakkıyla bilendir.” (el-Bakara 2/282)

Kur'ân-ı Kerim'in en uzun ayetidir. Faizsiz borçlanmanın da yasak olduğu anlaşılmasın diye faiz yasağının hemen arkasından ödünç almak ve diğer meşrû akidleri yapmak kaydıyla borçlanma helâl kılınmıştır. Borç ilişkisinde hem borcu verenin hem de alanın yani iki tarafın da zarar görmemesi için yazma, şahit tutma, teminat alma, insanlarda emanet ve sorumluluk duygusunu geliştirmek gibi birtakım tedbirlere ihtiyaç vardır. Ayette borç ilişkisini güvence altına alan bu tedbirlerden bahsedilmektedir.³⁶⁶

İbn Abbas ayetin indiriliş sebebinin, peşin parayla sonradan teslim edilecek mal satmayı ifade eden selem hususuyla ilgili olduğunu rivayet eder. Müfessirlere göre ayet bütün vadeli borç ilişkilerini kapsar. Zira ayetin indiriliş sebebinin özel olması hükmünün genel olmasına engel değildir.³⁶⁷

Borcu güvence altına alan “yazın” emri gibi tedbirlerin tavsiye niteliğinde mi yoksa bağlayıcı bir emir hükmünde mi olduğu hususunda görüş ayrılıkları vardır. İbn Atiyye ve dört mezhep imamının da içinde bulunduğu çoğunluğa göre söz konusu emirler tavsiye niteliğindedir ve bu emirlere uyulursa daha iyi olur. Taberi, Davud,

³⁶⁶ Karaman v. dğr., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1: 446.

³⁶⁷ Karaman v. dğr., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1: 446.

ez- Zâhîrî, Ata gibi müfessirlerse “yazma” emrinin bağlayıcı bir hüküm niteliğinde farz olduğunu savunmuşlardır.³⁶⁸

“Bir kâtip yazsın” emri “borç veren ve borç alan iki taraf da okuma yazma biliyorsa kendileri yazsın, her biri yazdığı belgeyi diğerine versin ve hukukî işlem için şahit buldursunlar. Eğer iki taraf da okuma yazma bilmiyorsa aralarındaki borcu yazmayı bilen biri tarafsız ve adil bir şekilde doğru dürüst yazsın.” şeklinde yorumlanmıştır.³⁶⁹

Kâtibin kendisine başvurulduğunda borç vesikasını yazmasının dinî açıdan hükmü hususunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Farz olduğunu ileri sürenlerin yanısıra “farz-ı kifayedir, vakti müsaitse farzdır” görüşlerini savunanlar da olmuştur. Hanefî fıkıhçısı Cessas’a göre kâtibin yazması farz değildir çünkü yazma eyleminin kendisi farz değildir. Ancak kâtibin hakkının zayi olmaması için kendilerine yazmayı öğretmesi ya da kendi yerine bir başka yazıcıyı tavsiye etmesi gereklidir. Yazma işinin ücretli olup olmaması yazmanın hükmüne bağlıdır. Dinî açıdan farz olan amellerden ücret almak caiz değildir ancak farz olmayanlardan ücret alınabilir.³⁷⁰

Borçların kayıt altına alınmasında yazma ve tanık tutmanın her ikisi birden istenmiştir. Tanık tutmada “erkeklerinizden” ifadesi iki unsuru gerekli kılmaktadır. Bunlardan birincisi; şahitler çocuk olmamalı, ergenlik çağına girmiş kimselerden seçilmelidir. İkincisi ise şahitlik yapacak erkekler Müslüman olmalıdırlar. Bu ayete dayanarak gayr-i müslimlerin Müslümanlar arasındaki hukukî işlemlerde -yolculuk esnasında ölmek üzere olan mü’minin vasiyetine şahit olmalarından başka- şahitliklerinin geçersiz olduğu hükmüne varılmıştır.³⁷¹

Borç yazışmasında şahitlerin iki erkek ya da bir erkek iki kadın olması gerekir. İki erkek ya da iki kadın şartı, erkek ve kadınların akıl ve dürüstlük açısından yetersiz olduklarını göstermez. Bu, hakkın yerini bulmasına verilen önemin ve tarafların zarar görmemesi için alınan tedbirin sonucudur. Bir erkek şahit karşılığında iki kadının şart koşulmuş olması yine onların erkeklerden sonra ikinci sınıf insan olduklarını göstermez. Bilakis, ayette “erkek bulunmadığı takdirde”

³⁶⁸ Karaman v. dğr., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1: 446-447.

³⁶⁹ Karaman v. dğr., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1: 447.

³⁷⁰ Karaman v. dğr., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1: 447.

³⁷¹ Karaman v. dğr., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1: 447.

denilmemiş erkek bulunsa bile kadınların şahitliği kabul edilmiştir. Zira iki kadının şahitliğinde tanıklık eden bir kadındır. Şahitlik için gerekli sayıyı doldurma bakımından bir kadın bir erkek gibidir. Kadın şahidin unutulması halinde ikinci kadın şahit hemcinsine hatırlatma hususunda yardımcı olur.³⁷²

Peşin alış – verişlerde alacak ve borcun kapanması halinde yazma zorunluluğu kaldırılmış ancak şahit tutulmasının daha iyi olacağı tavsiye edilmiştir. Zira peşin alış-verişlerde de sorunlar yaşanmakta tanıklara ihtiyaç duyulmaktadır.

2.2.5.3. Mü'minlerden Başkasını Dost Edinmeme

“Ey iman edenler! Sizden olmayan kimseleri içli dışlı dost edinip sırlarınıza ortak etmeyin. Onlar sizi zarara sokmakta kusur etmezler. Size sıkıntı verecek şeyden hoşlanırlar. Size düşmanlıkları sözlerinden belli olmuştur; açığa vurmayıp da kalplerinde gizledikleri düşmanlık ise daha büyüktür. Biz size dostunuzu düşmanınızı böylece gösterip açıkladık eğer aklederseniz.” (el-Âl-i İmrân 3/118)

Yüce Allah bu ayetle mü'minleri kâfirlere ve münafıklara karşı ihtiyatlı olmaları ve onları –sırlarını paylaşacak kadar- dost edinmemeleri gerektiği hususunda uyarıyor. Zira onlar gerçekte düşman oldukları halde dost görünmeye çalışanlardır. Allah, böyle kimselere karşı müslümanlardan sırlarını paylaşmamasını istemektedir.³⁷³

Müslüman olmayanların dost edinilmemesi hususu ayette gerekçeleriyle bildirilmiştir. Şöyle ki;

Dinsiz ya da ehl-i kitaptan olanların sürekli mü'minler aleyhinde olup fesat çıkarmak için çalışıyor olmaları ve onlara zarar vermeleri

Mü'minler, başarısızlık, yenilgi ve hastalık gibi sıkıntılara düştüklerinde bu duruma seviniyor olup birlik ve beraberlik, başarı, zafer ve refah hallerine üzüyor olmaları

³⁷² Karaman v. dğr., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1: 448.

³⁷³ Karaman v. dğr., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1: 659.

Mü'minler, kâfir ve münafık da olsa tüm insanları sevdikleri, hak ve hukuklarını gözettikleri halde onların mü'minleri sevmiyor ve haklarında iyi davranmıyor olmaları

Mü'minlerin inançlarına saygılı olmamaları ve onlara karşı sürekli kin besliyor olmaları³⁷⁴

Ömer ibn el- Hattab ile ilgili rivayet edilen şu hadisle “Ömer ibn el-Hattab’a (r.a): Burada Hire halkından iyi ezberleyen ve yazı yazan bir oğlan var, onu kâtib edinsen dediler. Hz. Ömer: O zaman mü'minlerden başka dost edinmiş olurum, dedi.” konumuz olan ayet birlikte incelendiğinde zimmîlerin kâtiplikte kullanılmalarının caiz olmadığı hükmüne varılır. Çünkü bu işle görevlendirildiklerinde Müslümanlardan üstün tutulmuş ve Müslümanların işlerinin iç yüzlerine vakıf olmalarının yolu açılmış olur. Bu da Müslümanların sırlarının düşmanları arasında açığa çıkma riskini ortaya çıkarır. Zira ayette de “Onlar sizi zarara sokmakta kusur etmezler. Size sıkıntı verecek şeyden hoşlanırlar.” buyrulmaktadır.³⁷⁵

“ Ey iman edenler! Mü'minleri bırakıp da kâfirleri dost edinmeyin. Yoksa kendi aleyhinizde Allah'a apaçık bir delil vermek mi istiyorsunuz.” (en-Nisâ 4/144)

Mü'minleri bırakıp kâfirleri dost edinmeme tâlimatı konumuz olan bir önceki ayette de nedenleriyle birlikte dile getirilmiştir. Bu ayetlerin genelinde dost edinmemek emri ile mü'minlerin sırlarını onlarla paylaşmamaları, onlara karşı her daim ihtiyatlı olmaları ve mü'minleri arka plana atıp birinci derecede dost edinmemeleri kastedilir. Ayette geçen “mü'minleri” bırakıp kaydı önemlidir. Çünkü bu şart, mü'minlerle gayri müslimler arasındaki bütün insanlığa hayır getirecek, kötülükleri önleyecek ilişkilerin yasak olmadığına işaret eder.³⁷⁶

³⁷⁴ Karaman v. dğr., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1: 659.

³⁷⁵ Râcih, *Muhtasarı Tefsiri İbn Kesîr*, 1: 326.

³⁷⁶ Karaman v. dğr., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2: 168.

Mü'minleri bırakıp kâfirleri dost edinenler, kâfirlere dünya ve ahirette verilecek cazayı hak ederler. Allah adaleti gereği vereceği cezaya, mü'mimleri bırakıp kâfirleri dost edinmeyi gerekçe gösterir.³⁷⁷

“ Ey iman edenler! Yahudileri ve Hıristiyanları dost edinmeyin. Onlar birbirlerinin dostudur. Sizden kim onları dost edinirse şüphesiz onlardan olur. Muhakkak ki Allah zâlimler gürhunu doğru yola iletmez.” (el-Mâide 5/51)

Kur'ân-ı Kerim'de sık sık tekrar edilen mü'minlerden başkasını dost edinmeme hususu konumuz olan ayette de tekrardan dile getirilmiştir. Ayetin nüzul sebebine dair farklı rivayetler vardır. Bunlardan biri, Yahudilerle olan dostluğunu sona erdiren Ubade b. es- Samit ile onlarla olan dostluğundan vazgeçmeyen Abdullah b. Übey b. Selul hakkında nazil olduğudur. Ayrıca ayetin, Uhut savaşında müşrikler tarafından mağlup edilen ve Yahudilere sığınmak isteyen mü'minler hakkında indirilmiş olması ve Ebu Lübabe b. Abdülmünzir'in Yahudi Kureyza oğullarının, Sad b. Muaz'ın hakemliğini kabul etmeleri neticesinde onların kesileceğini bildirmesi zikredilen rivayetler arasındadır.³⁷⁸

Mü'minler, ayette kendilerinin dışındakilerle ister dinsiz olsun ister Yahudi ve hristiyanlar gibi ehl-i kitaptan olsun onlarla hayati önem taşıyacak sırlarını paylaşacak kadar ve mü'minlere karşı onlara yardım edecek derecede dostluklar kurmaktan men edilmektedir. Mü'min olmayanların dışındakilere devlet sırlarını vermek onları devletin sırları veya menfaatleriyle ilgili önemli görevlere getirmek yasaktır. Bunun dışında onlarla İslâm'a ve Müslümanlara düşmanlık beslemedikleri sürece beşerî münasebetlerin iyi bir şekilde yürütülmesinde bir sakınca yoktur. “Sizinle din hususunda savaşmamış ve sizi yurdunuzdan çıkarmamış olanlara iyilik yapmaktan ve adaletli yaklaşımdan Allah sizi men etmez. Şüphesiz ki Allah, adaletli olanları sever.” (el-Mümtehine 60/8) ayeti gereği Müslümanlara karşı düşmanca tavır almadıkları sürece mü'min olanların dışındakilerle beşerî münasebetlerin sürdürülmesinde bir sakınca olmadığı gibi gerektiğinde onlara iyilikte bulunulmalı ve adaletli davranılmalıdır. Ayrıca Hz. Peygamber'in gerek Medine'deki Yahudilerle vatandaşlık antlaşması yapması gerekse müşrik kabilelerle ittifak antlaşması yapması Müslümanların faydasına olduğu sürece onlarla uluslar

³⁷⁷ Karaman v. dğr., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2: 168.

³⁷⁸ Taberî, *Taberî Tefsiri*, 3: 322-323.

arası dostluk antlaşmalarının da imzalanabileceğini kanıtlar. Ayette İslâm'a ve Müslümanlara düşmanca tavır alanlar, onlarla savaşanlar ve yurtlarından çıkarmak için bir birbirlerini destekleyen gayri Müslimlerle dostluk bağı kuranlar zâlimler olarak nitelendirilmiştir.³⁷⁹

“Ey iman edenler! Kâfirleri ve sizden önce kendilerine kitap verilmiş olanlardan dininizi eğlence ve alaya alanları dost edinmeyin. Eğer gerçek mü'minlerseniz Allah'tan korkun.” (el-Mâide 5/57)

Yüce Allah bir önceki ayette mü'minlerin Yahudi ve Hıristiyanlarla samimi dostluklar kurmasını yasaklamıştı. Bu ayette ise ehl-i kitaptan sadece dini alaya alanlar ve eğlence konusu yapanlar ile genel olarak tüm kâfirlerle samimi dostluk ilişkileri kurulması men edilmiştir. Başka bir kıraate göre ise bu yasaklama kâfirlerin tamamını değil de dini alaya alıp eğlence konusu yapanları kapsamaktadır.³⁸⁰

“Ey iman edenler! Babalarınızı ve kardeşlerinizi eğer küfrü imana tercih etmişlerse dost edinmeyin. Sizden kim onları dost edinirse işte onlar zâlimlerin ta kendisidir.” (et-Tevbe 9/23)

Mü'minlerden başkasını dost edinmeme hususu yukarıdaki ilgili ayetlerde konunun tüm yönleriyle izah edilmiştir. Bu ayette ise baba ve kardeşlerin küfrü imana tercih etme durumlarında dost edinilmesini yasaklamıştır. Ancak Mücadele 22. ayet ve anne – baba ve yakınlarla ilgi, sevgi ve yardımı öngören ayetler birlikte değerlendirildiğinde mü'min olmayan yakınlarla her türlü ilişkilerin kesilmesinin doğru olmayacağı sonucuna varılır. Akraba ve yakınlar inkârcı da olsalar İslâm'a ve Müslümanlara sevgi ve saygıyla yaklaşp zarar vermedikleri sürece onlara karşı iyi ve adil davranmak, insanî ilişkileri devam ettirmek yasaklanmamıştır. Zira Mücadele 22. ayette “Allah ve Rasûlüne savaş açanlardan” bahsedilirken “inkârcılığı imana tercih edenler”i dost edinmek yasaklanmıştır. Bu durum İslâm tebliğinin geldiği aşama ve Müslümanların ulaştıkları gücün seviyesi ile açıklanabilir.³⁸¹

Muhammed Esed, “velayet” hususunu ayetteki anlam bütünlüğü içinde yorumlamıştır. Buna göre “velayet” terimi burada normal insan ilişkileri içinde yer alan dostluk, arkadaşlık anlamında kullanılmamıştır. Buradaki “velayet” ile

³⁷⁹ Karaman v. dğr., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2: 293-294.

³⁸⁰ Karaman v. dğr., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1: 299.

³⁸¹ Karaman v. dğr., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2: 743.

başkalarıyla diğer mü'minlere karşı kurulan dostluklar, ittifaklar ifade edilmektedir. Nitekim kişinin anne – babasına ve akrabalarına karşı iyi davranmasını öğütleyen pek çok ayetle birlikte Mümtehine sûresi 8 ve 9. ayetlerde müslümanlara düşmanca davranmayan gayri müslimlerle dostça ilişkiler kurmanın meşruluğunu ifade ediliyor ve hatta isteniyor olması bu hususu daha iyi açıklamaktadır.³⁸²

“Ey iman edenler! Bana ve size düşman olanları dost edinmeyin. Siz onlara muhabbet gösterip sırlarınızı ulaştırıyorsunuz; halbuki onlar size gelen hakkı inkâr etmişler, Rabbiniz olan Allah’a iman ettiğiniz için peygamberi ve sizi yurdunuzdan çıkarmışlardır. Eğer benim yolumda cihat etmek ve benim rızamı aramak için çıkmışsanız nasıl onlara muhabbet gösterip de sır verirsiniz? Ben ise sizin gizlediğinizi de açığa vurduğunuzu da bilirim. İçinizden kim bunu yaparsa düm düz yolun ortasında şaşırır olur.” (el-Mümtehine 60/1)

Ayetin nüzul sebebi olarak sahabiden bedir savaşına katılmış, muhacir Hatib b. Ebû Beltea ile ilgili bir hadise rivayet edilmektedir. Hatib b. Ebû Beltea'nın Mekke'de yakınları ve malları bulunuyordu. Bunları korumak amacıyla, Mekke'den Medine'ye gelip Rasulullah'a ihtiyaç sahibi olduğunu belirterek maddi yardım talebinde bulunan bir kadın ile Mekke'ye, fetih hazırlıkları ile ilgili bilgileri içeren gizli bir mektup gönderdi. Cebrail durumu Hz. Peygamber'e bildirince O da Hz. Ali'nin de aralarında bulunduğu bir grup sahabiyi, kadının bulunacağı yeri de belirterek mektubu geri almaları için derhal gönderdi. Mektup geri alındı, içeriğinde ise herhangi bir münafıklık unsuru taşımadığı tespit edildi. Ancak mektubun içeriğinin Rasulullah'a olan inancının güçlü ifadesini taşıyor olması bu durumu meşru kılamazdı. Zira fetih hazırlığı gibi önemli bir sırrın bu şekilde düşmanla paylaşılması, büyük bir suç ve müslümana yaraşmayan bir davranıştır. Hz. Ömer, Hâtib'in bu davranışından dolayı idamını teklif etmiştir. Ancak Hz. Peygamber, onun bedir savaşına katılmış olması nedeniyle ve Allah Teala'nın bedir savaşına katılanlarla ilgili müjdelerini hatırlatarak buna izin vermedi. İşte bu olaylar üzerine konumuz olan ayet nazil oldu.³⁸³

Ayetin “sizi yurdunuzdan çıkarmışlardır” şeklinde tercüme edilen kısmında “çıkarma” eylemi şimdiki zaman kipi ile kullanılmıştır. Bazı müfessirler, fiilin bu

³⁸² Esed, *Kur'ân Mesajı*, 352.

³⁸³ Karaman v. dğr., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 5: 307-308.

şekilde zikredilmiş olmasını mü'minlere büyük bir kötülük yapıldığını gözler önüne getirme ve canlı bir tasvir yapma amacıyla açıklamışlardır. Ayetin baş tarafında geçen “Benim de düşmanım sizin de düşmanınız olan kimseler” ya da “Bana ve size düşman olan kimseler” şekillerinde çevrilebilen ifade ile husumet düşüncesi ve davranışının ölçüsü de dolaylı olarak belirlenmiştir. Kişisel kin duyguları olmadan sadece Allah için ve kamu yararının söz konusu olduğu durumlarda düşmanlık edilmesi gerekir. Dolayısıyla gerek sevgi gerekse nefret konusunda gözetilmesi gereken temel kriter “hak” kavramı olmaktadır. Zira ayette de olduğu gibi düşman olarak nitelenen kimseler Allah’a ve Hz. Peygamber’e inanmaları sebebiyle mü'minleri yurtlarından çıkmaya mecbur etmişlerdir. Bununla birlikte 8 ve 9. ayetlerde Müslümanlara haksız baskılar yapıp düşmanca davranmayan gayri Müslimlerle iyi ilişkiler içinde olmanın ve hakkaniyete göre davranmanın yasaklanmadığı belirtilmiştir. Konuyla ilgili önceki ayetlerde de uzunca izah edildiği gibi bu ayette de Kur’ân’ın genel olarak gayri Müslimleri mutlak düşman ilan etme ve onlarla iyi ilişkiler kurmaktan sakındırma gibi bir amacı bulunmamaktadır.³⁸⁴

Ayetin devamında özel sevgi bağları sebebiyle düşmanlara sır veren Müslümanlar uyarılırken “sır” kökünden gelen bir fiil kullanılırken Allah’ın gizlenenleri de bildiği ifade edilirken “hafî” kökünden türetilmiş bir fiil kullanılmıştır. Sır, herkese açılmayan gizlilikler demektir. Hafî ise gönülde gizlenenleri de kapsar. Yüce Allah sadece sırları değil gönülde saklanan gizlilikler de dahil her şeyin bilgisine sahip olduğu için “hafî” kavramı kullanılmıştır.³⁸⁵

“Ey iman edenler! Allah’ın kendilerine gazap ettiği bir topluluğu dost edinmeyin. Kabirlerde olanların tekrar diriltilmesinden kâfirlerin ümit kesmeleri gibi onlar da ahiretten ümit kesmişlerdir.” (el-Mümtehine 60/13)

Allah’a ve mü'minlere düşmanlık eden bu nedenle Allah’ın da kendilerine gazap ettiği kimselerle dost olunmamasının gerekliliği bu ayette de dile getirilmiştir. Gramer hususundaki farklı yaklaşımlardan dolayı ayetin, “Allah’ın kendilerine gazap ettiği” diye nitelenen topluluğun ümit kesmelerinin benzetildiği kısmı iki şekilde yorumlanmıştır. Bir kısım müfessire göre Allah’ın, ahiret inancı taşımadığı için gazap ettiği topluluk, kabirdekilerin yeniden diriltilemeyeceklerini ve yokluk içinde

³⁸⁴ Karaman v. dğr., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 5: 309.

³⁸⁵ Karaman v. dğr., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 5: 310.

kaybolup gittiklerini kabul eden inkârcılara benzetilmişlerdir. Bir diğer anlayışa göre ise ayete “kabirlerdeki inkârcıların ümitlerini yitirdikleri gibi ahiretten ümit kesmiş bir topluluğu” şeklinde mana verilmiştir. Buna göre kabirlerdeki inkârcılar artık ebedî hayattaki nimetlerden mahrum bırakılıp ağır cezalara çarptırılacaklarından emin olmuşlardır, geriye dönüş ve ileriye dönük herhangi bir ümitleri kalmamıştır. Aynı anlayıştan hareketle Taberi'nin de tercih ettiği farklı bir yorum daha yapılmaktadır: Kabirlerinde olan eski inkârcılar nasıl ki hayattayken peygamberi yalancı saymaları sebebiyle Allah'ın rahmetinden ve ahiret mutluluğundan ümitlerini kesmişlerse Hz. Muhammed'in peygamberliğini inkâr ettikleri için Allah'ın gazabını hak eden bu topluluk da ahiretten ümidini kesmiştir.³⁸⁶

2.2.5.4. Kadınlara Zorla Varis Olmak

“Ey iman edenler! Kadınları, ölen kocalarının mirası gibi görüp onlara zorla varis olmanız helâl değildir. Boşamak istediğiniz kadınları da onlara verdiğiniz mehirde birazını kurtarabilmek için sıkıntıya sokmayın. Ancak onlar apaçık bir fuhuş işlemişlerse bu müstesnadır. Onlarla haklarını gözeterek ve güzellikle geçinin. Eğer siz onlardan hoşlanmayacak olsanız bile olur ki sizin hoşunuza gitmeyen bir şeyde Allah pek çok hayır yaratır.” (en-Nisâ 4/19)

Müfessirlere göre “ey iman edenler, istemedikleri halde zorla kadınlara varis olmanız size helâl değildir” ayetinde geçen “varis olma” ifadesi iki farklı şekilde açıklanmıştır. Buna göre, cahiliye döneminde bir kadının kocası ölürse, kocanın ailesi gelir ve kadının üzerine bir elbise atardı. Eğer ölenin küçük bir oğlu ya da erkek bir kardeşi varsa o büyüyünceye kadar veya kadın ölüp de ona varis oluncaya kadar kadını hapsederlerdi. Kadın boşanır, ya da kendi ailesine gidebilir veya üzerine elbise atılmazsa kurtulabilirdi. Kadınlara zorla varis olmaktan anlaşılan bir diğer husus ise şöyledir: Kadınlara zorla varis olmak için boşamaz ve nikâhında iken ölmesini beklerdi. İkincisi ise kadınların rızası olmadığı halde velileri onların evlenmelerine engel olur ve ölene

³⁸⁶ Karaman v. dğr., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 5: 327-328.

kadar hapsederlerdi ki mallarına mirasçı olsunlar. İşte cahiliye döneminde kadınlara uygulanan bu haksızlık ve zulümler konumuz olan ayet ile yasaklanmıştır.³⁸⁷

Kadınlara verilen mehirin bir kısmını geri almak için kötü davranılması hususunu “Kadınlara verdiklerinizin bir kısmını alıp götürmeniz için onları sıkıştırmayın” şeklinde dile getiren İlâhî beyan, müfessirlerce söz konusu ifadenin muhatapları açısından farklı yorumlanmıştır. Bir kısım müfessirlere göre, ayetin muhatabı ölen erkeğin mirasçılarıdır ve “ Ey ölen erkeklerin mirasçıları siz, ölen akrabasının sağ kalan karısının kocasından aldığı mehire mirasçı olmanız için onun evlenmesine engel olup onu ölünceye dek hapsedmeyin” şeklinde anlaşılmalıdır. Öte taraftan ayetin muhatabı olarak kocalar, karılarını boşayan kocalar ve kadınların velileri olduğunu kabul eden farklı görüşler beyan edilmiştir.³⁸⁸

Taberî’ye göre ayetteki hitap evli olan kocalardır. Karısını sevmediği halde verdiği mehiri geri alabilmek için onu boşamayıp nikâhı altında tutan erkekler söz konusu hitap ile bu durumdan men edilmişlerdir. Taberî, kadını sıkıştıracak ve hapsedecek iki kısım erkek olduğu düşüncesinden hareketle ayetin muhataplarının evli kocalar olduğu görüşünü kabul eder. Bu iki kısım erkekten biri kocasıdır. Koca, verdiği mehiri geri alabilmek için karısını sevmediği halde nikâhı altında tutar ve ona kötü davranır ki kadın mehiri geri verip boşansın. Bir diğeri ise kadının velisidir. Kadını hapsedip, sıkıştıracak bu iki kısım erkekten, kadının velisinin, ona verdiği için bir kısmını geri almak gibi bir durumu söz konusu değildir. Ayette kadınların sıkıştırılmasının nedeni olarak verdiği geri alınması beyan edilmektedir. O halde ayetin muhatabının evli kocalar olduğu açıktır.³⁸⁹

Kocanın karısına yaptığı masrafı ve verdiği mehirin bir kısmını geri almak için onu sıkıştırıp, rahatsız etmemesi, ayette “ Apaçık bir edepsizlik yapmadıkça” kaydına bağlanmıştır. Bu bağlamda evli kadın zina eder ya da evlilik hukukuna riayetsizlik ederse ayet, erkeğe, karısını sıkıştırıp, rahatsız etmekle birlikte boşamama hakkını tanımaktadır. Neticede kadının, bu rahatsızlık sebebiyle kocasına bir bedel ödedikten sonra boşanması mümkün olacaktır. Erkeğin, yaptığı masrafın tamamını değil de sadece bir kısmını geri almasına izin verilmesi ayetin tabiriyle

³⁸⁷ Taberî, *Taberî Tefsiri*, 2: 473-474; Râcih, *Muhtasarı Tefsiri İbn Kesir*, 1: 400.

³⁸⁸ Taberî, *Taberî Tefsiri*, 2: 474-475.

³⁸⁹ Taberî, *Taberî Tefsiri*, 2: 475.

kadının apaçık bir edepsizlik yapmadan önceki evlilik hayatına bir bedelin ayrılmasıdır.³⁹⁰

Evlilik müessesinde, Kur'ân ve sahih sünnetlerle ve toplumun örf ve adetine bağlı olarak kadın ve erkeğin karşılıklı olarak hak ve sorumlulukları belirlenmiştir. Bu çerçevede Arap toplumunun kadına karşı zulüm ve haksızlıklar içeren örf- adet ve uygulamaları İslâm dininin getirdiği nasslar kapsamında yasaklanmıştır. Kur'ân ve sünnetin öngördüğü ahlak ve fıkıh kuralları sosyal hayatı düzenlerken evlilik müessesine de hâkim olmuştur. Bu bağlamda ayette “onlarla iyi geçinin” ifadesine yer verilmiştir. Ayette “iyi geçinin” şeklinde tercüme edilen “ma'ruf” kavramı, toplumda kabul gören, iyi karşılanan ve dinî açıdan meşrû ve geçerli davranışlardır.³⁹¹

Erkekler birtakım nedenlerden dolayı evlilik hayatlarını sonlandırmak isteyebilirler. Bu durum her zaman kadınların kusurlarından kaynaklanmayabilir. Erkeklerin kötü huylu olmaları, gözlerinin başka kadınlarda olması, eşlerinden nefret etmeye başlamaları gibi nedenler sayılabilir. Bu durumda ayet erkeklere sabrı tavsiye etmektedir. Hoşlanılmayan şeylere katlanmanın dünya ve ahirette pek çok hayırla sonuçlanması mümkündür.³⁹²

2.2.5.5. Canın ve Malın Korunması

“Ey iman edenler! Birbirinizin malını haram şekilde yemeyin ancak karşılıklı rıza ile yaptığınız ticaret başkadır. Birbirinizi ve kendinizi öldürmeyin; canlarınızı da boşu boşuna tehlikeye atmayın. Muhakkak ki Allah size çok merhamet edicidir.” (en-Nisâ 4/29)

Ayette karşılıklı rıza kaydıyla yapılan ticaret dışında Müslümanların, faiz, kumar, hırsızlık, gasp, rüşvet ve tefecilik gibi haksız yollarla elde edilen malları yemesi yasaklanmıştır. Ticaretin rıza kaydına bağlanmış olması müfessirlerce iki şekilde anlaşılmıştır. Birinci görüş, rıza ile yapılan ticaretten, alışverişi yapan

³⁹⁰ Karaman v. dğr., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2: 36-37.

³⁹¹ Karaman v. dğr., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2: 37.

³⁹² Karaman v. dğr., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2: 37-38.

tarafların her biri alışveriş sözleşmesini yaptıktan sonra sözleşmenin yapıldığı yerden ayrılıncaya kadar alışverişini bozup bozmamakta serbest bırakılmaları halinde ticaretin rıza ile gerçekleştiğini ileri sürer. Buna göre taraflar bir mecliste alışveriş akdini tamamladıktan sonra meclisten ayrılıncaya kadar bu alışveriş akdini bozma hakkına sahiptirler. İmam Malik, Ebu Hanîfe, Ebu Yusuf gibi âlimlerin de fikirlerini yansıtan ikinci görüş, rıza ile yapılan ticaretten anlaşılması gerekenin tarafların alışveriş akdini yapmadan önce rızalarıyla akdi bitirmiş olmalarıdır. Taraflar, rızalarıyla alışveriş akdini yaptıktan sonra buldukları mecliste birinin akdi bozması caiz değildir.³⁹³

Mal varlığının haksız yollarla elde edilmesi yasaklandıktan sonra ayette “Kendinizi öldürmeyin” ifadesi geçmektedir. Bir toplumda haksızlıklar yaygınlaşırsa anarşi ortamı doğar. Neticede böyle bir toplumda haksızlıklara uğrayanların da haksızlık yapanların da can güvenliklerinin olması mümkün değildir. “Kendinizi öldürmeyin” ilâhî beyanı ile aslında başkalarını haksız yere öldürmek yasaklanmış olmasına rağmen böyle bir tabirin kullanılmış olması hayat hakkının korunması hususuna verilen büyük önemin işaretidir. Kişinin kendi canı ile başkalarının canı arasında bir fark olmadığı mesajı verilmektedir. Zira bütün canlar aynı derecede korunmaya layıktır.³⁹⁴

Muamelat hükümleri beş zaruri değer korunmasını hedefler. Bu değerler; neslin korunması, aklın korunması, dinin korunması, canın korunması ve malın korunmasıdır. Konumuz olan ayet, canın ve malın korunması ilkelerini kapsamaktadır.³⁹⁵

2.2.5.6. Müslüman Olduğunu İkrar Eden Bir Kimsenin Öldürülmemesi

“Ey iman edenler! Allah yolunda cihada çıktığınız zaman iyice araştırın ve mü’mini kâfirden ayırt edin. Size İslâm selamı veren kimseye dünya hayatının geçici nimet ve ganimetini arzu ederek “sen mü’min değilsin”

³⁹³ Taberî, *Taberî Tefsiri*, 2: 500.

³⁹⁴ Karaman v. dğr., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2: 51.

³⁹⁵ Karaman v. dğr., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2: 51.

demeyin; Allah katında nice mükâfatlar, ganimetler var. Siz de evvelce böyleydiniz. Ağzınızdan çıkan bir kelime-i şehadetle İslâm'a giediniz. Sonra Allah size lutfetti de canınızı ve malınızı emin kıldı. İmanınızı kalbinizde kökleştirdi. O halde imanını açıklayan kimseleri reddetmeyin, araştırın. Muhakkak ki Allah yaptıklarınızdan haberdardır.” (en-Nisâ 4/94)

İbn Abbas'tan rivayet edilen bir hadiseye göre, “Süleym kabilesinden bir adam, Hz. Peygamber'in (s.a.s) ashabından bir topluluğa rastladı. Adam koyunlarını güdüyordu, onlara selam verdi. Ashabtan olan o topluluk ise “bu, sadece bizden korunmak için selam verdi.”diyerek üzerine yürüdüler ve onu öldürüp koyunlarını Hz. Peygamber'e getirdiler.” Bu olay üzerine konumuz olan ayet nazil oldu.³⁹⁶

Ayetin nüzul sebebi ile ilgili bir başka rivayette ise Muhallim b. Cessame'nin Amir b.el- Edbad el- Eşcai'yi öldürmesi zikredilir. Abdullah b. Ebi Hadret'ten anlatılanlara göre “ Rasûlullah bizi Müslümanlardan bir grup olarak “ İdam” denilen yere gönderdi. İçimizde Ebu Katade ve Muhallim b. Cessame de bulunuyordu. Biz yola çıktık. İdam'ın tam ortasına varınca yanımızdan Amir b. el- Edbad el- Eşcai, üzerine bindiği bir devesi ile geçti. Onun çok az eşyası bir kova da sütü vardı. Yanımızdan geçerken bizi İslâm'ın selamıyla selamladı. Biz onu yakaladık. Muhallim ona saldırdı. Daha önce aralarında geçmiş bir olaydan dolayı onu öldürüp devesini ve eşyasını aldı. Biz Rasululah'ın yanına gelip olayı anlatınca bu ayet nazil oldu.”³⁹⁷

Ayette “ Size selam verene sen mü'min değilsin” demeyin şeklinde geçen (ولاتقولون القى السمع السلام) ifadedeki (السلام) kavramı Mekke, Medine ve Kufe kurraları tarafından (السلم) elif harfi konulmadan teslim olmak ve boyun eğmek anlamlarına gelen “silm” şeklinde okunmuştur. Kelimenin bu manasıyla ayet, “ Size teslim olup boyun eğenlere “sen mü'mim değilsin” demeyin” demektir.³⁹⁸

Bir kısım Basra ve Kufe kurraları ise ayette geçen “slm” kök harflerinden oluşan kelimeyi elif harfiyle birlikte (السلام) “selam” şeklinde okumuşlardır. Ayet bu şekilde okunduğunda ise selam vermeyi ifade eder.

³⁹⁶ Râcih, *Muhtasaru Tefsiri İbn Kesîr*, 1:466-467.

³⁹⁷ Taberî, *Taberî Tefsiri*, 3: 73.

³⁹⁸ Taberî, *Taberî Tefsiri*, 3: 75.

Taberî'ye göre ise ayette geçen “slm” kök harflerinden oluşan kelime “Tevhid inancına boyun eğmek, Müslümanların dininde olduğunu ifade etmek ve teslim olmak” manalarına gelen, elif harfi konulmaksızın okunan (السلام) silm kelimesidir. Kelimeyi bu şekliyle kabul etmek nüzul sebebi olarak nakledilen rivayetlerin tamamını kapsar. Zira bu rivayetler, öldürülen kimsenin teslim olup kelime-i şehadet getirdiğini, ben müslümanım dediğini veya selamün aleyküm diyerek selam verdiğini bildirmektedir. Teslim olmak anlamındaki (السلام) silm kelimesi selam vermekle birlikte rivayetlerde bildirilen tüm görüşleri kapsar.³⁹⁹

Ayetin verdiği mesaj çerçevesinde bir kimse müslümanlara selam verir, kelime-i tevhid okur, müslüman olduğunu ikrar eder ve savaştan vazgeçerek müslümanlara teslim olup barış teklif ederse onu öldürmek caiz değildir. Ayet, insanların kâfir ya da mü'min olma vasıfları kesin olarak bilinmedikçe küfürlerine ya da düşmanlıklarına hükmedilmesini reddetmiştir. Bu hususta insanları şüpheye dayalı kâfir olduklarını kabul edip öldürmek hatasına düşmektense müslüman kabul edip bu konudaki samimiyetlerinde hataya düşmeyi tercih etmektedir. Bu yaklaşım korku ya da menfaat sebebiyle Müslüman olduğunu söyleyip samimi olmayan kimselerin de Müslümanlar arasında yaşayarak gerçek mü'min olmalarına kapı aralamaktadır. Zira tam olarak İslâm dinin öngördüğü yaşam tarzını benimseyen Müslümanlar diğer insanların da beğenisini kazanarak örnek alınmaya başlarlar.⁴⁰⁰

Ayette geçen “...Daha önce siz de böyleydiniz” ifadesi ile mü'minlere kendi geçmişlerini hatırlamayı ve İslâm'a ilk adım attıkları zamanki psikolojilerini düşünmelerini teşvik etmektedir. Nitekim selam veren, kelime-i tevhid okuyarak Müslüman olduklarını ikrar edenlerin haklılıklarını bu şekilde anlayabileceklerdir. Zira Müslüman olduğu halde henüz hicret edemeyen, mü'minlerle tanışamayan veya kabilesi içinde imanını gizleyerek yaşamak zorunda kalanlar, Müslümanlarla ilk karşılaştıklarında ya selam vermişlerdir ya da kelime-i tevhidi söyleyerek Müslüman olduklarını bildirmeye çalışmışlardır. Ayrıca kelime-i tevhid söyleyerek Müslüman olduklarını beyan edenlerin bu durumları hidayet yolunda ilk adım olarak kabul

³⁹⁹ Taberî, *Taberî Tefsiri*, 3: 75-76.

⁴⁰⁰ Karaman v. dğr., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2: 119.

edilebilir. Çünkü imanın kalplere yerleşmesi her insanda farklıdır. Bir kısmında birden olurken bazılarında adım adım gerçekleşebilir.⁴⁰¹

Ayette geçen "... Derken Allah size lütufta bulundu." İfadesi iki farklı şekilde yorumlanmıştır. Bir yaklaşıma göre imanınız zayıf ve temayül halinde iken Allah'ın yardımını ile imanınız güçlendirilerek hidayete erdirildiniz. Bir başka anlayışa göre ise Müslüman olduğunu kelime-i tevhid söyleyerek veya selam vererek beyan eden bir kimseyi samimiyetsizlikle itham etmek sûretiyle ganimet elde etmeye öncelik verip öldürmek hata ve günahdır. Buna rağmen Allah size lutfedip hata ve günahınızı bağışladı.⁴⁰²

2.2.5.7. Adalet İlkesinden Ayrılmadan Şahitlikte Bulunmak

"Ey İman Edenler! Kendi aleyhinize veya anne ve babanızla, akrabalarınızın aleyhine olsa bile adalet üzere olun ve Allah için şahitlik edin. Hakkında şahitlik ettiğiniz kişi zengin de olsa fakir de olsa doğruluktan ayrılmayın. Çünkü ikisini de Allah sizden daha iyi gözetir. O halde heveslerinize uyupta adaletten ayrılmayın. Eğer hakikati değiştirir ve şahitlikten veya adaletten yüz çevirirseniz şüphesiz ki Allah yaptıklarınızdan haberdardır."
(en-Nisâ 4/135)

Abdullah b. Abbas'a göre ayet, mü'minlerin şahitliklerini doğru bir şekilde adaletten ayrılmadan yapmaları hususunda nazil olmuştur. Allah, mü'minlere kendi aleyhlerine veya baba ve oğullarının aleyhine de olsa hakkı söylemekten vazgeçmemelerini emrediyor. Ayrıca ayette şahitlikte adaletten ayrılmamak için zenginliğinden dolayı bir kişiyi kayırmamaları ve yoksulluğundan dolayı suçluya merhamet etmemelerinin gerekliliğine vurgu yapılıyor.⁴⁰³

Ayette adaleti sağlayan memurların ya da şahitlerin adaletten yüz çevirmelerine neden olan durumlar dile getirilmiştir. Bunlardan biri ayette geçen "kendiniz, anne – babanız veya akrabanız aleyhine de olsa" ifadesinde beyan

⁴⁰¹ Karaman v. dğr., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2: 119.

⁴⁰² Karaman v. dğr., *Kur'ân Yolu Meâl ve Tefsir*, Türkçe 2: 120.

⁴⁰³ Taberî, *Taberî Tefsiri*, 3: 144.

edilmiştir. Şöyle ki adaleti sağlayan memurlar ve şahitler gerçeği açığa çıkardıklarında kendilerine veya yakınlarına herhangi bir zararın dokunması ihtimali ile adaletten uzaklaşabilirler. Bir diğeri ise “...zengin olsunlar, fakir olsunlar...” ifadesi ile davacı ve davalının ekonomik durumlarının adaleti sağlayan memurun veya şahidin adaletten ayrılmasına neden olabileceğine işaret edilmektedir. Bir başka ifade ile davacı ya da davalıdan birinin zengin ya da fakir olması hakim veya şahidin zengini kayırmak fakire de acımak sûretiyle adaletten uzaklaşabilecekleri dile getirilmektedir. Ayetin devamında “...çünkü ikisini de Allah sizden daha iyi gözetir” ifadesi yer alır. Bu ifade ile adaleti sağlayan memurların ve şahitlerin zenginleri kayırmalarının ve fakirlere acımalarının yersiz olduğu beyan edilir. Zira zengin de fakir de Allah’ın kullarıdır. Haklarında hayırlı olanı lutfetmek, onları içinde oldukları duruma göre değerlendirmek ve hikmetinin bir neticesi olarak dilediğine özel lütuflarda bulunmak Allah’a aittir. Bu nedenle adaletten ayrılmanın geçerli hiçbir nedeni olamaz. Gerek hakimlerin gerekse şahitlerin her ne sebeple olursa olsun hakkın ortaya çıkmasına mani olmaları ve adaletten uzaklaşmaları ayrıca şahitlikten kaçmaları yasaklanmıştır.⁴⁰⁴

Ayetin sonunda “Eğer hakikati değiştirir ve şahitlikten veya adaletten yüz çevirirseniz şüphe yok ki Allah yaptıklarınızdan haberdardır.” beyanı yer alır. Abdullah b. Abbas’a göre ayette bu ifade ile hâkimlere ve hakemlere hitap edilmektedir. Hâkimin davacı veya davalılardan birine yumuşak davranması yahut bir diğere yüz çevirmiş olması adil davranmasına aykırıdır. Bu sebeple böyle bir davranış yasaklanmıştır. Bir diğere yaklaşımda ise ayetin sonunda şahitlere hitap edildiği savunulur. Allah, şahitlikte bulunacaklara doğru sözlü olmalarını, dillerini eğip bükmemelerini, şahitlikten geri durmamalarını ve şahitlik edecekleri mevzuyu gizlememelerini emretmektedir.⁴⁰⁵

Rasullullah (s.a.v) bir hadislerinde “ Şahidlerin en hayırlısı, kendisinden şahitlik istenmeden önce gelip şahitlik edendir” buyurmuştur. Zira ayette geçen “Allah yaptığınız her şeyden haberdardır” ifadesi ile şahidler tehdit edilmekte ve

⁴⁰⁴ Karaman v. dğr., *Kur’ân Yolu Meâl ve Tefsir*, 2: 159.

⁴⁰⁵ Taberî, *Taberî Tefsiri*, 3: 144-145.

şahitlikten kaçınmaları ya da adaletten uzak olmaları nedeniyle cezalandırılacakları buyurulmaktadır.⁴⁰⁶

“ Ey iman edenler! Allah için hakkı ayakta tutan ve adaletle şahitlik eden kimseler olun. Bir topluluğa olan kininiz, sizi adaletsizliğe sevk etmesin. Adaletli olun; bu takvaya daha yakındır. Allah’tan da korkun. Şüphesiz Allah, yaptıklarınızın hepsinden hakkıyla haberdardır.” (el-Mâide 4/8)

Abdullah b. Kesîr’den rivayet edildiğine göre ayet, Hz. Peygamber’e suikast düzenleyen Hayber Yahudileri hakkında nazil olmuştur. Hz. Peygamber, öldürülen bir kişinin diyeti hususunda bunlara yardımlaşmaya gitmiş ancak Yahudiler Rasulullah’ı öldürmeyi planlamışlardır. Bu hadise üzerine “bir topluluğa olan kininiz sizi adaletsizliğe sevk etmesin” şeklinde tecüme edilen ayet nazil olmuştur.⁴⁰⁷

Ahlaki bir terim olarak adalet, “ferdî ve içtimai yapıda dirlik ve düzenliği, hakkaniyet ve eşitlik ilkelerine uygun yaşamayı sağlayan ahlaki erdem” olarak tanımlanmıştır.⁴⁰⁸ Hem bireyin hayatını hem de sosyal hayatı ayakta tutan en önemli denge unsuru ve güvencesidir. Yüce Allah, ayetle mü’minlere adaletle şahitlik etmelerini, herhangi bir topluma olan öfkelerinin onlar hakkında adaleti terk etmelerine neden olmamasını emretmiştir. Ayetin devamında “...adaletli olun, bu takvaya daha yakındır” ifadesi ile Allah katında insanların sahip olabileceği en üstün değer olan takvaya ulaşabilmek için ister dost ister düşman olsun herkese adalet ilkelerine uygun davranmanın gerekliliği vurgulanmıştır.⁴⁰⁹

2.2.5.8. İrtidat ve Doğurduğu Sonuçlar

“Ey iman edenler! Sizden kim dinden dönerse Allah onların yerine öyle bir topluluk getirir ki Allah onları sever, onlar da Allah’ı sever. Onlar mü’minlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı izzet sahibidirler. Allah yolunda cihad ederler ve dil uzatanların kınamasından da korkmazlar. Bu Allah’ın bir

⁴⁰⁶ Râcih, *Muhtasarı Tefsirî İbn Kesîr*, 1: 499.

⁴⁰⁷ Taberî, *Taberî Tefsiri*, 3: 240.

⁴⁰⁸ Mustafa Çağrı, “Adalet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1: 344.

⁴⁰⁹ Karaman v. dğr., *Kur’ân Yolu Meâl ve Tefsir*, 2: 229.

lütfudur ki dilediğine verir. Allah'ın ihsanı genişir ve O ihsanına layık olanı hakkıyla bilir.” (el-Mâide 5/54)

Sözlükte “dönmek, geri çevirmek, kabul etmemek” anlamlarına gelen “redd” anlamlarına gelen ridde ve irtidâd bir fıkıh terimi olarak Müslüman bir kişinin kendi iradesiyle İslâm dininden çıkması demektir. İrtidada eden erkeğe “mürtedd” kadına “mürtedde” denir. İrtidada eylemi ve mürtedde ait tüm hükümler İslâm hukukunun bir konusu olup bu kapsamda incelenir. Hangi durumların ridde suçunu oluşturduğu, mürteddin İslâma dönmesi için sunulacak imkânlar, muhakeme ve infaz yöntemi, mürteddin hak ve borçları gibi hususlarda ayrıntılı bir hukuk sistemi oluşturulmuştur.⁴¹⁰

İslâm'a düşman olan gayri müslimlerin dost edinmenin yasaklandığı ayetlerin (Mâide/51) devamında konumuz olan ayet zikredilmiştir. Zira İslâm düşmanlarını dost edinmek münafıklığın bir neticesi olarak irtidada yol açmaktadır. Mü'minler arasından böylelerinin çıkması İslâm'a zarar vermez bilakis kendileri zarara uğrarlar. Nitekim ayette mü'minlerin dinlerinden dönmeleri halinde yerlerine yeni nesiller getirileceği bildirmiştir. Bu mü'min nesillerin özellikleri de belirtilerek Allah'ın sevdiği kullar olduğu, onların da Allah'ı sevdiği, mü'minlere karşı şefkatli, merhametli, nazik; kâfirlere karşı vakarlı oldukları, Allah yolunda cihad ettikleri ve cihad ederken hiçbir kimsenin kınanmasından korkmadıkları beyan edilmiştir.⁴¹¹

2.2.5.9. Vasiyet

“Ey iman edenler! Sizden biri öleceği sırada vasiyet ederken sizden adalet sahibi iki kişi aranızda şahitlik etsin. Eğer siz yolculukta olduğunuz sırada ölüm musibeti size erişir ve sizden iki şahit bulamazsanız yabancılardan veya gayri Müslimlerden iki kişi şahitlik etsin. Eğer bu şahitlerden şüphelenirseniz onları namazdan sonra alıkoyarsınız ve halkın önünde şu şekilde yemin ettirirsiniz: “Allah'a yemin ederiz ki hakkında şahitlik edeceğimiz kimse kendi akrabamızdan olsa bile biz hiçbir menfaat karşılığında

⁴¹⁰ Kılavuz, *Anahatlarıyla İslâm Akaidi ve Kelâma Giriş*, 64.

⁴¹¹ Karaman v. dğr., *Kur'ân Yolu Meâl ve Tefsir*, 1: 295-296.

doğruluktan ayrılmayız ve Allah’ın emrettiği şahitliği gizlemeyiz. Gizlersek günahkârların ta kendisi olalım.” (el-Mâide 5/106)

Ayet, devamındaki 107 ve 108. ayetlerle birlikte vasiyet konusunu içermektedir. Vasiyet, ölüme bağlı bir tasarruf olup tek taraflı bir hukukî işlemdir. Vasiyetin yanlış anlaşılması ve hatırlanması veya gerçeği gizleyenlerin bulunması durumlarında vasiyetten yararlanma durumunda olan kimselerin hak kaybına uğraması kaçınılmazdır. Bu ayetler vasiyet hususunda geri kalanların anlaşmazlıklara düşmelerini önlemek için birtakım tedbirler alınmasını istemekte ve bu tedbirlerden sonra da çıkabilecek sorunlar için özel uygulamalar öngörmektedir.⁴¹²

Yüce Allah, bu ayetle mü’minlerden ölüm anının yaklaştığını hissettiklerinde vasiyet edeceklerse bunu kendi yakın çevresinden veya dindaşlarından adil olduğu bilinen en az iki kişi huzurunda eğer yolculukta iseler ve bu özelliklere sahip kişiler de yoksa başka iki kişinin huzurunda yapmalarını istemektedir. Vasiyet uygulanacağı sırada bu şahitlerin verdiği bilgi herhangi bir şüpheye yol açmaz ve itiraz ortaya konmazsa bu tedbir yeterli olacaktır. Ancak bu şartlarda yapılan bir vasiyette, vasiyeti yerine getirmekle vazifelendirilecek kimselerden ya da tanıklardan şüphelenme durumu ortaya çıkarsa tanıkların ya da vekillerin ağır manevi sorumluluk hissedecekleri şartlar altında yemin etmeleri gerekmektedir. Sonraki ayette ise bu yolla da tanık ya da vekillerin doğru olmadıklarına kanaat getirilirse haksızlığa uğrayanlardan iki kişi, karşı bir yeminle kendi iddialarını ispatlayacaklardır. 108. ayette ise tanıklığın ağırlaştırılmış yemin şartına bağlanmış olması ve bu yeminin de karşı bir yeminle çürütülebilir olması gerçeğin ortaya çıkmasında en uygun yol olduğu belirtilmiştir.⁴¹³

Ayette geçen “Sizden adaletli iki kişiyi şahit tutun.” ifadesindeki “sizden” ile kimlerin işaret edildiğine dair farklı iki görüş zikredilmiştir. Buna göre “sizden” ifadesi ile müslümanlar ya da akrabalar kastedilmiştir. Taberi, söz konusu kavram ile müslümanların işaret edildiği görüşündedir. Zira ayet “ey iman edenler” ifadesi ile başlayarak bütün Müslümanlara hitap etmiştir. Dolayısıyla ayetin bu genel ifadesini

⁴¹² Karaman v. dğr., *Kur’ân Yolu Meâl ve Tefsir*, 2: 354.

⁴¹³ Karaman v. dğr., *Kur’ân Yolu Meâl ve Tefsir*, 2: 354-355.

herhangi bir delil olmaksızın terk edip “sizden” ifadesini sadece vasiyet edenlerin akrabalarına tahsis etmek isabetli bir görüş değildir.⁴¹⁴

Ayette yolcululukta başına ölüm musibeti gelen bir mü’minden vasiyette bulunması halinde kendilerinin dışında iki şahidin tutulması istenmiştir. Ayette bu hususun dile getirildiği ifade, “sizin dışınızdan iki kişiyi şahit tutun” şeklinde tercüme edilmiştir. “Sizin dışınızdan iki kişi “ ile kimlerin işaret edildiğine dair iki farklı görüş beyan edilmiştir. Buna göre söz konusu ifade ile işaret edilen kimseler “Müslüman olmayan iki kişidir” ya da “vasiyet edenin akrabalarının dışında” iki kişidir. Taberi, “sizin dışınızdan iki kişi” ifadesi ile Müslüman olmayan kimselere işaret edildiği görüşündedir. Bu tanıkların ise Yahudi, Hıristiyan, Mecusî, puta tapan ya da herhangi bir dine mensup olabileceğini belirtmiş ve ayeti genel anlamda yorumlamanın daha isabetli olacağını beyan etmiştir.⁴¹⁵ İslâm bilginleri, ayetteki bu hususa dayanarak Müslümanlarla ilgili davalarda gayri Müslimlerin şahitlik yapıp yapamayacaklarına dair hüküm çıkarmaya çalışmışlardır. Mezhep imamlarından Ebu Hanîfe, Malik ve Şafî konumuz olan ayetin Bakara 282 ve Talak sûresinin 2. ayetleriyle neshedildiği görüşündedirler. Dolayısıyla gayri müslimler, müslümanların davalarına tanıklık yapamazlar. “Sizden olmayan başka iki kişi” ifadesini “sizin dininizden olmayan iki kişi” şeklinde yorumlayanlar da gayri müslimlerin tanıklığını kabul etmezler sadece yolculuk halindeki vasiyeti bu hükmün dışında tutmuşlardır. Ahmed b. Hanbel’e göre seferi iken vasiyete kıyasen diğer hukukî işlemlerde de gayri müslimlerin şahitliği kabul edilir. İbn Teymiyye ise ayetteki gerekçenin zaruret olması hasebiyle seferilik olsun olmasın her türlü zaruret durumlarında aynı hükmün geçerli olduğunu savunur. Ayetteki “sizden olmayan başka iki kişi” ifadesini “sizin akrabanızdan, yakın çevrenizden olmayan iki kişi” şeklinde yorumlayanlar, gayri müslimlerin, müslümanların davalarında şahitlik yapabileceklerini kabul ederler.⁴¹⁶

Ayette, “namazdan sonra” diye tercüme edilen ifadede geçen namazın hangi namaz olduğuna dair farklı görüşler zikredilmiştir. Müfessirlerin bir kısmına göre burada ikindi namazına işaret edilmekte iken bir kısmı ise buradaki namazın yemin eden kimselerin dinlerindeki namaz olduğunu açıklamışlardır. Taberi de ikindi

⁴¹⁴ Taberî, *Taberî Tefsiri*, 3: 435.

⁴¹⁵ Taberî, *Taberî Tefsiri*, 3: 436-437.

⁴¹⁶ Karaman v. dğr., *Kur’ân Yolu Meâl ve Tefsir*, 2: 356-357.

namazına işaret edildiği kanaatindedir. Zira ayette namaz diye tercüme edilen “salât” (الصلاة) kelimesi elif-lam (ال) takısı ile birlikte zikredilmekle belli bir namaz olduğu belirtilmiştir. Belli bir namaz olduğuna göre bundan Müslümanların namazı anlaşılmalıdır. Buna benzer hadiselerle dair uygulamalarda Hz. Peygamber’in ikinci namazından sonraki vakti tercih etmiş olması ve ikinci namazı vaktinin güneşin batma anına yakın olması nedeniyle kâfirlerce de kutsal sayılması bu anlayışı desteklemektedir.⁴¹⁷

2.2.5.10. Müşriklerin Harem Bölgesine Yaklaşmasını Engellemek

“Ey iman edenler! Müşrikler ancak birer pisliktir; bu seneden sonra Mescid-i Haram’a yaklaşmasınlar. Eğer onların gelmemesi sebebiyle ticaretimiz azalır ve fakirliğe düşeriz diye korkarsanız, bilin ki Allah, dilediği takdirde lütuf ve ihsanıyla sizi zengin kılacaktır. Muhakkak ki Allah, her şeyi hakkıyla bilir, her işi hikmetle yapar.” (et-Tevbe 9/28)

Ayet, Mekke’nin fethinin gerçekleştiği, Kâbe’deki putların yıkıldığı ve Hicaz bölgesinin en güçlü kabilelerinin İslâmiyet’i kabul ettiği bir dönemde Kâbe çevresindeki müşriklere sınırsız inanç özgürlüğü tanıyarak burada kalmalarına izin verilmesini yasaklamıştır.

Yüce Allah, bu ayetle inanmayanların Mekke’de yaşamaktan veya orayı ziyaret etmekten men edilmelerinin, bazı Müslümanları, ticaret ve iş merkezi olan şehrin bu özelliğini kaybedeceği ve sakinlerinin yoksullaşacağı hususunda kaygılandığına vurgu yaparak bu kaygının yersiz olduğuna işaret etmektedir. Zira yüce Allah, dilediğinde başka sebepler yaratarak onları zengin kılabileceğini bildirmiş ve bu hususta müslümanların herhangi bir mahrumiyet endişesi taşımadan ilâhî buyruğa teslim olmalarını istemiştir.⁴¹⁸

Ayette geçen “neces” kavramı Kur’ân’da sadece bu ayette geçmekte ve ayete münhasır manevî bir anlam içermektedir. Nitekim Arapça deyimleri aslına uygun bir

⁴¹⁷ Taberî, *Taberî Tefsiri*, 3: 439.

⁴¹⁸ Karaman v. dğr., *Kur’ân Yolu Meâl ve Tefsir*, 2: 749.

şekilde dillerinde yaşatan bedevîler ahlakî anlamda düşük, sadakatsiz ve güvenilmez kimseleri “neces” vasfıyla nitelendirirlerdi.⁴¹⁹

İslâm âlimlerinin çoğunluğuna göre ayette geçen “mescid-i haram” ifadesi ile Harem bölgesi işaret edilmekte ve ayetin devamı da bu anlayışı desteklemektedir. Dolayısıyla ayette yasaklanan yer “Harem” diye bilinen bölgedir. Bir kısım bilginler ise yasaklanan bölgenin Mescid-i Haram ile sınırlı olduğu kanaatindedir. Müşriklerin Mescid-i Haram dışında Harem bölgesine girmelerine engel olunmamalıdır.

Ayette yasağa konu olan hususun Yahudi ve Hıristiyanları kapsayıp kapsamadığına dair farklı görüşler serdedilmiştir. Kur’ân’da bu iki din mensuplarının kâfir olarak nitelendirilmesi, şirk sayılacak inançlarına yönelik eleştiriler ve Hz. Peygamber’in Arap yarımadasında ikamet ile ilgili bazı hadislerine dayanarak Yahudi ve Hıristiyanların da yasak kapsamında oldukları kabul edilmiştir. Bu hususta günümüze kadar uygulanagelen kural da müslüman olmayanların bu bölgeye sokulmaması yönündedir.

2.2.5.11. Boşanma

“Ey iman edenler! Mü’min kadınları nikâhlayıp sonra da kendilerine dokunmadan boşadığınız takdirde onlar için sayacağınız bir iddet yoktur. Onları bir şeylerle faydalandırın ve kendilerini güzellikle bırakın.” (el-Ahzâb 33/49)

Abdullah b. Abbas’ göre bu ayetle Yüce Allah, kocası tarafından kendisine dokunulmadan boşanan kadının iddet bekleme gibi bir sorununun olmadığını bildirmektedir. Kadın boşanmadan sonra hamile kalması ihtimali bulunmadığı için beklemeden bir başka erkekle evlenebilir. “Boşanan kadınları güzellikle salıverin” ifadesi ile bir kadına mehir takdir edilmişse Bakara sûresinde beyan edildiği gibi mehirin yarısının verileceği eğer mehir takdir edilmemiş olursa erkeğin maddi

⁴¹⁹ Esed, *Kur’ân Mesajı*, 354.

durumuna göre bazı eşyalar vermesi gerektiği anlaşılır. Buna ise mut'a denilmektedir.⁴²⁰

2.2.5.12. Göçmen Kadınlara İlişkin Getirilen Düzenleme

“Ey iman edenler! Mü'min kadınlar hicret etmiş olarak size geldiğinde onları imtihan edin. Onların imanını Allah hakkıyla bilir. Eğer mü'min olduklarına kanaat getirirseniz onları kâfirlere geri göndermeyin. Bunlar, onlara helâl değildir; onlar da bunlara helâl olmaz. Müşrik kocalarının onlara verdiği mehri iade edin. Mehirlerini verdiğiniz takdirde o kadınlarla evlenmenizde sizin için bir sakınca yoktur. Kâfir kadınları da nikâhınız altında tutmayın, onlara verdiğiniz mehri geri isteyin. Kâfirler de size katılan Müslüman hanımlarına verdikleri mehri geri istesinler. Allah'ın hükmü budur, aranızda O hükmeder. Allah her şeyi hakkıyla bilir, her şeyi hikmetle yapar.”
(el-Mümtehine 60/10)

Hz. Peygamber'in, Mekkeli müşriklerle yaptığı Hudeybiye antlaşmasının bir maddesine göre müşriklerin tarafından İslâmiyeti kabul ederek Medine'ye gidenler müşriklere geri iade edilecek ancak Müslümanlardan dinden çıkıp Mekke'ye gidenler ise Müslümanlara geri iade edilmeyecekti. Bu antlaşmadan sonra bazı kadınlar Müslüman olarak Mekke'den Medine'ye hicret etmişlerdir. Müşriklerse hudeybiye antlaşmasına dayanarak bu kadınların geri iade edilmelerini istemiştir. Bunun üzerine bu ayet inmiş ve mü'min kadınların iade edilmeyeceklerini ve bu kadınların kâfirlere, kâfirlerin de onlara haram olduğunu beyan etmiştir. Hicret eden bu kadınlardan biri Ümmü Gülsüm Bint-i Ukbe b. Ebi Muayt'tır. Ümmü Gülsüm hicret ettikten sonra kardeşleri Ammare ve Velid Rasulullah'a gelerek kız kardeşlerini kendilerine verilmesini ve geri gönderilmesini istemiştir. Ancak ayet bu kadının geri iade edilmesini yasaklamıştır.⁴²¹

Mücahid'e göre ayette ki “imtihan edin” ifadesi ile kadınların niçin geldiklerini soruşturun demek istenmiştir. Eğer iman sebebi dışında kocalarına

⁴²⁰ Taberî, *Taberî Tefsiri*, 6: 506-507.

⁴²¹ Taberî, *Taberî Tefsiri*, 8: 261-262.

kızarak veya onları kızdırarak yahut diğer başka sebeplerle gelmişlerse onların tekrar eşlerine gönderilmesinin gerekliliği beyan edilmiştir.⁴²²

Abdullah b. Abbas'a göre mü'min olduklarını söyleyen muhacir kadınlar, Hz. Peygamber tarafından kocalarına kızdıklarından, başka bir yere gitmek istediklerinden ya da dünya malını elde etmek için değil, sırf Allah'ı ve rasulünü sevdikleri için yurtlarından çıktıklarına dair yemin ettirilmek sûretiyle imtihan ediliyorlardı.⁴²³

Hız. Aişe'den nakledilen bir rivayete göre ise Rasulullah, iman ettiklerini söyleyen ve kâfirlerden kaçıp mü'minlere sığınan kadınları sûrenin on ikinci ayetinde belirtilen kadınların biat şekline göre imtihan ederdi.⁴²⁴

Ayette “Bunlar onlara helâl değildir, onlar da bunlara helâl olmazlar” şeklinde tercüme edilen kısımda helâl olmama hükmü iki taraf için ayrı ayrı zikredilmiştir. Bu şekildeki tekrarın izahı, bazı müfessirlere göre birincisinde müslüman kadınların artık müşrik erkeklerle evlilik bağının kalmadığının, ikincisinde ise müşrik oldukları sürece onlarla yeniden evlenemeyeceklerinin belirtilmiş olmasıdır.⁴²⁵

Bu ayet ışığında Müslüman kadınların ister kitap ehli olsun ister müşrik olsun Müslüman olmayanlarla evlenemeyeceği; Müslüman erkeklerin ise kitap ehli olmayan kâfir kadınlarla evlenemeyecekleri hükmüne varıldı. Nitekim ayette “ Kâfir kadınları nikâhınız altında tutmayın” buyrulmaktadır.⁴²⁶

İnanç tercihleri sebebiyle ve kendi hür iradeleriyle yurtlarını terk edip Müslümanlara sığınmaları, bu muhacir mü'min kadınları beraberinde iktisadi güvencelerini oluşturan mehir sorunu ile karşılaştıracaktı. Zira bu ayrılık, kocanın rızası dışında olduğundan kendisinin bu evlilik için yaptığı harcamaları istemesini haklı kılacak ve kadının bunu ödemeye gücü yetmiyorsa onu minnet altında bırakacaktı. Bu hususta ayetin getirdiği düzenlemeyle iade etmemenin bir istismar izlenimi bırakması önlenmiş ve müşrik tarafa karşı minnet altında bırakılmamak

⁴²² Râcih, *Muhtasarı Tefsiri İbn Kesîr*, 6: 144.

⁴²³ Taberî, *Taberî Tefsiri*, 8: 261.

⁴²⁴ Taberî, *Taberî Tefsiri*, 8: 261.

⁴²⁵ Karaman v. dğr., *Kur'ân Yolu Meâl ve Tefsir*, 5: 319.

⁴²⁶ Taberî, *Taberî Tefsiri*, 8: 262.

sûretiyle göç eden müslüman kadınların onuru korunmuştur. Ayette “Kendilerine mehirlerini ödediğiniz takdirde onlarla evlenmenizde sakınca yoktur” şeklinde geçen ifade ile bu özel durumdaki kadınlar, Müslüman erkeklerle yeni bir evlilik yaptıklarında haklarına herhangi bir sınırlama getirilmemiş ve genel kurallar çerçevesinde malî hakları korunmuştur.⁴²⁷

Ayette son olarak olayın iki taraflı cereyan etmesi halinde yani Müslüman olarak gelen kadınların yanında gayri müslimlerin tarafına geçen inkârcı kadınların da durumuna değinilmiştir. Ayetin “Siz harcadıklarınızı isteyin. Onlar da harcadıklarını istesinler” şeklinde lafzen çevrilen kısmı bu husustaki düzenlemeye açıklık getirmektedir. Buna göre müslüman bir kimsenin karısının inkârcı tarafa kaçması halinde uğradığı maddi zararının karşı tarafça tazminin sağlanması gerekmektedir. Bu durumda karşılıklılık ilkesi yani takas söz konusudur. İnkârcı tarafa yapılacak ödemedeki borcun düşürülmesi sûretiyle erkeğin zararının karşılanması öngörülmektedir.⁴²⁸

⁴²⁷ Karaman v. dğr., *Kur'ân Yolu Meâl ve Tefsir*, 5: 319-320.

⁴²⁸ Karaman v. dğr., *Kur'ân Yolu Meâl ve Tefsir*, 5: 321.

SONUÇ

Kur'ân-ı Kerim'de iman edenlere hitap eden ayetlerin içerdiği hususların incelenmesi, Kelâm ilminin ana konularından iman mefhumunun doğru bir şekilde anlaşılmasında önemli bir yere sahiptir. Zira söz konusu ayetler imanın varoluşsal yapısına dair ileri sürülen tezlere bazen referans kabul edilmektedir. Şöyle ki bu ayetlerin bir kısmında mü'minler bazı davranışlarından dolayı uyarılmış ve kınanmışlardır. (es- Saf 61/2, et- Tevbe 9/38, en- Nisâ 4/75) Ayetlerin bu özelliği ameli, imanın bir cüz'ü olduğu görüşünü kabul etmeyen anlayışın dayanak noktalarından biridir. Zira ayetin “ey iman edenler” şeklinde ifade edilen muhatapları, bazı farzları terk ettikleri ya da dinî anlamda yapılması hoş görülmeyen davranışları sergiledikleri halde mü'min olma vasfından mahrum bırakılmamışlardır.⁴²⁹

Tezimizin çalışmasını oluşturan ayetler incelendiğinde muhataplarına itikadî, amelî, ahlakî alanlar ile birlikte cihad ve muamelata dair itaat etmeleri gereken düzenlemeler öngörmektedir. Bu düzenlemelerin bireyde davranışa dönüşebilmesi için öncelikle İlâhî mesajın anlam ve değerinin bilincinde olmak gerekir. Bu ise bireydeki hakiki ve sağlam bir iman ile mümkündür. İman nosyonu ve ilgili ayetler bu yönleriyle mütalaa edildiğinde iki husus arasında sıkı bir bağın olduğu şüphesizdir. Bu anlamda çalışmamızda ilk bölümde çeşitli boyutlarıyla iman mefhumuna, ikinci bölümde ise “Ya eyyühellezine amenü” hitabıyla başlayan ayetlere yer verilmiştir.

Çalışmamızın ilk bölümünde iman mefhumu çeşitli boyutlarıyla ele alınmıştır. İmanın varoluşsal yapısı, imanla zıtlık arzeden küfür, şirk gibi olgular, iman – islâm kavramları, imanın yaratılmışlığı gibi hususlar detaylıca incelenmiştir. Bu hususta itikadî ekollerin doktrinlerine yer verilmiştir. Bu ekoller arasındaki mevcut görüş farklılıkları ortaya konmuştur. Bu bölümde Mâtürîdî, Sâbûnî, Teftâzânî gibi büyük İslâm düşünürlerinin eserlerinden istifade edilmiştir.

“Ya eyyühellezine amenü” hitabı ile başlayan ayetlerin incelenmesi çalışmamızın ikinci bölümünü teşkil etmektedir. Bölümde öncelikle ilgili ayetlerin

⁴²⁹ Mâtürîdî, *Kitâbü't – Tevhid*, 572-573.

geçtiği srelere mekk ve meden sreler başlığı altında genel bir bakış açısıyla değinilmiştir. Tam bir Kur’n taraması yapılarak ilgili ayetlerin sayısının 89 olduğu tespit edilmiştir. Ayetler konu alanlarına göre tasnif edilmiş ve detaylıca incelenmiştir.

Mü’min profilinden “ya eyyühellezine amen” hitabı ile İlh beklentinin neler olduğunu belirleyen çalışmamızın yeni yapılacak akademik çalışmalara fayda sağlayacağı kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

- Ardoğan, Recep. *Delillerden Temellere*. İstanbul: Yeni Asya Yayınları, 2014.
- Alper, Hülya. “Münafık”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31:568-569. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil. *el- Câmi’u’s- sahih*. İstanbul: 1979.
- Çağrıçı, Mustafa. “Adalet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1:341-343. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Çağrıçı, Mustafa. “Sabır”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35:337-339. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Çağrıçı, Mustafa. “Tecessüs”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40:246-247. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Çelebi, İlyas. “İlk Kelâm Tartışmaları ve İnanç Grupları”. *Kelam El Kitabı*. Ed. Şaban Ali Düzgün. 47-62. Ankara: Grafiker Yayınları, 2012.
- el-Mâtürîdî, Ebû Mansûr. *Kitâbü’t-Tevhid*. Trc. Bekir Topaloğlu. İstanbul: İsam Yayınları, 2015.
- Esed, Muhammed. *Kur’ân Mesajı*. Trc. Cahit Koytak – Ahmet Ertürk. İstanbul: İşaret Yayınları, 2000.
- es-Sâbûnî, Nûreddin. *Mâtürîdiyye Akaidi*. Trc. Bekir Topaloğlu. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2013.
- et-Taberî, Ebu Ca’fer Muhammed b. Cerîr. *Taberî Tefsiri*. Trc. Hasan Karakaya – Kerim Aytekin. İstanbul: Hisar Yayınevi, 2017.
- et- Tefâtânî, Sa’duddin. *Kelâm İlmi ve İslâm Akaidi Şerhu’l – Akaid*. Trc. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2015.
- Gölcük, Şerafettin – Toprak, Süleyman. *Kelâm*. Konya: Tekin Kitabevi, 2014.
- Izutsu, Toshihiko. *İslâm Düşüncesinde İman Kavramı*. Trc. Selahattin Ayaz. İstanbul: Pınar Yayınları, 2017.
- Karaman, Hayreddin – Çağrıçı, Mustafa – Dönmez, İbrahim Kâfi – Gümüş, Sadrettin. *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017
- Kılavuz, A. Saim. *Anahatlarıyla İslâm Akaidi ve Kelâm’a Giriş*. 18. Baskı. İstanbul: Ensar Yayınları, 2012.
- Racih, Kerîm. *Muhtasaru Tefsiri İbn Kesîr*. Trc. Arif Erkan. İstanbul: Sağlam Yayınevi, 2009.

Sinanoğlu, Mustafa. “Küfür”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26:533-536. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Sinanoğlu, Mustafa. “Şirk”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Aansiklopedisi*. 39:193-198. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Topaloğlu, Bekir – Çelebi, İlyas. *Kelâm Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İsam Yayınları, 2013.

Yargıcı, Atilla. “Mekkî ve Medenî Sûrelerin Ana Mesajları Çısından Değerlendirilmesi”. *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 17/4 (2004): 281-294.

Yeşilyurt, Temel. “İmanın Mahiyeti”. *Kelâm El Kitabı*. Ed. Şaban Ali Düzgün. 289-297. Ankara: Grafiker Yayınları, 2012.

